

यलया महापात्र जुजुपिनि

इतिहास

च्वमि
रवि शाक्य

न्हू हिसु पुचः
तापाहिति, यल
नेसं ११२८

पिकाकः

न्हू हिसु पुचः यल
ललितपुर उपमहानगरपालिका
तापाहिति, वडा नं. १६।

पिथना तिथिः

ने.सं. ११२८
वि.सं. २०६४
ई.सं. २००८

कम्प्यूटर : रजमाइल डेस्कटप
९८४९२७४७०९,
तापाहिति, यल

मूः ७५/-

ISBN : 978-9937-8013-2-4

यलया सप्तकुटुम्बज महापात्रतय् इतिहास

नेपालमण्डलया इतिहासय् यलया सप्तकुटुम्बज महापात्रतय् प्यसःत्यां अप्पो दैं (नेसं २६४ निसे ७१७)या थःगु हे विशेषता दु। थुगु इलय् यलय् कुटुम्बतय् सामूहिक सामन्त शासन न्त्यात थुपिं मल्ल मखुपिं व जुजु नियुक्त याःपिं नं मखुपिं स्थानीय संयुक्त शासक खः। थ्व महापात्र कालयात नं निब्य् थलेबह जू। व खः -

१. सप्तकुटुम्बज महापात्र तिभय प्रमुखतय् प्रशासन (नेसं २६४-६५६)

२. यंकुलि कुटुम्बज महापात्र जुजुपिनि शासन (नेसं ६५६-७१७)

भाजु रवि शाक्यं आःतक समग्रसुप ब्वँज्या हे मजूनिगु नेपालमण्डलया मल्ल मखुपिं जुजुपिनि इतिहास न्त्यथनाः च्वछाय्बहगु ज्या याःगु दु। थथे दोलखाय् नं मल्ल मखुपिं जुजु जूगु खः। थुकी परम्परागत धारणाय् सुधार यानाः यलया महापात्रतय् इतिहासय् छुं न्हूगु प्रकाश याःगु दु, गथे न्हापा मू तिभयविहारय् दक्षिण, उत्तर व ज्येष्ठ-विहार नालाच्वंगु, रविजुं ज्येष्ठविहार दक्षिणविहारया कचा जूगु व स्वंगूगु विहार पिंथविहार खः धकाः क्यनादीगु दु। तर वय्कलं तिभयमहापात्र प्रमुख थ्व स्वंगुलिं छम्ह छम्ह जुइ धकाः ताय्कादीगु पाय्छ्छि मजू थें च्वं। तिभय प्रमुख ईकथं गुगुं नं सप्तकुटुम्बजमध्ये जुइथें च्वं। रवि शाक्यया थुगु अध्ययनं लिपा आः जुजु जुपिं तिभय प्रमुखं मखु यंकुलिकुटुम्बज महापात्रं जक शासन याःगु सीदत ।

थुगु यलया महापात्र जुजुपिनि इतिहासं आः याकनं हे यलया सप्तकुटुम्बज महापात्रतय् समग्रसुप इतिहास च्वय् हथाय् जूगु वाचाःगु दु।

नेसं ११२८ सिलागा द

- काशीनाथ तमोट

प्रकाशकीय

इतिहास न्त्याक्व अध्ययन, अनुसन्धान याःसां पूर्वनी मखु । छुं न छुं ह्याकिं वनाः हे च्वनी । उकिं ऐतिहासिक विषयवस्तुयात क्याः अध्ययन अनुसन्धान याय्गु गुबले दिकेमज्यू, खुसिया लः थें कलकल मदिक न्त्याकातुं च्वनेमाः । इतिहासं हे वर्तमानया लैपु यचुका बी उकिं न्त्यागु इतिहास सुं व्यक्ति, वर्ग, धर्म, समाज, देशाया जक सीमित सम्पत्ति जुइमखु समग्र विश्व मानवया साभा जुइ । कार्मिक सम्बन्धया हुनिं इतिहास व वर्तमानया स्वापू क्वातुया च्वनी । नेपालया इतिहास नं थौया विश्वयात सुथालाक्क न्त्याकेगु वैज्ञानिक लैपु सावित जुइफु । उकिसनं नेपाया थःगु मौलिक संस्कृति कुबियाच्वपिं नेवाःतय्गु इतिहासया ख्यलं ला भन हे वर्तमान न्त्याकेत मार्गनिर्देश याइगु ख्यैं विश्वास याये छिं । उकिं हे जुइ सदियौं न्त्योनिसें नेवाःतय्गु इतिहास अध्ययन, अनुसन्धान याय्त देशीविदेशी अनुसन्धातातय्सं थःगु अमूल्य ईं फ्यानावयाच्वंगु दु ।

नेवाःतय्गु इतिहास अध्ययन अनुसन्धानया ख्यलय् भाजु रवि शाक्य नं छम्ह अथक परिश्रमी, अध्ययनशील व्यक्तित्वया दसिकथं यलया महापात्र जुजुपिनि इतिहास सफूयात काय्छिं । वय्कःया अध्ययनं सुलाच्वंगु यलया महापात्रपिनिगु इतिहासयात उलाव्यूगु दु । नेपालमण्डलय् महापात्रया रूपय् शासन न्त्याकूपिनिगु अध्ययन अपाय्सकं जूगु खनेमदु नि । यलय् बाहेक यैं, दोलखा व मेमेथाय् नं महापात्रत दुगु खैं न्यनेदु तर सत्यतथ खैं छु खः धैगु प्रमाणिक दसुत भीगु न्त्योने स्पष्ट मजू नि । आः रवि शाक्यया थुगु सफुतिं मेमेथाय् च्वपिं महापात्रतय्गु इतिहास नं अध्ययन अनुसन्धान याय्गु लैपु क्यनाव्यूगु दु ।

एम.ए. तरिंगिया निगूगु दंया च्यागूगु पत्रया पाठ्य परिपूर्ति याय्कथं भाजु रवि शाक्यजुं नेपालभाषा केन्द्रीय विभाग, विभूवन विश्वविद्यालयस प्रस्तुत यानादीगु थुगु अनुसन्धान प्रवन्ध हे थन सफूया रूपय् पिहाँ वःगु खः। उकिं नं थुगु सफू यलया महापात्रपिनिगुबारे अध्ययन अनुसन्धान याय्मदुपिं अनुसन्धातापिनिगु नितिं दुग्यंगु प्राज्ञिक ज्वलं जुइफु धैगु भलसा काय्छिं । थुलिमछि मूवंगु सफू पिथनेत भाजु रवि शाक्यजुं न्हू हिसु पुचःयात हे ल्ययादिल, थ्व वय्कःया उदार मनया छगू दसु खः। वय्कःप्रति पुचः न्त्याबले ऋणी जुयाच्वनी ।

भाजु रवि शाक्यजुया थें जाःगु दुग्यंगु अनुसन्धानात्मक सफूत प्रकाशन याय्गु ह्वता चूलाकादी धकाः सकल अनुसन्धाना च्वमि भाजुमय्जुपिन्त इनाप यासें हाकनं छकः च्वमिभाजु रवि शाक्यजुयात सफू प्रकाशन याय्त भाला बियादीगुलिं सुभाय् देखानाच्वना ।

- राजितवहादुर श्रेष्ठ
नायः, न्हू हिसु पुचः

कृतज्ञता

यलया मध्यकालीन इतिहासय् महापात्रतय् सं महत्वपूर्ण भूमिका मितावंगु दु । स्थानीय प्रशासक जुयाः नं केन्द्रयात तकं हाथ्या बीफुपिं महापात्रतय् गु इतिहास अध्ययन याय् गु राजनैतिक जक मखु, धार्मिक व सांस्कृतिक दृष्टिकोणं नं अतिकं आवश्यक जुयाव्यूगु दु । यलया बौद्ध विहार, बौद्ध संस्कृतिलिसे थुमिगु आवद्वता थैतकं कायम जुयाच्चंगु दिन । लिपा केन्द्रपाखे व्यागलं जुयाः जुजुतकं जुयावंपिं महापात्रतय् गु बारे अतिकं कम जक अध्ययन जूगु दु । थ्व विषयस दकले न्हापां पला: न्ह्याकादीपि संशोधन मण्डलया इतिहासकारपिं खः । वयक्तःपिंसं विसं २०१० सालय् थ्व बारे दकले न्हापां च्यादीगु खः । लिपाया यक्त इतिहासकारतय् सं थ्व बारे च्यादीगु दुसां वयक्तःपिंसं संशोधन मण्डलं पितहःगु खँयात हे लिसा कया: च्यादीगु दु, छुं न्हूगु खँ पितहय् फुगु खनेमदु । नेपाया प्रशासनिक इतिहास बारे च्यास न्ह्याकादीपि च्यमिपिंसं नं थ्व ख्यलय् बालाक ध्यान वियादीगु मदु । थौं वया: संशोधन मण्डलं द्यकातःगु जगय् मेगु छ्यापा अप्पा तनेगु ज्या जूगु दु । अथेसा ऐतिहासिक सामग्रीत पर्याप्त मात्राय् उपलब्ध मजूगुलि यक्त खेत अस्पष्ट हे तिनि । थ्व विषयस हाकनं दुयंक अध्ययन जुइमागु आवश्यकता दिन । भविष्यय् मेमेपि अध्येतातय् सं अध्ययन न्ह्याकाः थ्व विषययात पूर्णता बीगुपाखे न्ह्यचिलादी धकाः आशा याय् छिं ।

थ्व सफू नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया स्नातकोत्तर तिगिंया च्यगूगु पत्रया पाठ्यक्रम पूवकेत च्यागु शोध प्रबन्धया परिमार्जित रुप खः । थ्व विषयय् अनुसन्धान याय् त स्वीकृति विया: अनुकुल वातावरण द्यकादीम्ह नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया निवर्तमान प्रमुख प्रा. डा. सुन्दरकृष्ण जोशीजु प्रति कृतज्ञता प्वंकाच्वना । शोध निर्देशक जुया: माःगु इलय् माःकथं सल्लाह सुभाव विया: लँ क्यनादीम्ह गुरुवर काशीनाथ तमोटजु प्रति कृतज्ञ जुयाच्वना । वयक्तलं जिगु लागि गुगु मेहनत यानादिल उकिया लागि वयक्तप्रति न्ह्याबले छ्यापी जुयाच्वना । इलय् ख्यलय् हःपा: व सुभाव विया: उत्साहित यानादीपि गुरुपिं डा. तुयुबहादुर महर्जन, रास जोशी, ओमकारेश्वर श्रेष्ठ, तुलसीलाल सिंहजुपिं लगायत सकल गुरु गुरुमापिंत नं आपालं सुभाय् दु । शोध प्रबन्धया अन्तर्वार्ता कया: अमूल्य सुभाव वियादीम्ह डा. भद्ररत्न वज्राचार्यजुयात नं सुभाय् वियाच्वना । थःके दुगु थ्यासफू क्यना: ल्ह्यय् गु स्वीकृति वियादीम्ह अनुसन्धानकर्ता छ्यवहादुर कायस्थजुयात नं सुभाय् देखानाच्वना ।

अन्तय्, अनुसन्धान प्रबन्ध च्यगू ज्याय् प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपं ग्वाहालि यानादीपि पासापि राजेन्द्र शाक्य, किरण शाक्य, राजितबहादुर श्रेष्ठ, ज्ञानीमैयाँ महर्जन, रश्म मानन्धरयात सुभाय् दु । कम्प्यूटर टाइप याना: ग्वाहालि यानादीगुलि रजमाइल डेस्कटप, तापाहितिया मय् जु सुजिता माःजुयात नं सुभाय् दु । शोध प्रबन्धयात सफूया रुपय् पिकाय् त स्वीकृति वियादीम्ह नेपालभाषा केन्द्रीय विभागया प्रमुख प्रा. प्रेमशान्ति तुलाधरयात सुभाय् वियाच्वना । सफू पिकाय् गु भाला क्यादीगुलि न्हू हिसु पुचःयात नं सुभाय् देखानाच्वना ।

- रवि शाक्य, इखाछ्यै, यल ।

ध लः

अध्याय १. यलया महापात्रतय् गु पृष्ठभूमि

१.१ यलया महसीका	९
१.२ पात्र/महापात्रया परिचय	१२
१.३ यलया प्रशासनिक विभाजन	१४
१.३.१ दक्षिणविहार	१५
१.३.२ उत्तरविहार	१६
१.३.३ पिंथविहार	१७
१.४ महापात्रतय् राजनैतिक सांस्कृतिक पृष्ठभूमि	१८
१.५ सप्तकुटुम्बज	१९
१.६ यलया महापात्रतय् राजनैतिक स्थिति	२०
१.७ यलया महापात्रतय् सामाजिक स्तर	२४
१.८ यलया महापात्रतय् सं कयातःगु विशेषण	२६

अध्याय २. महापात्र विष्णुसिंहया शासन व योगदान

२.१ पारिवारिक पृष्ठभूमि व स्वतन्त्र शासन कथं विष्णुसिंहया उदय	२९
२.१.१ विष्णुसिंहया पुर्खा	३५
२.१.१.१ यंकुल वर्मा	३५
२.१.१.२ जयसिंह	३६
२.१.१.३ कीर्तिसिंह	३७
२.१.१.४ कुसुमसिंह	३८
२.१.२ विष्णुसिंहया परिवार	३९
२.२ कला संस्कृति व वाङ्मयया क्षेत्रय् उपलब्धि	४१
२.२.१ भूगारेश्वर मन्दिरया पुनर्निर्माण	४१
२.२.२ उषाहरण नाटक	४१
२.२.३ नारदसंहिता	४२

अध्याय ३. नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवया शासन व योगदान

३.१ नरसिंहदेव	४४
३.१.१ नरसिंहदेवया राज्यकालया उपलब्धि	४५
३.१.१.१ गजेन्द्रमोक्षया देगः	४५
३.१.१.२ महाभारत	४६
३.२ पुरन्दरसिंहदेव	४७

३.२.१ पुरन्दरसिंहदेवया राज्यकालया उपलब्धि	४८
३.२.१.१ चतुर्व्यूहात्मक विष्णुया मन्दिर	४८
३.२.१.२ दुमाजुया स्थापना	५०
३.२.१.३ नरसिंह मन्दिर	५२
३.३ उद्धवसिंहदेव	५४
३.३.१ उद्धवसिंहदेवया राज्यकालया उपलब्धि	५४
३.४ नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहया संयुक्त शासन	५५
३.४.१ संयुक्त शासनया उपलब्धि	५९
३.४.१.१ स्वयम्भू सम्बन्धी पौधाः	५९
३.४.१.२ इन्द्रविजयजात्रा गीत	६०
३.५ शिवसिंह मल्लया यल विजय	६३
अध्याय ४ उपसंहार	६६

लिंगसा	६८
लितंसा- महापात्र जुजुसम्बन्धी अभिलेख ज्वलं	७७-९६

१. उत्कर्ण अभिलेख

१.१ विष्णुसिंहया यल सुवाहाःया अभिलेख, नेसं ६५६
१.२ विष्णुसिंहया यल सुवाहाःया अभिलेख, नेसं ६६६
१.३ विष्णुसिंहया पालय्या यल लुँखुसित्वाःया अभिलेख, नेसं ६६७
१.४ विष्णुसिंहया सुनागुथिइ च्वंगु भृङ्गरेश्वरया अभिलेख, नेसं ६७४
१.५ पुरन्दरसिंहया मंगलबजारया अभिलेख, नेसं ६८६
१.६ खोनाया गणेश मन्दिरया संयुक्त शासन त्व्यानाच्वंगु ईया अभिलेख, नेसं ६८९
१.७ छाउनी म्यूजियम्य च्वंगु उद्धवसिंहया अभिलेख, नेसं ६९९
१.८ तुबाहालय च्वंगु नरसिंहया पालय्या अभिलेख, नेसं ६९६
१.९ किपू बाघभैरव मन्दिरथाय च्वंगु पुरन्दरसिंहया पालय्या अभिलेख, नेसं ७०७
१.१० भण्डारखालय च्वंगु पुरन्दरसिंहया अभिलेख, नेसं ७०९
१.११ पुरन्दरसिंहया पालय्या खोनाया अभिलेख, नेसं ७१०
१.१२ पुरन्दरसिंहया मंगलबजारय च्वंगु नरसिंह मन्दिरया अभिलेख, नेसं ७१०

२. ग्रन्थ अभिलेख

२.१ विष्णुसिंहया पालय च्वःगु उषाहरण नाटकया आदिवाक्य
२.२ विष्णुसिंहया पालय च्वःगु नारदसहिताया पुष्पिकावाक्य, नेसं ६७२
२.३ नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहपिंसं गुथि तयाव्यूगु टिपोट
२.४ इन्द्रविजयजात्रा गीत, नेसं ६९१-६९४
२.५ नरसिंहया पालय च्वःगु महाभारतया पुष्पिकावाक्य, नेसं ६९८

यलया महापात्रतय् गु पृष्ठभूमि

१.१. यलया म्हसीका

स्वनिगःया स्वंगु शहर मध्ये यैं व खप स्वयां ऐतिहासिक रूपं यल पुलां जू । यलया ऐतिहासिकता क्यनीगु थाय् थौतकं ल्यनाच्वंगु दनि, मनूतय् म्हुतुइ उकिया बाखं धानाच्वंगु दनि । किंवदन्ती कथं स्वयूबले यलया इतिहास किरातकालनिसे हे स्वानावःगु खंकेफइ । च्यासःम्ह किराततय् स्याःगु च्यासःत्वाः, किरात जुजु पटुकया दरवार धकाः धयातःगु पटुकोद्वं थुकिया ज्वलन्त दसु खः । वंशावलीइ पश्चिमं वःपिं सोमवंशी राजपूतयसं आकमण याःगुलिं गोकर्णय् च्वंगु दरवार त्वःताः शंखमूलया दक्षिणय् मेगु दरवार दय्कल (Wright; 1103: 112) धकाः धयातःगु थाय् पटुकवय् च्वंगु दरवार हे खय्फु । त्यागलय् च्वंगु सिद्धिलक्ष्मी देगलय् थौतकं किरातत वयाः दिगुपूजा न्यायःवःनि (Slusser; 1118: 96) । तर यलया स्थापना वारे वंशावलीइ च्यायातःगु खंयात न्त्यथनेगु बाहेक थौतकं प्रामाणिक रूपं व्याख्या याय्फगु स्थिति मदुनि । वंशावलीइ यलया स्थापना याय्गु श्रेय वीरदेवयात वियातःगु दु ।

वीरदेव जुजु जुयाच्वंगु इलय् धाँय् लयाः जीविका याइम्ह कुष्ठरोग थाःम्ह मनू छम्ह दुगु खः । व त्हिन्हिं ललितवन (कुम्भेश्वर)य् वनाः धाँय् लयाः मध्यलखु (राजधानी)इ वनाः मीम्ह खः । छन्ह धाँय् ललं लः त्वने प्याचायाः थःगु न्वः छथाय् दिकाः लः मावन । छथाय् पुखू छगु खनाः अनयागु लः त्वनाः म्वःल्हुत । उगु लःया प्रभावं यानाः वया कुष्ठरोग लनाः बांलाःगु रूप दत । लिहांवःबले थःम्ह न्हापा त्वताथकूगु न्वः लिकाय् मजीक सिद्ध जुयाच्वन । उकिं न्वः अनहे त्वःताः धाँय् मीत मध्यलखुइ वंबले जुजुं वया रूप गुकथं परिवर्तन जूगु धकाः न्यन । उम्ह मनुखं जूगु फुक खं कन । जुजुं उगु थाय् स्वयाः व मनूतय ललित धकाः नां बियाः थः पासा यानातल । जुजुं उगु तीर्थयात छु नां बीगु धकाः मती तयाच्वन । उगु चान्हय् जुजुं म्हगसय् ताल- “उगु तीर्थया नां गौरी कुण्ड तीर्थ खः । उकिया दकु दक्षिण पूर्व कुनय् जि सर्वेश्वर लिङ्ग ल्हानाच्वनागु दु, अन

म्हुयाः स्व । उकिया नापसं शहर दय्काः ललितपत्तन धकाः ना ति ।” जुजुया न्त्यलं चायधुंकाः २०,००० मनूतय् आवाद यानाः शास्त्रीय प्रमाण अनुसार ललितपुर शहर दय्कल । ... शहरय् मणिचैत्य, मणिधारा, मणिलिङ्ग, मणिगणेश, मणिकुमार, मणिमहाकाल, मणिमण्डप, मणिगलभट्टारक दय्कल ... वीरदेव जुजु जूबले कलिगत संवत् ३४०० (ई. २९९) थ्यंगु खः ।

(Wright; 1103: 134-36)

यलया स्थापना याःम्ह वीरदेवयात वंशावलीइ अंशुवर्मा धुंकाः लिपायाम्ह धयातःगु दु । राइट वंशावलीइ अंशुवर्मा > कृतवर्मा > भीमार्जुनदेव > नन्ददेव > वीरदेव धकाः वियातःगु दु (1103: 133-34) । पद्मगिरी वंशावलीइ यल स्थापना याःगु ई कलिगत संवत् ३५०० (ई. ३९९) व वीरदेवयात बुंगद्यः हःम्ह नरेन्द्रदेवया बौ धयातःगु दु (Hasrat; 1090: 43-44) । तर वंशावलीया थुपिं खत्त पायूछ्य, मजू । थौतक छु न अभिलेखय् वीरदेव धैम्ह जुजुया नां लयावःगु मदुनि । अंशुवर्माया शासनकाल ई. ६०५-६२१ तक व नरेन्द्रदेवया शासनकाल ई. ६४३-६७९ तक धकाः ऐतिहासिक रूपं प्रमाणित जुइधुंकूगु दु । उकिं वंशावलीइ वियातःगु थ्व बाखंयात विश्वास याय्गु आधार मदु ।

यलया थीथी नां

इतिहासया विभिन्न कालखण्डय् यलयात थीथी नामं सम्बोधन यानावयाच्वंगु दु । थीथी अभिलेखय् यलयात थुइकीगु नां थकथं दु -

क) **लडितग्राम** - अमेरिकाया Cleveland Museumय् च्वंगु शसं ५१३ (ई. ५९१)या बुद्ध्या पादपीठ अभिलेखय् थ्व नां वःगु दु (Slusser; 1125: 171) ।

ख) **यूपग्राम** - धनवज्र वज्राचार्यया कथं संस्कृत खँग्वः यूपपाखें यल वःगु खः गुकिया अर्थ मौलो (यलसि॑/sacrificial pillar) खः । न्हापां मंगलबजार व वया जःखः च्वंगु थाय् यात जक यूपग्राम धाइगु खःसा लिपा मेमेगु ग्रामत थुकी समाहित जुयाः क्षेत्र विस्तार जुयावंगु खः । यूपग्राम खँग्वः स्वंगु लिच्छविकालीन अभिलेखय् वःगु दु ।

- शसं ४५५ (ई. ५३३)या पशुपति भस्मेश्वर शिवलिङ्ग अभिलेख (वज्राचार्य; १११६: १५५)

- मासं ६७ (ई. ६४३)या यल भन्सारचोकया नरेन्द्रदेवया अभिलेख (वज्राचार्य; १११६: ४५८-५९)

- मासं १४८ (ई. ७२४)या जयदेवया जुइमाः धकाः अनुमान यानातःगु अभिलेख (वज्राचार्य; १११६: ५४३-४४)

ग) **ललितब्रुम** - लिच्छवि अभिलेख्य उल्लेख जूगु थाय् विशेषयात् क्यनीरु प्रत्यय् प्रिङ्/पृड़्या परिवर्तित रूप ब्रुम खः । नेसं ४० भाद्र शुक्र पुन्हिया शंकरदेवया राज्यकालय् च्ययातःगु प्रज्ञापारमिता सफुती उल्लेख वःगु दु (Petech; 1104: 31-32) ।

घ) **ललिताष्पुर** - यल गंचाननिया नेसं १३२या उमामहेश्वरया पादपीठ अभिलेख्य थ्व नां वःगु दु (Regmi-III; 1086: 3) ।

ङ) **ललितपत्तन** - पत्तन धैगु समुद्र सिथय् लाःगु वैश्यतयगु अप्वः बसोबास दुगु व्यापारिक शहर खः (Acharya; 1047: 333) । यल समुद्र सिथय् मलाःसां 'पत्तन' धका: विशेषण बियातःगु दु । गुइत बहिली च्वंगु नेसं १४४या अभिलेख्य ललितपत्तनया उल्लेख वःगु दु (Regmi-III; 1086: 4) ।

च) **ललितपुर** - खाइ व गढपःखालं चाहुइकाः किल्लाबन्दी यानातःगु शहरयात् 'पुर' धाइ (Acharya; 1047: 354) । नेसं १९८या शंकरदेवया राज्यकालय् ल्ययातःगु 'बोधिचर्यावतार' सफुती ललितपुरया नां वःगु दु (Petech; 1104: 47) ।

छ) **ललितपुरनगर** - नेसं ३६७या अष्टसाहस्रिका प्रज्ञापारमिता ग्रन्थय् ललितपुरनगर धका: उल्लेख वःगु दु (Petech; 1104: 84-85) ।

ज) **ललितपुरमहानगर** - नेसं ४०४या शतसाहस्रिका प्रज्ञापारमिता ग्रन्थय् थ्व खँगः वःगु दु (Petech; 1104: 91) ।

झ) **ललितभूमि** - नेसं ६८०या जग्गा न्यायमीगुया ताडपत्रय् 'ललितभूमि' नां छ्यलातःगु दु (Regmi-III; 1086: 131) ।

ञ) **यल** - किरात जुजु यलम्बरया नामं यल नां च्वंगु धका: तर्क बीपिं दुसां थुकियात् पुष्टि याइगु ऐतिहासिक आधार लुयावःगु मदुनि । संस्कृत खँगः 'यूपग्राम'पाखे यल वःगु संस्कृत केन्द्रित अवधारणा छ्येदुसा तिब्बती व्युत्पत्ति बीपिं विद्वान्त नं दु । स्नेलग्रोवया कथं तिब्बती खँगः Ye-rangपाखे यल जूगु खः । 'यल'या उल्लेख १४८गु शताब्दीनिसं वःगु दु । गोपालराजवंशावलीइ यक्व थासय् 'यह' च्ययातःगु दु । लिपाया मेमेगु अभिलेख्य ध्वनि परिवर्तन जुजु जल, जला, यल जूवःगु दु ।

ट) **माणिगल** - माणिगल धैगु यलया लाय्कू क्षेत्र खःसां लिपा थुकिया क्षेत्र विस्ता जुयावनाः यल देय्यात् थुइकीगु पर्यायवाची खँगः जूवन । माणिगलया दकले पुलांगु उल्लेख नेसं १०७या कुम्भेश्वर धायँबुं अभिलेख्य वःगु दु (तेवारी व मेपिं-९; १०८३:२४) ।

ठ) **पाटन** - यलया दकले न्हूगु नां थ्वहे खः । उत्तरमध्यकालनिसे थुकिया प्रयोग जुयावयाच्वंगु दु । 'ललितपत्तन' खँगःया ल्यूनेच्वंगु 'पत्तन'पाखे पाटन जूगु आपाः सम्भावना दु । किरात जुजु शङ्खो 'पटझी चौरी' नांया न्हूगु शहर दय्कूगु व पटझीपाखे हे 'पटझ' जुजु पाटन जूगु खः धैगु किरात इतिहासकारतयगु धापू दु (प्रधान; १११८: ९७) । तर थुकियात् अभिलेखपाखे पुष्टि याय्फैगु आधार लुयावःगु मदुनि । पाटनया अधिपति धका: उपाधि काःम्ह न्हापांम्ह जुजु सिद्धिनरसिंह मल्ल खः । हरिकृष्ण आचार्य व श्रीराम आचार्यपिंसं कागेश्वरीया जग्गा ढकालतयृत दंक मिया: यलय् सिद्धिनरसिंह मल्लया शरणय् वःगु खँया टिपोट यानातःगुली सिद्धिनरसिंह मल्लयात् **पाटनाधिपं** ध्यातःगु दु (वज्ञाचार्य; १०८२: दद-द९) । नेसं द३५स वीरनरसिंह मल्ल (योगमतीया भाःत ?) सीगु घटनावली टिपोटय् पाटन (पाटन) खँगः वःगु दु (वज्ञाचार्य; १०८८ कः ११३) । जुजु राज्यप्रकाश मल्लं कालु पाण्डेयात छ्वःगु विसं १८०४ श्रावण शुदि १४ शनिवारया पत्रय् 'पाटन' छ्यलातःगु दु (आचार्य; ११२४: २०२) । अथेहे विसं १८१३ आश्विण वदि १२खुन्ह जयप्रकाश मल्लं कालु पाण्डेयात छ्वःगु पत्रय् नं 'पाटन' छ्यलातःगु दु (आचार्य; ११२४: २३८) ।

थुकथं किरातकालनिसे गौरवमय पुरातात्त्विक महत्व कुवियावयाच्वंगु यलया थःगुहे विशिष्ट म्हसीका दु । वंशावलीइ मध्यकालय् नेपालमण्डलया राजधानी यल जूगु धका: न्व्यथनातःगु दुसां ऐतिहासिक प्रमाणं थुकियात् पुष्टि याःगु मदुनि । बरु मध्यकालया शुरुनिसे सामन्त महापात्रतयसं शासन न्व्याकावयाच्वंगु तथ्य प्रमाणित जुइधुकूगु दु । अझ नेसं ६५६-७१७तक केन्द्रपाखे व्यागलं जुयाः स्वतन्त्र राज्यया मान्यता कायृत सफल जूगु खः ।

१.२ पात्र/महापात्रया परिचय

नेपालय् प्राचीनकालनिसे हे विकेन्द्रित शासन व्यवस्था लागू जुयावयाच्वंगु खः । लिच्छविकालय् नेपालया पूर्व व पश्चिमपाखे सामन्ततयसं शासन यानाच्वंगु खः । थुपिं सामन्ततयसं केन्द्रयात कर पुलाः केन्द्रया आदेश अनुसार शासन न्व्याकीगु खः । सामन्तत इलय्व्यलय् राजदरवारय् हाजिर जूवइगु इलय् गदीनसीन राजा वा अधिकार युक्त सहायक शासकया तुति भागि याइगु खः (वज्ञाचार्य; १०८९: ९) । केन्द्रय् कमजोरी खनेदत्तकि थुपिं सामन्ततयसं स्वतन्त्र जुइगु कुतः याइगु खः । गदीइ फय्तुइवं मानदेवं पूर्व व पश्चिमया सामन्ततयगु विद्रोहया सामना याय्माःगु व मानदेवं उगु विद्रोहयात् क्वत्यःगु घटना इतिहास प्रसिद्ध जू । नेपालमण्डल पिते जक मखु, दुने नं स्थानीय सामन्त शासकत नियुक्त यानातइगु खः । यल म्वःमदुगल्ली (छिन्नमस्ता) वनेथाय् च्वंगु मासं ४८ (ई. ६२४)या धुवदेव व जिष्णुगुप्तया अभिलेख्य अंशुवर्मा दय्काव्यगु धः स्यंगुलिं सामन्त चन्द्रवर्मा विन्ति याःकथं जीर्णोद्धार याय्मगु जिम्मा चन्द्रवर्मायात हे व्यूगु खः (वज्ञाचार्य; १११६: ४०२) । मध्यकालय् वयाः नं केन्द्रं तप्यक

शासन याइगु प्रदेश व सामन्तपाखे शासन याइगु प्रदेश यानाः निगू कथं नेपालयात् विभाजन यानातःगु खनेदु । प्रशासन न्त्याके अःपुकेत राज्ययात् अनेक विषयय् व्वथलाः 'विषयाधिपति' नियुक्त यायगु यात् । मध्यकालया अभिलेखय् दकले न्हापां खनेदुगु विषय 'श्रीजिग्लोदगम' खः । अमेरिकाया न्यूयोर्क्य् च्वम्ह ज्याक जिम्मरस्यानया सकलनय् चंगु विष्णुया मूर्तिइ थ्व अभिलेख कियातःगु खः । नेसं १२४ चैत्र कृष्ण १२ बुधवार या थ्व अभिलेखय् श्रीउदयदेवया राज्यकालय् श्रीजिग्लोदगम विषयय् च्वम्ह श्रीलृपनं गरुडध्वज विष्णुयात् कोश (कवच) देहाःगु खँ च्वयातःगु दु (वज्राचार्यः १०९८ः १०९) । थ्व धुकाः फणपिङ्गविषय (नेसं १४०), उदयपुरविषय (नेसं १८६), गण्डीगुल्मविषय (नेसं २१३), धवलस्रोतपुर (नेसं २२०), मंगवरविषय (नेसं २२१), पन्तगविषय (नेसं २७०), पञ्चावतदेशविषय (नेसं ३२१), ख्वखनाविषय (नेसं ४३५) आदि विषयत खनेदत । थुपिं विषयाधिपति सामन्तत नं केन्द्रया आदेशकथं कर पुलाः शासन याइपि खः । केन्द्रय् कमजोरी खनेदतकि थःत हे स्वतन्त्र शासककथं प्रस्तुत याइपि खः । नेसं २२०या 'आर्योष्णीषविजय-नाम-धारणी' सफुती धवलस्रोतपुरया महासामन्त रामदेवया विजयराज्य धयातःगु दु, तर उबले जुजु जुयाच्वम्ह हर्षदेवया नां उल्लेख यानातःगु मदु (Petech; 1104: 50) । थुपिं सामन्ततयगु ज्या धैगु केन्द्रयात् आवश्यक जुइबले सैनिक सहायता बीगु व इलय्व्यलय् किसि उपहार ज्वनाः राजधानीइ हाजिर जूवयगु खः (वैद्य व वज्राचार्यः १११८ः ७२) । मध्यकालया राजनीतिइ प्रभावशाली जुयाः खनेदःवःपिं महापात्रत नं केन्द्रं मान्यता वियातःपिं स्थानीय सामन्त अधिकारी खः । थुपिं नं छगू कथं सामन्त हे खः । ऐतिहासिक सामग्रीइ थुमित थकू जुजु, वैश्य ठकुरी, तवतवमी धकाः नं उल्लेख यानातःगु दु । पात्रया परिभाषा छम्ह अज्ञात शास्त्रकारं थुकथं न्त्यथनातःगु दु -

विद्या ददाति विनय, विनयाद् भवति पात्रता ।
पात्रत्वाद् धनमाप्नोति धनाद् धर्म ततो सुखम् ॥

(विद्यां विनय बिइ, विनयं पात्रता दइ । पात्रतां धन प्राप्ति जुइ । धनं धर्म अले सुख लाइ ।)

पात्रया सामान्य अर्थ दान बी योग्यम्ह मनू खः (Apte; 1115 : 610) । तर पात्रया राजनैतिक अर्थ मेकथं हे दु । पात्रया राजनैतिक अर्थ जुजुया मन्त्री (Apte; 1115 : 610) व महापात्रया अर्थ प्रधानमन्त्री नं खः (Apte; 1115 : 750) ।

पेटेकं पात्र/महापात्रतय्त भारदारी सभाया अधिकृत (Court official) कथं व्याख्या यानातःगु दु (1104: 190) ।

डिल्टीरमण रेमी पात्र/ महापात्र धैपि मन्त्रीस्तरय् थ्यपिं विभाजित प्रशासकीय ईकाइया प्रमुख प्रशासक खः ध्यादीगु दु (I; 1085: 498-99) ।

विक्रमजीत हजरतया कथं महापात्र धैपिं क्वय् या स्तरया मन्त्री खः वा विभाजित प्रशासकीय इलाकाया गर्भनर खः (1090: xliv) ।

वर्नहार्ड कोल्भर व हेमराज शाक्यया कथं पात्र धैपिं भूकर अधिकृत (Cadastral officer) खः (110 : 91) । तर प्राचीन भारतीय अर्थ व्यवस्थाया आधारय् व्यक्तिपिसं छ्यानादीगु अर्थ नेपाया सन्दर्भय् पायृछि मजू ।

थुकथं थीथी विद्वानपिंसं पात्र/महापात्रया अर्थ छ्यानादीगु दु । थुपिं दक्व खँया निचोड कथं पात्र/महापात्र धैपिं केन्द्रीय सरकारया अन्तर्गत च्वनाः ज्या याइपि मन्त्री सरहया शक्ति दुपि स्थानीय प्रशासक खः धकाः धायफु । तर थुपिगु नियुक्तप्रक्रियाय् केन्द्रया छुं हे भूमिका दइमखु । थुपिं वंशानुगत रूपं शासनसत्ताय् वइपि खः ।

१.३ यत्त्वा प्रशासनिक विभाजन

यल शहरया निर्माण लिच्छविकालय् हे जुइधुकूगु खनेदु । लिच्छविकालया थीथी ग्रामतयगु पुचःपाखे हे यल शहर विकास जूगु खः । उपि ग्रामत हे लिपा वनाः त्वाःया रूपय् हिलावंगु खः । थीथी ग्रामत मध्ये केन्द्र्य लाःगु 'यूपग्राम'या विकास मेमेगु ग्रामत स्वयाः आपाः जुयाः 'द्रङ्ग'य् परिणत जुल । मेमेगु ग्रामत थ्व द्रङ्ग दुने समाहित जुल । लिच्छविकालय् थन यक्व बौद्ध विहारत निर्माण जुइधुकूगु खँ ऐतिहासिक तथं प्रमाणित यायधुकूगु दु । मध्यकालय् वयाः विहार निर्माणया ज्या अभ अप्ययावन । विद्वान्तयसं पूर्वमध्यकालया स्वब्यय् निव्व अर्थात् ईश्वीया १३ गूगु शताब्दीया अन्त तकया ईयात बौद्ध प्रवाहया आरोहकाल कथं नालाः उगु इलय् हिन्दूधर्म शिथिल जूगु खँयात स्वीकार यानातःगु दु (शर्मा; १११७: ५८) । थौकन्हे खनेदुगु प्रमुख बौद्ध विहारत वहे कालखण्डय् निर्माण जूगु खः । उपि विहारय् ग्रन्थत च्वयगु, ल्त्ययगु ज्या जुइगु खः । शैक्षिक, धार्मिक व बौद्धिक केन्द्रया रूपय् विहारतयगु विकास जुल । थ्वहे खँयात ध्यानय् तयाः स्नेलग्रोवं यत्त्वात् मध्यकालीन यूरोपया ततःधंगु विश्वविद्यालयलिसे तुलना यानादीगु दु (1115: 102) । थ्व इलय् यत्त्वावा विभाजन हे बौद्ध विहारया आधारय् जुयाच्वंगु खः । बौद्ध विहारया आधारय् यत्त्वावा विभाजन जुइन्ह्यः यत्त्वावा विभाजन गुकथं जुयाच्वंगु खः धकाः धायथाकु । नेसं १५६ श्रावण शुक्ल १२या लक्ष्मीकामदेवया राज्यकालय् च्वयातःगु 'श्रीमानिग्वलके पश्चिमरथ्याम्' धकाः उल्लेख यानातःगु दु (Regmi - I; 1085 : 118-19) । थुकिं उबलेतक मंगः लाय्कूयात केन्द्रविन्दु यानाः दिशावाची शब्दं थाय् क्यनेगु पद्धति दुगु धकाः क्यं । 'रथ्या' शब्दया उल्लेख लिच्छविकालया अभिलेखय् हे व्यधुकूगु दु । देउपाटन कसाइँटोलया नरेन्द्रदेवया मासं ७१ (ई. ६४७)या अभिलेखय् 'वृजिकरथ्या' शब्द वःगु दु । 'रथ्या' धैगु रथ न्त्यावनेत

दयकातःगु तःबलाःगु लँ खः (वज्राचार्य; १११६: ४७७) । अमरकोशय रथ्या धैगु शहर -गांया दथुइ चंगु लंपु धयातःगु दु (गौतम; १०८९: ७६) । अथ स्वयां छुई लिपा हे यलयात बौद्ध विहारया आधारय व्यथलेगु प्रचलन खनेदत । उकथं विभाजन याय्बले मंगः लाय्कूयात केन्द्रविन्दु यानातःगु दु । लाय्कूयात केन्द्रविन्दु यानाः थाय् विशेषया ना तयगु चलन लिच्छविकालय हे दयधुक्गु खः । अंशुवर्माया हाँडिगाउँया मासं ३० (ई. ६०६)या अभिलेखय राजदरवारया दक्षिण, पश्चिम, उत्तरपाखे लाःगु विभागयात छसीकथं दक्षिणद्वार, पश्चिमद्वार व उत्तरद्वार धकाः नां विया: विशेष वजेटया व्यवस्था यानातःगु दु (वज्राचार्य; १११६: ३०२) । स्लसरया कथं 'माणिगल' खँगःया अर्थ हे केन्द्रय लाःगु थाय् खः (Slusser; 1118: 112) । अथे पद्धतिया अनुशरण यानाः माणिगलया दक्षिणपाखे लाःगु थाय्यात दक्षिणविहार व माणिगलया उत्तरपाखे लाःगु थाय्यात उत्तरविहार धकाः व्यथलेगु ज्या जुल । दक्षिणविहार व उत्तरविहार अन्तर्गत न थीथी विहारत आवद्ध जुयाच्वंगु खः । उपि विहारतयगु नामं हे यलया यक्व त्वाःया नां थौंतकं कायम जुयाच्वंगु दनि ।

१.३.१ दक्षिणविहार

माणिगलया दक्षिणपाखे लाःगु क्षेत्रयात दक्षिणविहार धकाः नामकरण यानातःगु खः । अथ क्षेत्र दुने मंगः लाय्कूया दक्षिणपाखे लाःगु थायत दुथ्यानाच्वंगु दु । इपि दक्वं क्षेत्रया केन्द्र चाहिं थौंकन्हय्या इबाहाःबही (राजश्री महाविहार) खः । दक्षिणपाखे लाःगु विहारतयगु प्रमुख प्रशासकीय कार्यालय जूगुलिं अथ विहारया नां हे दक्षिणविहार जूवंगु खः । 'दक्षिण'यात नेपालभाषां 'ये' धाइगुलि 'येबाहाःबही' जुंगु 'इबाहाःबही' जूवगु खः । 'य' ध्वनि परिवर्तन जुयाः 'इ' जुइगु ध्वनिपरिवर्तनया सामान्य नियम खः । नेसं ८२० पौष कृष्ण ११या ताडपत्रय अथ विहारयात माणिगलं दक्षिणपाखे लाःगु **येबाहार** धयातःगु दु (आशा सफुकुथिया ताडपत्र ल्या: ७६३) । थजाःगु दसु मेमेगु न आपाल दु । 'इचंगुनारायण' व 'इटाचपली' थुकिया बालाःगु दसु खः । उकिं इबाहाःबहीया शाब्दिक अर्थ न दक्षिणविहार हे खः । पं. हेमराज शाक्यया कथं न इबाहाःबहीया मेगु नां दक्षिणविहार खः (१११३: ३०) ।

इबाहाःबहीया स्थापना बारे छता खैं स्पष्ट याय्माःगु आवश्यकता खनेदु । इबाहाःबहिली चंगु नेसं ५४७या ताम्रपत्रय उल्लेख जयाच्वंकथं प्रधानमहापात्रपि राजसिंहमल्लदेव, उदयसिंहमल्ल, जयधर्मसिंहमल्ल, रुद्रसिंह व जयभीममल्ल न्याम्हेसिया पालय थुगु विहारया निर्माण जूगु खः (Regmi -III; 1086 : 56-57) । तर इबाहाःबही थौंस्वयां लगभग ६०० दं न्त्यः जक निर्माण जूगु धकाः विश्वास याय्मछिं । प्रामाणिक अभिलेख कथं दक्षिणविहारया दक्ले पुलांगु उल्लेख नेसं २४०या ताडपत्रय वःगु दु, गुकी दक्षिणविहारया **श्रीरामेद वर्म्या** नां न्त्यथनातःगु दु (शाक्य; ११००: ९, ताडपत्र ल्या: १२) ।

दक्षिणविहारलिसे आवद्ध जूगु छगु विहार ज्येष्ठविहार खः । थौंकन्हय अविहारयात ज्येष्ठवर्ण महाविहार/ज्याथविहार/ज्याबाहाःबही धायगु याः । थुगु विहार व इबाहाःबहीया निर्माण छगु हे इलय जूगु खः । छाय्धाःसा थुगु विहार व इबाहाःबही निर्माण दाजु किजापिनि खः, दाजुम्हेसिया विहार ज्याबाहाःबही व किजाम्हेसिया विहार इबाहाःबही खः धैगु स्थानीय मनूतयगु धापु दु (वज्राचार्य; ११२९: १४१) । ज्याबाहाःबहिली ध्यानमुद्रा ज्यानाः पद्मासनय च्वनाच्वंम्ह खतां आजु (सुनयश्री मिश्र)या पुलांगु मूर्ति सुरक्षित जुयाच्वंगुलिं यम्पि महाविहार (ईबही) दयकूम्ह सुनयश्री मिश्र हे ज्याबाहाःबही दयकूगु धकाः अनुमान याय्मछिं (वज्राचार्य; ११२६: ४-५) । थुकथं स्वय्बले दक्षिणविहार (इबाहाःबही) व ज्येष्ठविहार (ज्याबाहाःबही) १००० दं पुलांगु विहार खः धकाः धाय्मफु । उकिं नेसं ५४७ स न्याम्ह प्रधानमहापात्रपिसं इबाहाःबहीया निर्माण याःगु मखसे पुर्निर्माण जक याःगु खः धकाः धाय्मफु । थुगु विहारया नां 'राजश्री महाविहार' जूगु कारण पुर्निर्माण याःपि न्याम्ह प्रधानमहापात्रपिं मध्ये राजसिंहमल्लदेव प्रमुख जूगुलिं वया हे नामं विहारया नां तःगु जुइफु । स्लसरं थुगु विहारया नां सिंहवर्ण महाविहार वियातःगु दु (Slusser-II; 1118: plate 156) । सम्भवतः थुगु नां इबाहाःबहीया पुलांगु नां जुइफु ।

१.३.२ उत्तरविहार

मंगः लाय्कूया उत्तरपाखे लाःगु क्षेत्रयात उत्तरविहार धकाः व्यथलातःगु खः । उत्तरपाखे लाःगु क्षेत्रया प्रमुख प्रशासनिक केन्द्र जुयाच्वंगु उत्तरविहार थौंकन्हय्या क्वाःबाहाः (हिरण्यवर्ण महाविहार) खः । थुकिया पुष्टि याइगु दक्ले बालाःगु प्रमाण कथं थुगु विहारया संघयात थौंतकं **यंबाहाःसंघ** धाइगु परम्परायात काय्मफु । नेपालभाषाय 'यं' धैगु उत्तर खः । उकिं यंबाहाःसंघ धाःगु उत्तरविहारया संघ धाःगु धकाः प्रष्ट जू । थुकिया आधारय गेल्लरं न क्वाबाहाःया पुलांगु नां यंबाहाः (उत्तरविहार) जुइफुगु अनुमान यानादीगु दु (Gellner; 1116: 135) । क्वाःबाहाः हे उत्तरविहार खः धकाः पुष्टि याइगु मेगु प्रमाण अन हे सुरक्षित जुयाच्वंगु नेसं ५२९या क्यैपौ खः । उगु क्यैपौती विहारया प्रमुख देवता योगाम्बरयात **उत्तरविहाराधिपति** धकाः सम्बोधन यानातःगु दु ।

शुभ श्रयस्तु संवत् ५२९ माघ कृष्ण नवम्याम्रतिथौ हस्तनक्षत्र हर्षनयोगे शुक्रवारसै श्रीउत्तरविहाराधिपति श्रीयोगाम्बर घेस्थि महाविहार गण मध्यत श्रीहिरण्यवर्णमहाविहार मध्यगणस्थित श्रीश्री चैत्यभट्टारकस्यालय त्रैव वज्राचार्य श्रीदव्यजनयपास्य श्रीमेघराज थवरपासन भार्या धर्मपति जयलक्ष्मी भरि सहितन कनकलश ध्वजावरोहन याडा दिन जुरो ॥ शुभमस्तु ॥

(Bajracharya; 1113: 119)

अभिलेख्य उत्तरविहारया दकले पुलांगु उल्लेख नेसं २६२या ताडपत्रय वःगु दु, गुकी उत्तरविहारया श्रीजयपाल वर्मनया नां न्त्यथनातःगु दु (शाक्य; ११००: १४, ताडपत्र त्या: १९, Kolver and Shakya; 1105: 115-16, Doc. no. 9)।

वाःबाहाःया स्वापू उत्तरविहारलिसे स्वाइगु मेगु दसु क्याम्ब्रिज विश्वविद्यालयया पुस्तकालयस संग्रह यानातःगु 'वज्रावली' सफू खः। नेसं ५४७ भाद्र शुक्ल ५ शनिवार या उगु सफुती 'माणिगलके: उत्तरविहारे श्रीहर्णवर्णमहाविहारावास्थित भिक्षु श्रीजिवयीभद्रेण स्वहस्तेन लिखित' धका: उल्लेख जूगु दु (Bendall; 1112: 197)। थौतक नं २५ गू कचाबाहाःया प्रमुख विहार जुयाः यलया बौद्धधर्म व संस्कृतिया गतिविधि न्त्याकीगु प्रमुख केन्द्र कथं थुगु विहारं ज्या यानाच्चंगु दनि ।

१.३.३ पिंथविहार

यलयात दक्षिणविहार व उत्तरविहार धकाः निगू क्षेत्रय ब्वथलेगु याःसां राजनैतिक परिदृश्य मेगु छगू शक्ति ब्लन - पिंथविहार (पिंबाहाः)। थौकन्हय थुगु विहारया अस्तित्व मदयधुक्ल। थुगु विहारया मनूतयसं (शायद महापात्रतय्सं) विहार दुगु क्षेत्र मेपित हे मियावंगु व न्यानाकाःपिं उपिं मनूतय्सं विहार स्यंकाः न्हुगु कथं छै दनाब्यूगु खः (Locke; 1105: 232)। पूर्वमध्यकालय थ्व विहार अतिकं शक्तिशाली प्रशासनिक केन्द्र कथं ब्लंगु खः। विहारया निर्माण गुबले सुनां यात धकाः धायमफुनि। तर सम्प्राट अशोकं यलय दय्कावंगु न्यागः थूर मध्ये दथुइ लाःगु थूर पिंबाहाः चैत्य खः धकाः दावी याइपिं नं दु। तर थुकियात पुष्टि याइगु प्रमाण लयामवःनि। थ्व विहारया उल्लेख जूगु दकले पुलांगु अभिलेख अन हे चंगु चैत्यया शिलापत्र खः। नेसं ४७०स समशूदीनं आक्रमण यानाः उगु चैत्य स्यंकाब्यूगुलिं नेसं ४७७ स महापात्र मेघपाल वर्मा जीर्णोद्वार यानाः उगु अभिलेख तःगु खः। यक्ष मल्ल धूकाः वया काय रत्न मल्लया पालय थ्व विहारया शक्ति चर्मोत्कर्षय थ्यन। यलया पिंबाहाः क्षेत्र व किपूया सम्पूर्ण प्रशासनिक ज्याखै थ्वहे विहारं यानाच्चंगु खः। तर नेसं ६४८स जगतपालया निर्मम हत्या जुसेलि थुगु विहारया राजनैतिक शक्ति समाप्त जुल ।

युक्थं यलय मूलरूपं स्वंगु प्रशासनिक शक्तिकेन्द्र ब्लन- दक्षिणविहार, उत्तरविहार व पिंथविहार। थुपिं स्वंगुलिं विहारया प्रशासनयात संयुक्त रूपं विभयविहार धकाः धायगु प्रचलन जुल। थुपिं स्वंगुलिं विहारया थःथःगु प्रशासनिक क्षेत्र दुगुलिं थःगु क्षेत्रय थःम्हं शासन न्त्याकीगु खः। तर स्वंगु विहार दथुइ गुकथं सामञ्जस्य यानाः शासन न्त्याकीगु खः धैगु बारे उलि स्पष्ट जुइफुगु मदुनि। देविचन्द्र श्रेष्ठं नेसं ४८४या छगू ताडपत्रया आधारय उगु इलय यैं व यलया महापात्रतय्गु संयुक्त शासन न्त्यानाच्चंगु तर्क न्त्यब्यादीगु दु (श्रेष्ठ; ११२४: ३१-३२)। तर थ्व बारे दुर्यन्क अध्ययन जुइ ल्यंदनि ।

१.४ महापात्रतय राजनैतिक सांस्कृतिक पृष्ठभूमि

नेपालमण्डलया पूर्वमध्यकालया इतिहास मालावनेबले सामन्ततय्गु उपस्थिति व्यापक रूपं खनेदःवइ। विकेन्द्रित शासन पद्धति नालाकयातःगुलिं थायथासय सामन्तत नियुक्त यानाः शासन न्त्याकीगु खः। थुपि केन्द्रय शासन कमजोर जुलकि थः शक्तिशाली जुयाः पिंहावइपि खः। केन्द्रय राजनैतिक प्रशासनिक स्थिति कमजोर जूगु मौका लाकाः फर्पिङ्ग, नुवाकोट, बनेपा आदिं इलयब्यलय थःत स्वतन्त्र राज्यया रूपय स्थापित यायगु कुतः याःगु उदाहरणत गोपालराजवंशावली व मेमेगु हस्तिलिखित ग्रन्थया पुष्पिका वाक्यं क्यनाच्चंगु दु ।

यलया महापात्रतय्गु राजनैतिक पृष्ठभूमि मालावनेबले भाषावंशावलीकारतय्सं नुवाकोटया वैश्य ठकुरीत लिसे सम्बन्धित यानाः न्त्यब्ययातःगु खनेदःवइ। भाषावंशावली अनुसार यलया जुजु जुयाच्चंम्ह जयकामदेवया सुं सन्तान मदुगुलिं व सीवं नुवाकोट वैश्य ठकुरीत वयाः थःपि मध्ये ल्ययाः भाष्करदेवयात जुजु यात (Wright; 1103: 157)। उकिं भाष्करदेवनिसें थन नुवाकोटया वैश्य ठकुरीतय शासन न्त्यात। लेभीं प्रस्तुत याःगु वंशावली कथं भाष्करदेव थःहे छम्ह पात्र जुयाः शासन यानाच्चंम्ह व केन्द्रय जुजु सीवं शासनसत्ता थःगु ल्हातय काःगु खः (Levi; 1101-1103: 40)। वंशावलीइ यलया त्वाःत्वालय जुजु दु धकाः च्वयातःगु शायद महापात्रतय्त संकेत याःगु जुइफु। थुपिं भोट व भारतलिसे व्यापार यानाः समृद्ध जूपि खः। व्यापारिक समृद्धियात अभ स्पष्ट रूपं क्यनेत वंशावलीकारतय्सं यैं व यलया भीमसेनया स्थापनाया श्रेय थुमित हे वियातःगु दु। तर भाष्करदेव व वयां लिपा जुजु जूपि नुवाकोटया वैश्य ठकुरीत महापात्र हे खः धकाः निश्चित रूपं धायफुगु स्थिति मदुनि ।

नेपालमण्डलया प्रशासनिक व्यवस्था कथं स्वयब्ले यैं व यलय च्वपि सामन्ततय्त जक पात्र/महापात्र धैगु उपाधि वियातःगु खनेदु। अपवाद कथं दोलखाया भीमेश्वर मन्दिर लिक्क च्वगु भण्डारधरय च्वगु नेसं ६८८ पौष शुक्ल पुन्हिया सुवर्णपत्रय अनया शासकतय्सं 'पात्राधिपात्र' प्रशस्ति कयातःगु दु (वज्राचार्य व श्रेष्ठ; ११२२: ९७-९८)।

यैं यैं महापात्रतय्गु उल्लेख जूगु न्हापांगु दसि नेसं ३२७ वैशाख शुक्ल पुन्हिया गंबाहाःया दानपत्र खः, गुकी 'श्री पात्र ब्रह्म थकुर' उल्लेख वःगु दु (हृदय; १०९१: ३)। तर जगदीशचन्द्र रेग्मी नेसं २६२या नामसंगीतिया पुष्पिका वाक्यय उल्लेख जूम्ह श्रीकाष्टमण्डप केलालछेया 'मल्लनसिंह'यात न्हापांम्ह महापात्र जुइमाः धकाः अनुमान यानादीगु दु (रेग्मी; १११४: २९)।

वंशावलीइ न्त्याथे बयान यानातःसां प्रामाणिक रूपं यलया महापात्रतय्गु इतिहास मालाःस्वल धाःसा मध्यकालया शुरुशुरुइ हे थुमिगु अस्तित्व खनेदःवइ। नेसं १९४या छगू ताडपत्रय 'प्रधान पुरुष रुदाकर वर्म' धकाः उल्लेख वःगु दु (शाक्य; ११००: ५, ताडपत्र त्या: ७)। थन प्रधान पुरुष धकाः छुं क्षेत्र विशेषया प्रमुख

प्रशासकयात सकेत याःगु जुइफु । उकिं थव पात्र/महापात्र धायस्वयां न्त्यःया प्रशासनिक पद ख्यफु । तर पात्र धकाः हे स्पष्ट उल्लेख वःगु चाहिं नेसं २६२या ताडपत्र खः गुकी नोगल लिवियिता कुटुम्बज पात्र श्रीरणवर्मन धकाः नां वःगु दु (शाक्य; ११००: १४, ताडपत्र ल्या: १; Kolver and Shakya; ११०५: ११५, Doc. no. 19) । थव स्वयां छुं ई लिपा नेसं २६७्या 'सर्वप्रकरण संग्रह' सफुती 'परमपात्र श्री वरधर वर्मन' या नां वःगु दु (Shakya and Vaidya; १०९०: १४, Colophon no. 7) ।

१.५ सप्तकुटुम्बज

महापात्रतय्गु शासन न्यानावाँव इपि अतिकं शक्तिशाली जुजुं वन । इमिगु परिवारया ल्याः नं अप्ययावन । इमिगु कुटुम्ब विस्तार जुजुं न्यय्गु कुटुम्ब (सप्तकुटुम्बज) तक थ्यन । इमिसं थःपिंत सप्तकुटुम्बज महापात्र धकाः गौरव ताय्काः अभिलेख्य चकेगु यानाहल । 'सप्तकुटुम्बज' धकाः उल्लेख जूगु आःतक लूगु दकले न्हापांगु दसि नेपाल स्यूजियमय् च्वंगु नेसं २६४ कार्तिक शुक्ल त्रयोदशी विहिवारया सप्तसतीचण्डी सफू खः ।

संवत् २६४ कार्तिक शुक्ल त्रयोदशयां वृहस्पतिदिने राजधिराज
परमेश्वर परमभद्राक श्री नरेन्द्रदेवस्य विजयराज्ये सप्तकुटुम्बज
कुलपुत्र श्रीश्रीहर्षचन्द्रस्य पुस्तकम् इदम् शाक्यभिक्षु वर्मना
लिखितम् । (Petech; ११०४: ६०)

थनथाय 'कुटुम्बज' खँगवःया अर्थ थुइकेगु सान्दर्भिक जुइ । थौकन्त्य कुटुम्बया सामान्य अर्थ थःथितिपिं खः । तर पूर्वमध्यकालया समाजय् थुकिया अर्थ थुलि कथ्यमकुं । अमरकोशया नेपालभाषाया टीका (नेसं ५०१) संस्कृत खँगवः 'गृह' या नेपालभाषां अर्थ बियातःगुली क्षे (छेँ) बिया: उकिया पर्याय कथं 'कुटुम्ब' बियातःगु दु (तमोट; ११०३: ७१) । थुकिं छेँ खँगवलं छ्गु परिवारया छ्खा छेँयात जक इङ्गित याःगु मखु, बरु उगु परिवारया थःथितिपिं च्वनीगु छ्गु इलाका हे धयातःगु थुइकी । थौतकं 'छेँ' प्रत्यय स्वानातःगु यक्व त्वाःत भीथाय् दिन ।

ई न्यानावलिसे उपि सप्तकुटुम्बजपि मध्ये न स्वंगु विहारया स्वम्ह महापात्रपि प्रमुख जुयाः यलया राजनीतिइ शक्तिशाली जुयाः खनेदःवल । नेसं ५१२ वैशाख कृष्ण ६ आइतबारया कुम्भेश्वरया शिलापत्रय् सप्तकुटुम्बज महापात्रपि मध्ये मुख्यपि स्वम्ह महापात्रतय्सं पालन यानातःगु लिलितपुर धकाः उल्लेख यानातःगु दु ।

...महाराजधिराज श्री श्रीमत् जयस्थितिराजमल्देवेन संभुज्यमान
(राज्य) ॥ श्रीमत्सप्तकुटुम्बज प्रधानमूर्त्यग महापात्र श्री त्रिभयपात्र
प्रमुखादिभिः संपाल्यमाने ।

(Bendall; 1094: 83 - 85, Regmi - III; 1086: 33- 35)

थुगु अभिलेख्य यलया महापात्रतय्सं जयस्थिति मल्लया शासनयात पूर्णरूपं स्वीकार यानातःगु दु । तर यल देय्यात थःपिंस प्रतिपालन यानातयागु देय् धकाः नं सगौरव उल्लेख यानातःगु दु । अथेहे नेसं ५६७ ज्येष्ठ कृष्ण प्रतिपदा सोमवारया यल बालकुमारीइ च्वगु सरस्वती स्थापना याःगु अभिलेख्य न जुजु यक्ष मल्लया शासनकालय् ललितपुरय् सप्तकुटुम्बज मध्ये स्वम्ह महापात्रतय्सं शासन न्याकाच्वंगु धकाः उल्लेख यानातःगु दु ।

श्री यक्षमल्लो भूपोऽस्ति नेपाले तेन पालिते ।

स्थापिता सारदा देवी ललितापुरप्रारिदिश ॥

त्रिभिः प्रधानैः पात्रैश्च पालितो ललितपुर ।

श्रीमान् मणिकुमारोऽत्र भाति सप्तकुटुम्बकैः ॥

(Regmi -III; 1086: 67-68)

(राजा यक्ष मल्ल नेपालय् राज्य यानाच्वंगु इलय् ललितपुरया पूर्वपाखे सरस्वतीदेवीया स्थापना यात । थुगु इलय् ललितपुरया शासन सप्तकुटुम्बज स्वम्ह महापात्रतय्सं न्याकाच्वंगु खः । थव ललितपुरय् श्रीमणिकुमार (स्वामिकार्तिक) ल्वयाच्वंगु दु ।)

तःबहालय् च्वंगु यक्ष मल्लया राज्यकालया संवत् सीमदय्धुक्गु शिलापत्रय् नं 'सप्तकुटुम्बज' खँगवः वःगु दु (Regmi-III; 1086: 76 -77) । तर शिलापत्र अतिकं जीर्ण जुइधुक्गुलिं मेगु वर्णन सीमदय्धुक्ल ।

नेसं ६२० स च्वयातःगु 'साच्यन्तकोशसार' सफुती नं पात्रोत्तमे सप्तकुटुम्बजमध्ये प्रधानतः श्री त्रिभयःप्रमुखः (उत्तम पात्रकुलया सप्तकुटुम्बज मध्ये स्वम्ह महापात्र प्रमुख जुयाच्वंगु दु) धकाः न्यथनातःगु दु (वज्ञाचार्य, १०८२: ६) ।

१.६ यलया महापात्रय् राजनैतिक स्थिति

यलया महापात्र केन्द्र अन्तर्गत च्वनाः शासन याइपि खःसां अतिकं शक्तिशाली जुयाच्विपिं खः । पात्र, महापात्र, प्रधानपात्र थेजाःगु दर्जा समाजय् मर्यादित व सम्मानित जुयाच्वंगु खः । महापात्रतय्गु त्यूने संपालिते, प्रवर्तमाने आदि खँगवः घानातइगुलिं इमिगु शक्ति व भूमिकाया याउँक अनुमान यायफु । तर थःपिनि शक्ति अप्विद्वले केन्द्रय् च्वम्ह जुयात तकं वास्ता याइमखुपिं खः । नेसं ५४५य् च्वयातःगु 'महाभारत प्रस्थानपर्व' सफुती केन्द्रीय राजधानीयात समेत वेवास्ता यानाः पात्रतय्सं प्रशासन न्याकाच्वंगु यलयात नेपालया राजधानी धयातःगु दु ।

नेपालचान्तं कृत राजधानी नाम्ना प्रसिद्ध ललितापुरीति ।

यथाहि देवा विचरन्ति स्वर्गे । तथा नगर्या स्थिति सर्व पात्रः ॥

(Regmi -I; 1085: 509)

(नेपाल राजधानी जुयाच्चंगु ललितपुर नांया प्रसिद्धगु शहर दु । गथे स्वर्गय् द्यतयसं विचरण यानाच्चनी, अथेहे थनया पात्रतयसं बसोबास यानावयाच्चंगु दु ।)

यलया प्रमुख प्रशासन स्वयाच्चपि महापात्रतयत् नेसं ४३१ स तःधंगु विपत्ति वल । नेसं ४३१ माघ कृष्ण चतुर्दशीखुन्हु डोयतयसं यलय् आक्रमण यानाः ब्राह्मण व पात्रतयत् कैद यात, किल्लात नं ध्वस्त यानाबिल । डोयतयसं प्रजातयके कर मह्याः यंकल (Vajracarya and Malla; 1105: 50, पत्र ४२ ख) ।

केन्द्रयात मालीबले यलया महापात्रतयसं इलय्व्यलय् ग्वाहालि नं याःगु खनेदु । नेसं ४३९ आश्वन कृष्ण सप्तमीखुन्हु जुजु रुद्र मल्ल राजवास क्वाठ दय्केबिल । थुकी यलया स्वमहं महापात्रपिनि ग्वाहालि काःगु खः (Vajracarya and Malla; 1105: 52, पत्र ४४ क) । अथेहे केन्द्रया जुजुलिसे सुमधुर सम्बन्ध तयगु कुतः नं थुमिसं याःगु खनेदु । नेसं ४९० वैशाख शुक्ल तृतीयाखुन्हु जयस्थिति मल्ल बुंगद्यःया जात्राय् व्यति कायत् यलय् वंबले लैय् लुँया तोरण तयाः, बसाः लायाः लसकुस यासे तवतवमी (महापात्र)तयसं लुँया अर्थ व्यू खः (Vajracarya and Malla; 1105: 64, पत्र ५६ ख) । तर निदं लिपा हे परिस्थिति हिलाबिल । जयस्थिति मल्लं स्वतन्त्र जुयाच्चनेत संपिं यलया महापात्रतयत् थःगु नियन्त्रण्य् तयगु कुतः यानाहल । थ्व खैय् निवःसियाया दथुइ कचमच जुल । नेसं ४९२ आषाढ शुक्ल नवमिखुन्हु यलया महापात्रत व जनता समेत मुनाः ख्वपय् आक्रमण यायत वन । ख्वपपाखे जुजु जयस्थिति मल्ल थःम्हेस्यां हे युद्धया नेतृत्व यानावल । थिमिइ थ्वंकाः निखलकं नाप लानाः घमासान युद्ध जुल । युद्ध्य यलया पात्र व प्रधानत यानाः मुक्रं ५३ म्ह सित (Vajracarya and Malla; 1105: 63, पत्र ५५ क) ।

जयस्थिति मल्लं पूर्ण रूपं शक्तिशाली जुयाः एकलौटी शासन न्त्याकेधुंकाः यलया महापात्रत छुं भचा कमजोर जुल । तर जयस्थिति मल्लं उपिं महापात्रतयत् उन्मूलन यायम्फुत । जयस्थिति मल्ल धुंकाः सामन्ततयत् उन्मूलन यायगुपाखे पलाः न्त्याकल । जगज्योति मल्लयापालय् च्वयातःगु 'नरपतिजयचर्यास्वरोदयटीका' सफुती यक्षमल्लया विजययात्राबारे वर्णन यानातःगु दु । यक्ष मल्लं नेसं ५७३ स थःगु राज्य बःलाकेत गढ पःखाः दन । थ्वहे दैय् ललितपुर, फर्पिङ्ग, साँखु, चाँगुया शासकत लिसे पशुपतिया धर्मशाला थीकाः धर्मपत्र याकूगु खः । उगु धर्मपत्रय् चम्पारन, लोहाबर, कोकी राज्यपाखे आक्रमण जूसा प्रत्याक्रमण यायत सकले तयार जयाच्चनेगु कबूल यानातःगु दु । उकी यलया महापात्रतपाखे येथोविहारया उदयसिंह भारों व्यति काःगु खः (Regmi-III; 1086: 72-73) । सामन्ततयत् निर्मूल यायगु भवलय् फर्पिङ्या सामन्तलिसे यक्ष मल्लया युद्ध जूगु खः । नेसं ५८८ पौष शुक्ल पञ्चमीइ ल्त्ययातःगु 'धनुशास्त्र' सफुती फर्पिङ्या प्यम्ह रावुतलिसे यक्ष मल्लया संग्राम जुयाच्चगु खै ल्त्ययातःगु दु (वैय; ११२०: १७) । नुवाकोटवासी चन्द्रलाल श्रेष्ठयाके चंगु छ्गु वैशावलीइ यक्ष मल्ल नेसं ५८८ स नुवाकोटया वैश्य ठकुरीतयत् म्हासेयानाः थःम्हं राज्य यात धकाः च्वयातःगु दु ।

'श्री यक्षमल्ल राजा, संवत् ५८८ फाल्गुन शुक्रवार, थ्वपह राजान नुवाकोटस वैश्य राजा म्हासय याना थमम् राज्य चलेयात (वज्राचार्य व श्रेष्ठ; १०९६: ४५) ।

थुकथं यक्ष मल्लं सामन्ततयत् उन्मूलन यायगु अभियान न्त्याकूसां यलया महापात्रतयत् छुं याःगु खनेमदु । बरु यलया महापात्रतयगु ग्वाहालि क्याच्चगु खनेदु । थनया महापात्रतयसं नं यक्ष मल्लयात सम्मान यानाः अभिलेखय् नां न्त्यथनातःगु दु । नेसं ५७३ स यक्षमल्लया काय् राय मल्ल म्हंमफुगुलिं तुलापुरुष दान याःगु अवसरय् दक्षिणविहार अन्तर्गतया येथोविहारं ४ अंकया भार्य (महाभारत) प्याखं दय्कल, ज्याथबहारं २ अंकया पशुपतिपुराण दय्काः क्यन (पन्त व मेपि; १०९८: १६४, परिशिष्ट) ।

यक्ष मल्लया मृत्यु धुंकाः वया कायपिनि संयुक्त शासन न्त्यात । यक्ष मल्लया माहिलाम्ह काय् रत्न मल्ल महत्वाकांक्षी जूगुलिं संयुक्त शासनय् जक लुमधं । उकिं वं यैया महापात्रतयत् उन्मूलन यानाः थःम्हं हे शासन यायगुपाखे पलाः न्त्याकल । यैय् शासन यानाच्चपि ८म्ह महापात्रतयत् स्यानाः हितिचुक्य थःगु लायकू दय्काः राज्य याःगु खै गंबाहाःया पुलांगु टिपोटय् न्त्यथनातःगु दु-

सं ५५५ षपनं श्रीरत्नमल्ल राजानं ब्रदेश त्यल ओओ म्हं द थकुर जुजु स्याडाओ ब्वाबाहार १ ओषाबाहाल २ थथुरायकू ३ तांदे ४ थहिती ५ मूरबाहा ६ इकुबाहा ७ त तोयो ब्वाबाहार द थोते राजा बुतकाव हितिचुक्स रायकुर हडावच्चं ।

(योगी व मेपि; १०७३: ८१)

तर थन न्त्यथनातःगु संवत् पायैछि मजू । छ्गु थ्यासफुती थ्वहे घटनायात नेसं ६०४ धकाः स्पष्ट रूपं न्त्यथनातःगु दु । ऐतिहासिक दृष्टिकोणं थ्व संवत् हे पायैछि खनेदु ।

सं ६०४ वैशाख शुक्ल ॥ एकादशी ॥ श्री रत्नमल्लदेवन एदेश तेल ॥
(Regmi- III; 1086: 99, Thyasaphu E) ।

रत्न मल्लं यैयात थःगु नियन्त्रण्य् कायधुंकाः हाकनं नुवाकोट्य मिखा तल । न्हापा नेसं ५८८ स यक्ष मल्ल नुवाकोटया सामन्ततयत् निर्मूल याःगु खःसां इपि हाकनं दनावःगुलिं नेसं ६११ स रत्न मल्ल आक्रमण यानाः बुकाबिल । उगु विजयया लसताय् नुवाकोट हःगु फलफूलं पशुपतिनाथया पूजा अर्चना यात ।

नेसं ६११ सालमा वैश्य ठकुरीहरुले हुन गर्न आया र ती वैश्य ठकुरीहरु माथि धैरै सिपाही पठाइ लडाइ गरी जिती नुवाकोटका

फलफुल आदि ल्याई श्री पशुपतिनाथकन चढाया ।

(लंसाल, १०८८: ५२)

थुकथं रत्न मल्लं नुवाकोट व येँयात थःगु नियन्त्रण्य काय्वं यलया महापात्रत सर्तक जुल । तर रत्न मल्लं न यलया महापात्रतय् उन्मूलन याय्मफु, बरु यलयात ख्वपया अधीनं मुक्त यानाः येँया अधीनय् तयत सफल जुल । यलया महापात्रतय्सं रत्न मल्ल, अरि मल्ल, रण मल्ल व भीम मल्ल समेत यानाः प्यम्हेसिया अधीनता स्वीकार यानाः नेसं ६१५ जेठ महिनाय् छ्गू सन्ध्य यात । उगु सन्ध्या स्वर्णपत्रया छ्गू प्रति पशुपतिइ व मेगु प्रति चांगुनारायणया भण्डारय् तयातःगु दु । छ्गू हे सन्ध्या निगू प्रति नेपाया निगू प्रसिद्ध देवस्थलय् तयातःगुलिं थ्व सन्ध्यपत्र गुलि महत्वपूर्ण धकाः क्यं । जेठाम्ह राय मल्लयात ख्वपय् जक सीमित यानाः नेपालमण्डलया राजधानी जूवःगु येँया अधीनय् यल च्वंगु घोषणा थ्व सन्ध्यपत्रय् यानातःगु दु । सन्ध्यपत्रय् यलपाखें व्वति काःपिं महापात्रत प्रतापसिंह, अमृतसिंह, कुसुमसिंह, राघवसिंह, हर्षपाल व जगतपाल खः (खनाल; ११०३: १९५-९८, अभिलेख ल्या: ४९; टण्डन; १११९: १३७-४०, परिशिष्ट ७; Regmi- III; 1086: 90-92, no. LXXIX) । प्रतापसिंह व अमृतसिंह दक्षिणविहार लिसे सम्बन्धितपि खःसा कुसुमसिंह व राघवसिंहपि ज्येष्ठविहार लिसे सम्बन्धितपि खः । अथेहे हर्षपाल व जगतपाल पिंथविहार लिसे सम्बन्धितपि खः । कुसुमसिंह धैम्ह विष्णुसिंहया अबु खः । कुसुमसिंहया बारे ल्यूने हाकनं चर्चा जुझिति । न्हापा उत्तरविहार, दक्षिणविहार व पिंथविहार धकाः स्वंगु प्रशासनिक शक्तित दुगु खःसा थुबलेतक थ्यंबते शक्ति सन्तुलनय् हिउपा: वय्धंकूगु खनेदु । थ्व सन्ध्यइ उत्तरविहारया उपस्थिति खनेमदु । शायद उत्तरविहारया शक्ति क्षीण जुझिंकल जुझिमा: । बरु दक्षिणविहार अन्तर्गतया ज्येष्ठ विहार न्हूगु शक्ति कथं ब्वलंगु खनेदु । रत्न मल्लं येँया महापात्रतय्गु उन्मूलन याय्त यलया महापात्रतय्गु ग्वाहालि काःगु ख्यफु, छाय्फ्क थुगु सन्ध्यपत्र यलया महापात्रतय्गु स्थिति साबिक बर्मोजिम हे कायम यानातःगु दु (श्रेष्ठ; ११२२: ५३) ।

तर थुगु सन्ध्यपत्र धुंकाः न यलय् रत्न मल्लया पूर्ण आधिपत्य जूगु खनेमदु । नेसं ६२०स यलय् च्वयातःगु 'साद्यन्तकोशसार' सफुती राय मल्लया न उल्लेख वःगु दु । लिसलिसे महापात्रतय्गु सम्मानजनक उपस्थिति न खनेहेदानि । तर नेसं ६३५ आषाढ कृष्ण १४ मंगलबारया गुइतः बहीया अभिलेखय् यलय् रत्न मल्ल एकल शासकया रुपय् खनेदःवःगु दु (वज्राचार्य १११९: १-२) । थ्व अभिलेखय् सुं न महापात्रतय्गु नां न्ह्यथनातःगु मदु । यलय् रत्न मल्लया शासन क्यनीगु दक्कले लिपांगु अभिलेख नेसं ६३९या गावाहाया अभिलेख खः (वज्राचार्य, १११९: ३) । तर अभिलेख यक्व स्पनेधुक्गुलिं उबलेया राजनैतिक अवस्था बारे सीकेमफु । नेसं ६४०स रत्न मल्लया मृत्यु जुझिंकाःनिसे विष्णुसिंहया उदय मजूतले यलय् केन्द्रीय शासनया उपस्थिति क्यनीगु छुं हे अभिलेख लुयावःगु मदुनि । केन्द्र कमजोर जूगु थ्वहे मौका लाकाः यलया

महापात्रत हाकनं शक्तिशाली जुयावल । उपि महापात्रत मध्ये दक्षिणविहार अन्तर्गतया ज्येष्ठविहारया महापात्र विष्णुसिंह यलयात स्वतन्त्र राज्य दय्काः थःत यलयाम्ह जुजु घोषणा यानाबिल ।

१.७ यलया महापात्रतय् सामाजिक स्तर

यलया महापात्रतय्गु सामाजिक स्तर स्वयंबले थुपि क्षेत्रीत खः । थःपिनि नांया ल्यूने मल्ल, वर्मा, पाल खँग्वः घानातइगुलिं थुपि क्षेत्रीत खः धकाः सीकेफु । क्षेत्रीकथं हे थुमिसं यलया प्रशासनिक ज्याखँ न्ह्याकावयाच्वंगु खः । तर थुपि शक्तिशाली जूगु मू कारण आर्थिक समृद्धिं यानाः खः । थुमिगु मुख्य आर्थिक स्रोत व्यापार खः । थ्वहे कारणं भाषावंशावलीइ थुमित 'वैश्य ठकुरी' धयातःगु खः । विदेशलिसे, खास यानाः भोट व भारतलिसे व्यापार यावनेगु लपुइ लाःगु थाय्या वैश्य व्यापारीत आर्थिक व राजनैतिक रूपं अतिकं शक्तिशाली जुयाच्वंगु खँकेफु । केरुड वनेगु लँय् लाःगुलिं नुवाकोटया सामन्त जुयाच्वंपि वैश्य व्यापारीत थहांवःगु खःसा कुती वनेगु लँय् लाःगु पलाच्वोक न शक्तिशाली जुयाः पिदंगु खः । येँ व यलया महापात्रत न व्यापार यानाः हे शक्तिशाली जूपि खः । पेटेकया कथं यलया शहरी योजना हे व्यापारिक मार्गयात ध्यानय् तयाः दय्कातःगु खः (1104: 184) । पूर्वमध्यकालय् थुमिगु शक्ति बारे ज्ञानमणि नेपालं थुकथं च्वयातःगु दु -

...जयस्थिति मल्ल स्वयां न्ह्यःया इतिहास अबलोकन याय्बले नेपालया केन्द्रया सिंहासन सकसियां सम्माननीय, श्रद्धेय जूसां दण्डवल व अर्थबलय् उलि सक्षम मजू । तप्यंक राजदरवारं शासन न्ह्याइगु क्षेत्र कम जक दु । विषयपर्ति, महासामन्ततय्सं हे सैनिक संगठन याइगु व कर असूल याइगु खः । केन्द्रयात व्वःछिनातःगु ध्यबा पुलाः थः यत्ये स्वायत्त शासन याइगु खः । ...उमित वश्य तयातयूत सैनिक कारवाही यानाच्वनेमालीगु खः । उकिं राज्यकोशय् यक्व ध्यबा मुनीमखुगु खः । ... ल्यंदुगु भतीचा ध्यबा न आन्तरिक संघर्ष व वाह्य विप्लवं यानाः फुइगु खः । पशुपति, स्वयम्भू थेंजाःगु देवमन्दिरय् मुनाच्वंगु धार्मिक कोष व द्यःतय् तिसात नं पिने आक्रमण यावःपिनि ल्हातय् लात । थुज्वःगु स्थितिइ जुजुपिंस छुं धार्मिक वा सामाजिक ज्याखँ याय्मालकि छँखापतिं विशेष कर म्हइगु खः । ... येँ व यलया महापात्रत वैश्यवृत्ति अर्थात् आन्तरिक व वाह्य व्यापारं हे थहांवःगु खः । राजा उपराजयात नं थुमिसं ग्वाहालि याय्फु, उकिं अतिकं शक्तिशाली जुयाच्वंपि खः ।

...थ इलय् ब्रह्मशक्ति, क्षत्रियबल कमजोर जुया: वैश्यबल
अप्वयावःगु खः ।

(नेपाल; ११२५: २३२-३३)

नेसं ४७०स समशुदीनं थन आक्रमण यानाः विध्वंश यानाव्यूबले ध्वस्त जूगु प्रमुख धार्मिक स्थलतय् गु पुनर्निर्माण केन्द्रीय सरकारं यायम् फयाः थुपिं हे सामन्त महापात्रतय् सं यानाव्यूगु खः । राजा जयार्जुनदेव, रानी शङ्करदेवी, उपराज जयस्थिति मल्ल, महारानी राजल्लदेवी थुगु धार्मिक ज्याखायै सम्माननीय अतिथिया रुप्य जक उपस्थिति जूगु खः । पशुपतिया जीर्णोद्धार पलाञ्चोकया शासक जयसिंहरामवर्द्धनं नेसं ४८०स व स्वयम्भूया जीर्णोद्धार येँया महापात्र राजहर्ष भल्लोकं नेसं ४९८स याःगु खः । अथेहे पिंबाहा: चैत्यया जीर्णोद्धार अनया हे महापात्र मेघपाल वर्मा नेसं ४७७स यानाव्यूगु खः । जीर्णोद्धार याःगु अभिलेख्य मेघपाल वर्मा थःत त्रिभय कुलोद्भव महापात्र ध्यातःगु दु (Regmi- III; 1086: 19-21, no. XXVIII) ।

क्षेत्री जूसां थःगु नांया न्त्यःने 'वैश्य' स्वानातःगु बालाःगु दसु नेसं ३७३ मार्ग शुक्ल द्वितीया शुक्रवारखुन्हु च्यातःगु 'क्रियासंग्रहपञ्जिका' सफू खः गुकी 'वैश्य श्रीदिवाकर वर्मा महाविहार' धकाः उल्लेख जूगु दु (Petech; 1104: 85) । थन दिवाकर वर्माया न्त्यःने 'वैश्य' स्वानातःगुलिं उम्ह मनू वर्ण व्यवस्था अनुसार क्षेत्री जूसां ज्या अनुसार वैश्य खः धकाः स्पष्ट सीदु । 'चतुरङ्गमहाभारत' नांया सफुती यलया पात्रतय् द्विजवर ध्यातःगु दु ।

पूर्व यन्मुनिना सुपालितमही नेनामध्येयेन सा
नेपालेति च संज्ञिता मुनिजनैस्तत्रापि रम्या पुरी ।
नाम्नेय ललितापुरी द्विजवरैः पात्रोत्तमै पालिता
तस्यां श्रीमणिनागराज इति यः सोयःमुने राजते ॥
(वज्राचार्य; १०८२: ५-६)

(हे मुनि, उबले नेमुनि पालन याःगु देश जुया: 'नेपाल' धकाः मुनितय् सं नां तयातःगु थ्य देशय् बालाःगु 'ललितपुर' धाःगु शहर दु । तागाधारी महापात्रतय् सं उकिया पालन यानाच्चंगु दु । अन मणिनागराज दु ।)

सामान्यतया द्विजवर (निकः जन्म जुझिपि) धायबले ब्राह्मणयात थुइकी । तर द्विजवर धैगु शब्दं ब्राह्मण, क्षेत्री व वैश्य स्वंगुलिं वर्णया मनूतय् कःधाः (Apte; 1115 : 518) ।

उबले यलया महापात्रतय् गु सामाजिक स्तर अतिकं च्यै थ्यंगु खः । इमिगु वैवाहिक स्वापू राजपरिवारलिसे तकं जूगु उदाहरण दु । केशर वंशावलीया पत्र १४ स राजा राजदेव (नेसं ४६७-४८१)या मांहेसित ललितग्राम उत्तरविहारया पात्र

राजेन्द्रपालया म्त्याय् धयातःगु दु । (Vajracarya and Malla; 1105: 221, Petech; 1104: 228) । थुकिं राजा जयानन्ददेवं राजेन्द्रपालया म्त्याय्लिसे इहिपा याःगु व राजपरिवारलिसे वैवाहिक स्वापू तय् गु स्तरय् तक यलया महापात्रत थ्यंगु खः ।

१.६ यलया महापात्रतय् सं क्यातःगु विशेषण

वैभवशाली इतिहास दुपिं यलया महापात्रतय् सं इलय्व्यलय् थीयी विशेषण क्याः थःपिनि गौरव व्यय् गु यानावयाच्चंगु खः । उकथं प्रसस्ति क्यातःगु मध्ये दकले न्त्यथने बहःगु विशेषण- भग्नराजस्थापनाचार्य, लुध्वराजगजाङ्गुश व शरणागतवज्रपञ्जिर (सत्ताच्यूत जूम्ह/बिस्युवःम्ह राजायात स्थापना याइम्ह, लोभी राजायात अंकुश तइम्ह, शरण वःम्हेसित वज्र थेंजाःगु पञ्जः जुयाबीम्ह) खः । थ्य विशेषण दकले न्हापां काःम्ह उत्तरविहार अन्तर्गतया न्होलविहार (न्हवाहाः)या प्रधानाङ्गु महापात्र जयसिंह मल्ल खः । यलया धलायचा त्वालय् च्चंगु थ्य विहार क्वाःबाहाः स्वयां न्त्यः हे निर्माण जुझुंकूगु धकाः वंशावलीइ च्च्यातःगु दु । थन महापात्रतय् गु उपस्थिति क्यनीगु नेसं ४८७या अभिलेख नं दु । (Shakya and Vaidya; 1090: 64) । थौंतकं महापात्रतय् सन्तान कथं 'मल्ल' परिवार च्वानाच्चंगु दिनि । अरि मल्लया पालय् नेसं ४५७ श्रावण कृष्ण द्वादशीखुन्हु त्यःगु 'महीरावणवध' नाटकया पुष्पिका वाक्यय् त्य्यमि जयसिंह मल्लं उगु उपाधि क्यातःगु खः ।

भग्नराजस्थापनाचार, शरणागतवज्रपञ्जिर मत्तकुञ्जरदमनाङ्गुशोत्तर विहार कुटुम्बज श्रीन्होलविहार प्रधानाङ्गु महापात्र श्री जयशीहमल्लवर्मणाम् कुतूहलपूरणाय कविकमलभास्कर पण्डित श्रीजयतविरचितं महीरावणवधं नाम नाटकं परिसमाप्तम् ॥ सप्तपञ्चाशदधिकचतुःशततमे नेपालसंवत्सरे ॥

(नेपाल; ११०३ : १०७)

(राज्य भ्रष्ट जूम्ह जुजुयात हाकनं सिंहासनय् तय् गु सामर्थ्य दुम्ह, शरण वःम्हेसित वज्र थेंजाःगु पञ्जः जुया: रक्षा यानाबीम्ह, मत्ताम्ह किसियात दमन यायै अंकुश थें जुयाबीम्ह उत्तरविहार कुटुम्बया श्रीन्होलविहारया प्रधानाङ्गु महापात्र श्रीजयसिंहमल्लवर्माया कौतुहल पूरा यायै त कविरुपी पलेस्वां क्लय्केत सूर्य थें जाःम्ह पण्डित जयतं दय्कूगु महीरावणवध नांया नाटक नेपाल संवत् ४५७स समाप्त जुल ।)

जयसिंहं थुकथंया विशेषण काःगु त्यूने राजनैतिक कारण दु । नेसं ४४६स रुद्र मल्लया मृत्यु जुल । वया कायम्चा मदुगुलिं म्त्याय् नायकदेवी गदीया हकदार जुल । नायकदेवीया लागि काशीं डोला हया: इहिपा यानाबिल । नायकदेवीया हरिश्चन्द्रलिसे व कामाक्षादेवीया गोपालचन्द्रलिसे इहिपा जुल । तर दरवारय् शक्तिया लागि संघर्ष जुयाच्चंगुलिं नेसं ४५५स हरिश्चन्द्रयात विष नकाः स्यानाबिल । थः दाजुया मृत्यु लिपा भाउजुम्ह नायकदेवीयात ल्हातय् क्याः गोपालचन्द्रं शासन यात । तर तिरहुतं वःपिं जगत्सिंह व देवलदेवीपिसं भारदारत मुकाः गोपालचन्द्रयात चीकेगु

रवसा: रवयाच्चन । गोपालचन्द्र ख्वपय् च्वनेमपयाः नेसं ४५७ जेठ कृष्ण अमाइखुतु ह यलय् शरण कावल । उबले यलय् उत्तरविहार अन्तर्गतया न्होलविहारय् महापात्र जयसिंह मल्लं प्रशासन न्त्याकाच्चंगु खः । जयसिंह मल्लं मेपि महापात्रतलिसे सहलह यानाः गोपालचन्द्रयात शरण विल । उगु इलय् यलय् बुगद्यःया जात्रा न्त्यानाच्चंगुलि गोपालचन्द्रं नं जात्राय् व्वति काल । यलया महापात्रतय् गु रवाहालिं गोपालचन्द्र यलया यपिविहार, ईबहिली च्वनेगु यात । यलया रवाहालिं यानाः हे प्यदंतक शासन नं न्त्याकल । लिपा नेसं ४६०स जगत्सिंहया मनूतय् सं गोपालचन्द्रयात टोखाय् लुइकाः छ्यं ध्यनाः स्यानाव्युगु खः । थुकथं ख्वपं विस्युं वयाः शरण कावःम्ह गोपालचन्द्रयात शरण व्यूगुलिं 'शरणागतवज्जिप्व्यर' धैगु जयसिंह मल्लया विशेषण सार्थक जूवः । जयसिंह मल्लया रवाहालिं हे गोपालचन्द्र प्यदंतक म्वाय्खंगु व शासन नं याय्खंगुलिं 'भग्नराजास्थापनाचार्य' धकाः नं विशेषण कयातःगु खः । यलया समृद्धिं लोभ यानाः थःगु प्रभाव फैलेयाय् गु मौका स्वयाच्चनीपि जुजुपिंत अंकुश तयाः नियन्त्रण यानाः थःपिनि शक्ति मजबूत यानातय् फुगुलिं 'लुब्धराजगजांकुश' विशेषण कयातःगु उचित हे खनेदु । लिपा वनाः थ्व विशेषण मेमेपि महापात्रतय् सं नं काय् गु यात । उत्तरविहार जुइमा वा दक्षिणविहार, शक्तिशाली महापात्रतय् सं थ्व विरुद्धावली धारण याःगु खनेदु । विष्णुसिंहया काय् पि पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहपिंस नं थ्व विशेषण काःगु खनेदु । थ्व वारे त्यूनेया अध्यायस चर्चा जुइतिनि ।

नेसं ५४७या इबाहाःबहीया ताम्रपत्रय् दक्षिणविहारया महापात्रतय् सं च्य् उल्लेख जूगु विशेषण बाहेक नारायणलिसे सम्बन्धित मेमेगु नं विशेषणत कयातःगु दु । प्रधानमहापात्र श्रीराजसिंहमल्लवर्मा दैत्यनारायण, प्रधानमहापात्र श्रीउदयसिंहमल्लवर्मा चक्रनारायण, प्रधानमहापात्र श्रीजयधर्मसिंहमल्लवर्मा अचुकनारायण, प्रधानमहापात्र श्रीरुद्रसिंहवर्मा असुरनारायण, प्रधानमहापात्र श्री जयभीममल्लवर्मा वीरनारायण उपाधि कयातःगु दु (Regmi-III; 1086: 56-57, no. LIV) । थुकथं नारायणलिसे सम्बन्धित विशेषण धारण याय् गु प्रचलन जयस्थितमल्लया पालनिसें हे न्त्याःगु खनेदु । नेसं ५१२या कुम्भेश्वरया अभिलेखय् जयस्थितमल्लयात 'असुरनारायण' धकाः सम्बोधन यानातःगु दु (Bendall; 1094: 83-85, no. IX) । अथेहे यक्ष मल्लया काय् ज्योतिर्मल्लयात 'दैत्यनारायण' धाय् गु याः । नेसं ५३५ कार्तिक शुक्ल प्रतिपदा आइतवारया 'उद्दीशसारसंग्रह' सफुती व नेसं ५३९ माघ शुक्ल द्वितीया आइतवारया 'नेत्रज्ञानार्णवमहातन्त्र' सफुती ज्योतिर्मल्लयात 'दैत्यनारायण' विशेषण वियातःगु दु (Petech; 1104: 163, 164) । अथेहे नेसं ५२१ वैशाख शुक्ल पञ्चमी आइतवारया 'दुर्गासप्तसती' सफुती धर्म मल्लयात 'वीरनारायण' उपाधि वियातःगु दु (Petech; 1104: 148) ।

यलया महापात्रतय् काङ्गु मेगु विशेषण मणिकुमारलिसे सम्बन्धित जू । च्य् उल्लेख जूगु नेसं ५४७या इबाहाःबहीया अभिलेखय् 'श्रीश्रीमन्मणिकुमारपादांबुजाराधनतत्पर' (श्रीश्रीमणिकुमारया चरणकमलया अराधना याय् गुली तत्पर जूपि) धयातःगु दु ।

अथेहे नेसं ६२०या 'साद्यन्तकोशसार' सफुती नं 'श्रीमन्मणिकुमारस्य पदाभ्योजैकषट्पदः (श्रीमणिकुमारयापाउरुषी कमलया भम्बः) धयातःगु दु । भाषावशावलीइ राजा गुणकामदेवं मणिगणेशमाणिगलभट्ट आदिया नापनाप मणिकुमार नं स्थापना याःगु धकाः च्ययातःगु दु (लसाल; १०८६: २२)। तर थौकन्हय् मणिकुमारया अस्तित्व मदयध्युकल । मंगलबजारया भिंद्यःया देगः व मंकोगुफाया दथुइ मणिगणेश स्थापना यानातःगु खः धैगु जनधारणा दु ।

हिन्दूधर्मलिसे सम्बन्धित विशेषण नापनाप थुमिसं बौद्ध धर्मलिसे सम्बन्धित विशेषण नं कयातःगु खनेदु । इबाहाःबहीया नेसं ५४७या तामपत्रय् 'श्रीश्रीमदार्यावलोकितेश्वरया चरणकमलया सेवा याइपि' धकाः विशेषण कयातःगु विशेष उल्लेखनीय जू । थुकिं यलया महापात्र निगुलिं धर्मप्रति समान आस्था तइपि धकाः स्पष्ट याः । थुमिसं बौद्ध धर्मय् अतिकं सम्मानित सम्यक् महादान नं न्याय्कावंगु दु । नेसं ५९९स दक्षिणविहारया प्रधानमहापात्र राजसिंहमल्लजुया छ्य, ज्ञानसिंहमल्लजुया काय् श्रद्धालु दानपति अमृतसिंहजुं सद्वर्मचित्त उत्पत्ति जुयाः सम्यक् न्याय्कूगु खः (शाक्य; ११०० क: १९) । थन उल्लेख जूम्ह राजसिंह मल्ल नेसं ५४७या इबाहाःबहीया ताम्रपत्रय् उल्लेख जूम्ह उगु विहार पुनर्निर्माण याःम्ह राजसिंह मल्ल हे खः । अथेहे सम्यक् न्याय्कूम्ह अमृतसिंह नेसं ६१५या सन्धिपत्रय् यलया दक्षिणविहारपाखे प्रतिनिधित्व यानावर्पिं मध्ये छाम्ह खः ।

थौकन्हय् तकं बौद्ध संस्कृतलिसे थुमिगु आबद्धता कायम हे जुयाच्चंगु दनि । यलय् न्यादाय् छकः न्याय्कीगु इतिल्लने सम्यकय् थकू जुजुया प्रतिनिधित्व यानाः न्होलविहार (न्होबाहाःया मल्लत उपस्थित जुइमा:गु परम्परा दनि । कवाःबाहालय् वरे छुइगु इलय् नं उपस्थित जुइमा:पि थुमिसं थःत भाष्करदेवया सन्तान धकाः दावी यानाच्चंगु दनि (Locke; 1105: 42)। यैय् नं गुलिखे विहारय् वरे छुइगु इलय् राजकीय प्रतिनिधित्व यानाः महापात्रतय् सन्तान (थकू जुजुपि) उपस्थित जुयाच्चंगु (श्रेष्ठ; ११२२: ३६) तथ्य स्मरणीय जू ।

थुकथं पूर्वमध्यकालनिसें गौरवमय इतिहास दय्कावःपिं महापात्रतय् गु शासन यैय् नेसं ६०४स रत्न मल्लं यैं कब्जा याय् वं समाप्त जुल । यलय् शिवसिंह नेसं ७१७-१८पाखे यल त्याकेवं महापात्रतय् गु शासनया अन्त्य जुल । अथेसां इमिसं थःगु नांया ल्यूने पात्रवंश स्वानाः गौरव व्याच्चंगु हे दनि । राजनीति व प्रशासनय् सशक्त भूमिका मिहताः थःपिनि राज्यसत्ता मदयध्युकूसां समाजय् छगू उच्च वर्गया रूपय् प्रतिष्ठापित जुयाच्चंगु दनि ।

महापात्र विष्णुसिंहया शासन व योगदान

२.१ पारिवारिक पृष्ठभूमि व स्वतन्त्र शासक कथं विष्णुसिंहया उदय

यक्ष मल्लया मृत्यु धुंकाया यलया अवस्थाबारे वंशावलीतय्सं तःधंगु भ्रम ब्वलकातःगु खनेदु । वंशावलीइ च्वयातःकथं यक्ष मल्लया मृत्यु धुंकाया मृत्याय्मह धर्मवर्तीं यलय् शासन यात । तर मिसातय्सं स्थिर शासन न्त्याकेमफैगु ताय्काया अंशवण्डाय् भाग काय्मखंपिं अरि मल्ल, पूर्ण मल्ल व राम मल्लपिं जानाया: छुं इंतक यलय् संयुक्त शासन यात । नेपाया नांदपिं यक्व इतिहासकारतय्सं व्वहे खँयात लिसा कयाया: च्वःगु खनेदु । तर वास्तविकता अथे मखु । यक्ष मल्लया मृत्यु धुंकाया: रत्न मल्ल येँया महापात्रतय्त न्हकाया: यलयात न थःगु अधिकार क्षेत्र दुने दुथ्याकल । यलया महापात्रतय्सं न रत्न मल्लया अधीनता स्वीकार यानाया: सुम्क च्वंगु खनेदु । उकिं यलया अभिलेखय् रत्न मल्लया नाया: सम्मानपूर्वक उल्लेख यानातःगु दु । तर दोलखायात थःगु नियन्त्रणय् तय्गु सन्दर्भय् रत्न मल्ल असफल जूगु खनेदु । नेसं ६११स दोलखाया सामन्त शासक उद्धवदेवं थःत 'दोलखाधिपति' घोषणा यानाया: केन्द्रपाखे स्वतन्त्र जुयावन (वज्राचार्य व श्रेष्ठ; ११२२: २४) । येँ व ख्वप दथुइ जूगु पारस्परिक संघर्षया दकले न्हापाया फाइदा कायाम्ह दोलखा हे जुल । नेसं ६३०स राय मल्ल सीवं ख्वपय् राजनैतिक अस्थिरता ब्वलन । राय मल्लया कायाय् भुवन मल्ल जुजु जुल । नेसं ६३९य् भुवन मल्ल नं सित । भुवन मल्लया कायाय् प्राण मल्ल मच्चा हे तिनिगुलिं रण मल्ल, भीम मल्ल, वीर मल्ल व जीत मल्लपिं जानाया: शासन न्त्याकल । प्राण मल्ल तःधिकः जुसेलि वीर मल्ल व जीत मल्लपिलिसे सत्ताया लागि संघर्ष न्त्यानावन । उखे येँय् नेसं ६४०स रत्न मल्ल सीधुंकाया: वया कायाय् सूर्य मल्ल गद्दीइ च्वन । तर बौम्ह येँ सक्रिय मजूगुलि बौया राजनैतिक उपलब्धियात कःघानातय्म मफुत । सूर्य मल्ल यलय् थःगु प्रभाव न्यंके मफुत । उकिं रत्न मल्ल धुंकाया: विष्णुसिंहया अभिलेख लुयामवःत्ने यलय् केन्द्रया उपस्थिति क्यनीगु छुं हे प्रमाण लुयावःगु मदुनि ।

युक्थया राजनैतिक तरलताया फाइदा कायाम्ह चतुर व्यक्ति विष्णुसिंह खः । अभिलेखं प्रमाणित जूकथं यलया दकले न्हापाम्ह स्वतन्त्र शासक विष्णुसिंह खः । वंशपरम्परा कथं न्त्याइगु महापात्रतय्गु परम्परा अनुसार हे न्हापाया महापात्रया रूपय् विष्णुसिंह यलया राजनैतिकवृत्तय् खनेदुगु खः । यलया सप्तकुटुम्बजपिं मध्ये विष्णुसिंहया सम्बन्ध ज्येष्ठविहार कुटुम्बजलिसे स्वानाच्वंगु खनेदु । यलय् ज्येष्ठविहार नाया निगू

चलया महापात्र जुजुपिनि इतिहास

विहार दु - तंगःबाहाया: व ज्यावाहाया:बही । तंगःबाहाया:यात संस्कृतं ज्येष्ठवर्ण महाविहार धायगु याया:सां जनस्तरं तंगःबाहाया: हे धायगु याया: ज्यावाहाया: वा ज्याथविहार धायगु मया: । सिद्धिनरसिंह मल्ल यलय् च्वंगु दक्व विहारया वरियताक्रम निर्धारण यानाया: नियम दय्काव्यगु इलय् तंगःबाहाया:यात न्हापागु थासस्य तयाव्यगु खः (Wright; 1103: 235) । थुबलेनिसे जक तंगःबाहाया:यात ज्येष्ठवर्ण महाविहार धायगु चलन वःगु खनेदु । ज्येष्ठवर्ण महाविहार नाया मेगु विहार चाबाहाया: त्वालय् च्वंगु ज्यावाहाया:बही खः । अनच्वंगु अभिलेखय् ज्येष्ठविहार, ज्याविहार, ज्यावहाया: ज्यावाहाया:बही नाया प्रयोग जुयाच्वंगु दु । उकिं यलया महापात्रतय्गु निवासस्थान जुयाच्वंगु ज्येष्ठविहार थौकन्हय्या ज्यावाहाया:बही हे खः धकाया: प्रष्ट जू । सिद्धिनरसिंह मल्लया पालय् तकं थ्व विहारं महत्वपूर्ण भूमिका मिताच्वंगु खनेदु । सिद्धिनरसिंह मल्ल यलया २५ गु बहीयाया निव्यय् व्वथलाया: लायकूया उत्तरपाखे लायःगु १५गु बहीया लागि नःबहीया गुर्जुपिं व दक्षिणपाखे लायःगु १०गु बहीया लागि ज्यावाहाया:बहीया गुर्जुपिं पुरोहित कथं नियुक्त यानाया: नियम दय्काव्यगु खः (Gellner; 1116: 147) । थौकन्हय्या बहीया धलखय् तयातःगु दुसाया ज्यावाहाया:बही धकाया: बाहाया: व बही निगुलिया विशेषता ल्वाकछ्याया: सम्बोधन यानाच्वंगु दु ।

विष्णुसिंहया दकले न्हापांगु उल्लेख नेसं ६३९ नष्ट ज्येष्ठ कृष्ण ५या बुँ म्यूगु ताडपत्रय् वःगु दु । उगु ताडपत्रय् ज्याथविहार कुटुम्बज प्रधान महापात्र श्रीमाधवसिंह वर्मन व प्रधानमहापात्र श्रीनारायणसिंह वर्मनलिसे विष्णुसिंह वर्मन धकाया: न्त्यथनातःगु दु (आशा सफूकथिया ताडपत्र ल्या: ७३१) । तर उकी विष्णुसिंहयाया ताडपत्र/महापात्र आदि छुं हे उपाधि वियातःगु मदु । थुबलेतक विष्णुसिंहया छुं हे राजनैतिक हैसियत मदुनिगु स्पष्ट जू । थ्व धुंकाया: विष्णुसिंहया उल्लेख छ्कलाया नेसं ६४६ स प्रधानमहापात्र कथं खनेदःवइ । नेसं ६४६ माघ शुक्ल ७या ताडपत्रय् जगगाया क्षेत्रसीमाना उल्लेख यायगु सिलसिलाय् विष्णुसिंहया क्षेत्रसीमाया दक्षिणय् धकाया: उल्लेख वःगु दु (पन्त; ११२० खः ३९) । उगु ताडपत्रय् विष्णुसिंहलिसे दक्षिणविहारया प्रधानमहापात्र श्रीजयकेस वर्मनया नाया न वःगु दु । नेसं ६४६ माघ शुक्ल १३या जगगा म्यूगु ताडपत्रय् म्यूपिं स्वम्ह मध्ये छम्ह प्रधानमहापात्र विष्णुसिंह खः, मेपिं निम्ह ज्येष्ठविहारया हे प्रधानमहापात्र माधवसिंह व नारायणसिंह खः (पन्त; ११२० ग: ४०) । थुपिं निम्ह नेसं ६३९या ताडपत्रय् विष्णुसिंहलिसे उल्लेख ज्यूपिं मनूत हे खः ।

विष्णुसिंह महापात्र जुयाच्वंगु हे इलय् नेसं ६४५-४६स पाल्याया जुजु मुकुन्दसेनं तःक्वःमध्यि आक्रमण यायःगु खः । उगु आक्रमणया मार यलय् न लायःगु खःसां उगु आक्रमणया प्रतिकार महापात्र जुयाच्वंपिं विष्णुसिंह व मेपिंस गुकथं यात धकाया: सीकेफुगु मदुनि । मुकुन्दसेनया आक्रमणं भताभुंग जुयाया: राज्यव्यवस्था कमजोर जूगु मौका लाकाया: विष्णुसिंह थः समकक्षी महापात्रतय्त चीकेगु ग्वसाया: ग्वल । विष्णुसिंहया थ्व ज्याया बारे जः ह्वलीगु नेसं ६४८ पौष कृष्ण नवमी पर दशमी विहिवारया

किपूया पालिफः गणेशस्थानया अभिलेख अतिकं महत्वपूर्ण खनेदु । उगु अभिलेख्य विष्विहारया महापात्र जुया: किपुली नं प्रशासन न्त्याकाच्चम्ह जगत्पालयात वादेय् (चापागाउँ)या मनूत्यस् हमला यानाः किल्लां पिने हया: लँय् तयाः निर्मम हत्या याःगु खेँ उल्लेख यानातःगु दु । उगु ल्वापुइ लुते नांया किपूया छम्ह मनू न सींगु खः । लुतेया मां अबुं मदुम्ह काय्या नामय् उगु गणेवःया देगः दयकाव्यूगु खः (वज्राचार्य; १११९ : ४८१-८२) । शुक्रसागर श्रेष्ठया कथं थ्व काण्ड जूगु दिं कुशे औंसी (गुलागः अमाइ) खः, थ्व दिनय् अन देगलय् चान्हय् जाग्राम च्वनाः पूजा याय्गु परम्परा थौतकं दिन (श्रेष्ठ; ११२०: ८-९) । जगत्पाल वर्मा रत्न मल्लया समर्थक खः । जगत्पालया अभिलेख्य रत्न मल्लयात सम्मानपूर्वक सम्बोधन यानातःगु दु । रत्न मल्लया मृत्यु धुकाः जगत्पाल नं कमजोर जुयावन । हाकनं मुकुन्दसेनया पटक पटकया आक्रमणं किपू अतिकं कमजोर जुइधुकूगु खः । थ्वहे मौका लाकाः जगत्पालया हत्या जूगु खनेदु । अभिलेख्य जगत्पालयात स्याकूम्ह सु खः धकाः न्त्यथनातःगु मदु । तर थुगु हत्याकाण्ड धुकाः विष्णुसिंह शक्तिशाली जुयावःगुलिं घटनाक्रमया आधारय् विष्णुसिंहं हे स्याकूगु खय्माः धकाः इतिहासकारतयस् अनुमान यानातःगु दु ।

विष्णुसिंहया स्वतन्त्र शासन स्थापना याय्गु अभियानय् तिबः बींगु मेंगु घटना दोलखाया शासक उजोतदेवया यल भ्रमण खः । नेसं ६५३८ उजोतदेवं यलया भ्रमण यानाः हिरण्यवर्ण महाविहारय् निगः गं छ्वःगु खः (Shakya and Vaidya; 1090 : 83-84, inscr. no. 14) । थ्व भ्रमण धार्मिक स्वयां राजनैतिक कारणं जूगु खनेदु । विष्णुसिंहं थः स्वतन्त्र शासक जुइत दोलखायात ल्हातय् क्याः समर्थन मुकुगु सीदु । मेंये दोलखायात थःगु पक्षय् हयाः भोटिलसे व्यापारिक स्वापू तय्फ़इगुलिं थ्व भ्रमण विष्णुसिंहया लागि फाइदाजनक जुल । उजोतदेवयात न यैंपाखे स्वतन्त्र जुयाः शासन न्त्याकाच्चनेत समर्थकत माःगु जुल । उकिं थ्व भ्रमण निरुलिं पक्षयात फाइदाजनक जूगु खनेदु । विष्णुसिंहया निमन्त्रणाय् हे उजोतदेवया थ्व भ्रमण जूगु खय्माः । सम्भवत थुगु इलय् हे विष्णुसिंह स्वतन्त्र शासक जुइधुकूगु जुइफु ।

तर प्रामाणिक रूपं विष्णुसिंहयात स्वतन्त्र शासक कथं उल्लेख यानातःगु अभिलेख नेसं ६५६ वैशाख शुक्ल पुन्हि शुक्रवारया यल सुबाहाःया शिलापत्र खः (लितांसा अभिलेख १:१) । श्रीइन्द्रदेव संस्कारित जयमनोहर महाविहारया श्रीचन्द्रसिंह शाक्यभिक्षुं उगु विहारय् च्वंगु चैत्य जीर्णोद्धार यानाः सुवर्णछत्र, इलां, दिगीपता: छानाः गुथिया व्यवस्था यानाव्यूगु उपलक्ष्यय् थुगु अभिलेख तःगु खः । अभिलेख्य विष्णुसिंहयात माणिग्लाधिपति धकाः धयामतःसां खड्गसिद्धिरस्तु (खड्गसिद्धि लाय्मा) व प्रतापवृद्धिरस्तु (प्रताप वृद्धि जुइमा) धकाः शुभकामना प्वकातःगु दु । थुज्जःगु शुभकामना स्वतन्त्र शासकयात बींगु चलन दुगुलिं थुबलेनिसें हे विष्णुसिंह स्वतन्त्र शासक जुइधुकल धकाः प्रमाणित याः । तर अभिलेख्य विष्णुसिंहयात प्रधानमहापात्र धकाः हे सम्बोधन यानातःगु दिन । अथेसां विष्णुसिंहया न्त्यःने 'जय' खँगवः स्वानातःगुलिं

राजकीय सम्मान वियातःगु क्यं ।

विष्णुसिंहया मेंगु महत्वपूर्ण अभिलेख सुबाहाःया हे नेसं ६६६ आषाढ शुक्ल सप्तमी प्र अष्टमी आईतवारया ताम्रपत्र खः (लितांसा अभिलेख १:२) । अभिलेख्य सुबाहाःया हे चन्द्रसिंह शाक्यभिक्षु विहारया व्वाःपाद्यःयाथाय् च्वगु चैत्यय् लुंगजू छानाः ननी च्वंगु निगः चैत्यय् सुवर्ण चक्रावली व सुवर्ण तिनिछत्र छानाः गुथितयाव्यूगु खेँ च्वयातःगु दु । थुकी विष्णुसिंहयात 'महापात्र' धकाः धयातःगु मदु, बरु श्रीजयविष्णुसिंहजुया पज्यायस धकाः विष्णुसिंहयात यलया शासकया रूपय् न्त्यथनातःगु दु । नेसं ६५६-६६६ दुनेया १०दिना अवधिइ विष्णुसिंह अभ शक्तिशाली जूगु खनेदु । नेसं ६६७या लुंखुसी च्वंगु जीर्ण जुइधुकूगु शिलापत्रय् तं विष्णुसिंहया नां उल्लेख यानातःगु दु (लितांसा अभिलेख १:३) । उगु अभिलेख्य रुद्रवर्ण महाविहारया शाक्यभिक्षु धर्मसिंहजुं पुखू व हिति दय्कूगु धकाः च्वयातःगु दु । तर यक्व थासय् आखः मद्यधुकूगुलिं विष्णुसिंहया बारे थप खेँ सीकेत गवाहालि मजू ।

नेसं ६६८या पशुपति गोशवारय् च्वंगु ताम्रपत्र विष्णुसिंहया राजनैतिक जीवनय् अतिकं महत्वपूर्ण जुयाव्यूगु दु । थ्व ताम्रपत्र छ्गू सन्धिपत्र खः । विष्णुसिंहया स्वतन्त्र शासक जुइगु महत्वाकांक्षां थुबलेतिनि साकार रूप काल । थ्व स्वयां न्त्यः थःत थःम्हं जक यलया शासक धकाः दावी यानाच्वंगु खःसा नेसं ६६८या थ्व सन्धिं विष्णुसिंहयात औपचारिक रूपं स्वतन्त्र शासकया मान्यता दत । केन्द्रया मल्ल जुजुपिंसं तकं विष्णुसिंहयात स्वतन्त्र शासकया मान्यता प्रदान याःगु हे थ्व सन्धिपत्रया प्रमुख विशेषता खः । थ्व सन्धि जूगुया त्यूने ख्वपय् सत्ताया लागि जुयाच्वंगु संघर्ष प्रमुख जुयाव्यूगु दु । भुवन मल्लया मृत्यु धुकाः ख्वपय् प्राण मल्ल गद्दीइ च्वन । तर प्राण मल्ल मचा हे तिनिगुलिं रण मल्ल, भीम मल्ल, वीर मल्ल व जित मल्लपिंसं शासन न्त्याकाच्चन । प्राण मल्ल बालिग जुसेलि थःगु राजकीय अधिकार काय्गु कुतः यात । प्राण मल्लं थःगु अवस्था सुदृढ यानाहःगुलि वीर मल्ल व जित मल्लपिंसं छ्वीं जुयाः प्राण मल्लया विरुद्ध संगठित जुल । यैंया जुजु नरेन्द्र मल्ल (अमर मल्ल) नं विरोधी दलया समर्थनय् न्त्यांवन । थ्व सन्धि प्राण मल्लया विरुद्धय् जूगु खः । ख्वपपाखें वीर मल्ल व जित मल्लं व्वति काःगु खःसा यलपाखें विष्णुसिंह, फर्पिङ्गपाखें इयाकु रावुत्तपिंसं व्वति काःगु खः । अथेहे दोलखापाखें इन्द्रसिंह, नारायणसिंहपिंसं व्वति काःगु खः । थ्व सन्धिपत्रं यल, दोलखा आदि प्रदेशयात स्वतन्त्र राज्य कथं औपचारिक मान्यता वियातःगु दु । थ्व सन्धिपत्र लागू जुइगु अवधि ९ दँ धकाः क्वःछिनातःगु द । सन्धिया अंश थुकथं दु -

...श्रीश्रीजयवीरमल्लदेवठाकूरसन, श्रीश्रीजयनरेन्द्रमल्लदेवठाकूरसन,
श्रीश्रीजयजितमल्लदेवठाकूरसन, श्रीश्रीजयकृष्णमल्लदेवठाकूरसन ।
श्रीश्रीजयकल्याणमल्लदेवठाकूरसन, श्रीश्रीजयप्रभुमल्लदेवठाकूरस्य

श्रीश्रीजयगोविन्दमल्लदेवठाकूरसन, विष्णुसिंह भारोसन, ड्याकु रावृत्तसन, विकम रावृत्तसन, पूरन रावृत्तसन, ... थते पूचा एकान शत्रु एकान मित्र याइन ... तिपुर दूंवना विज्याकन श्रीश्रीप्राणमल्लदेवटों पूत्रसह सेष्टलोक पूत्रसह, मतुस्य मउ श्वासरपं ... श्रीश्रीजयवीरमल्लदेवठाकूरस्यं श्रीश्रीजय नरेन्द्रमल्लदेवठाकूरस्यं विष्णुसिंहभारोसन तृभय रावृत्तस्यं ताड तस्य विज्याक्व दिक्व राज्यपाथिस थेथ्यस्यं दूथ्य वालस्यं भेदाभेडन मसोस्यं थव २ बूद्धिन सेष्ट न्हलूव ... थव २ राज्यन संतोष जुस्यं प्रसन्न वेख ज्यमाल्व ... तिपुरण भेदाभेड मसोस्यं थव २ बूद्धिन लूयकं हरडास थ्व खंस गाढ मयास्य दूल्हारपं यने माल... थते पूचा श्रीश्रीठाकूरलोकस्यं भारोस्यं तृभय रावृत्तस्यं थ्व सासनस चोस्यं तक्व मनिस्तरपं विज्यातसा दिरसा मनिस्तरपं विज्याकटों दिक्टोंम्ह थते देवस गो ब्राम्हण सन्यासि आदिनया हत्यान लिप्तरपू पंचमहापात्राक लाक्व श्रीश्रीपशुपतिटों फोडरपु ... श्रेयोस्तु संवत् ६६८ भाद्रपद कृष्ण नवमी थ्व शाशनया अवधि गु ९ शुभमस्तु ॥

(Regmi -III; 1086 : 11, no. LXLVII;

टण्डन; १११९: ४१-४५)

(...श्रीश्रीजयवीरमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयनरेन्द्रमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयजितमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयकृष्णमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयप्रभुमल्लदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयगोविन्दमल्लदेव ठाकुर, विष्णुसिंह भारो, ड्याकु रावृत्त, विकम रावृत्त, पूरण रावृत्त ... थुलिया पुचलं एकान शत्रु एकान मित्र यानाः थ्व सन्ध्यं याःगु खः। ... त्रिपुर दुने च्वस्त्र श्रीश्रीप्राण मल्ल, वया काय, भारदारपि व इमि कायपिंत तकंसाथवीमज्यू विश्वास यायमज्यू।... श्रीश्रीजयवीरमल्लदेव, श्रीश्रीजयन-रेन्द्रमल्लदेव, विष्णुसिंह भारो, स्वम्ह रावृत्तपिंस भेदभाव मयाःसे थःथःगु बुद्धिं ज्या यायमाल। ... थःथःगु राज्य्य सन्तोष जुयाः खुशीसाथ च्वनेमाः।...त्रिपुरं जालभेल यानाः षडयन्त्र याःसा थःपिनि दुनेदुने सहलह व्याकेमाल।...श्रीश्रीठाकुरतयसं, भारोत्यसं, स्वम्ह रावृत्ततयसं थ्व पत्रय च्वयातःथे मयातथ्याःसा द्वः, सा, ब्राम्हण, सन्यासी आदि हत्या याःगु पञ्चमहापाप लायमा, पशुपति तच्छ्याःगुया पाप लायमा।... नेसं ६६८ भाद्र कृष्ण नवमी। थ्व शासनया अवधि ९ दँ। कल्याण जुइमा।)

थ्व सन्ध्यं न्हापांखुसि यलयात स्वतन्त्र राज्यया मान्यता व्यूगु दु। उबले दुगु थीथी राज्यया प्रशासनय् छुं कथंया हस्तक्षेप यायगु जुइमखु धकाः प्रत्याभूति नं वियातःगु दु। थःथःगु राज्य्य सन्तोष जुयाच्वनेमाः धकाः छम्हेस्यां मेम्हेस्या राज्य्य आक्रमण यायमखु धकाः प्रतिबद्धता प्वकातःगु दु। तर थ्व सन्ध्यपत्रय विष्णुसिंहयात

भारो धयातःगु विचारणीय जू। भारोया सामान्य अर्थ 'भारदार' खः। विष्णुसिंहपि नं महापात्रया रुप्य केन्द्रया अन्तर्गत च्वनाः स्थानीय प्रशासन न्ह्याकीपि भारदारत हे खः। विष्णुसिंहं थ्व स्वयां न्ह्यः हे स्वतन्त्र शासकं काइगु पदवीत कायधुंकूगु खः। तर केन्द्रया मल्ल शासकपिनि मिखाय विष्णुसिंह 'भारो' जक जुयाबिल। विष्णुसिंह नं थःत भारो धायकेमाःसां स्वतन्त्र शासक जुइगु लोभं उकियात स्वीकार याःगु खनेदु। थुकिं विष्णुसिंहया राजनैतिक चातुर्य स्पष्ट याः।

नेसं ६६८या थ्व सन्ध्यं जुइस्वयां न्ह्यःया ताडपत्रय विष्णुसिंहयात ज्येष्ठविहारया महापात्र धकाः उल्लेख यानातःगु दु। नेसं ६५७ चैत्र कृष्ण ६या ताडपत्रय विष्णुसिंहयात यंकुलि कुटुम्बज प्रधानमहापात्र धयातःगु दु (पन्तः ११२० ग: ४०-४१)। थुकी विष्णुसिंहयात यंकुलि कुटुम्बज धयातःगु अर्थपूर्ण जू। विष्णुसिंहया तापाःबाज्या यंकुलि वर्माया नामं थःत यंकुलि कुटुम्बज धायकेगुली गर्व यानातःगु खनेदु। विष्णुसिंहया कायपिंसं तकं थ्व परम्परायात न्ह्याकावगु खनेदु। मेगु ताडपत्र नेसं ६६५ आश्विन शुक्ल २ या खः। थुकी विष्णुसिंहयात ज्येष्ठविहार कुटुम्बज प्रधानमहापात्र जक धयातःगु दु (पन्तः ११२० ग: ४१-४२)।

पशुपतिया सन्ध्यं धुंकाः विष्णुसिंहया मेगु महत्वपूर्ण अभिलेख सुनागुथिइ च्वंगु नेसं ६७४ माघ शुक्ल ५ सोमबारया शिलापत्र खः (वितांसा अभिलेख १:४)। सुनागुथिइ च्वंगु भूंगारेश्वरया मन्दिर जीर्णोद्धार यानाः विष्णुसिंहं उगु अभिलेख तःगु खः। गोपालराजवंशावलीइ वर्णन यानातःकथं भूंगारेश्वरया उत्पत्ति पशुपति स्वयां न्ह्यः हे जूगु खः।

श्रीमद्युद्धिष्ठिरस्यादिराज्ये ॥ हिमवन्तशेल्यमध्यवर्तणी, महारन्यभूते भूमण्डले ॥
प्रधानश्रीभूडगारेश्वरे भट्टारिक प्रादुर्भूतः ॥

(Vajracarya and Malla; 1105: पत्र १७ क)

(युधिष्ठिरया आदिराज्यय, हिमाल पहाडया मुलय च्वंगु घना जगल दुगु भूमण्डलय (नेपाल उपत्यकाय) प्रधान श्रीभूडगारेश्वर भट्टारकया प्रादुर्भाव जुल।)

गोपालराजवंशावलीइ वर्णन यानातःगु भूडगारेश्वर व सुनागुथिइ च्वंगु भूंगारेश्वर वहे खः मखु सीमदु। तर सुनागुथिइ च्वंगु भूंगारेश्वर हे जुइफुगु यक्व सम्भावना दु। अनया भूंगारेश्वर देगःथाय लिच्छविकालया निगु अभिलेख लयावःगु दु। न्हापांगु अभिलेखं मासं ६४ (ई. ६४१)या भीमार्जनदेव व विष्णुगप्तया पालया खः, गुकी 'भूंगारग्रामपाञ्चाली'या उल्लेख नं यानातःगु दु (वज्राचार्य: १११६: ४४८-५१)। मेगु अभिलेख मासं १२१ (ई. ६९७)या शिवदेव द्वितीया अभिलेख खः। थुकी नं 'भूंगारेश्वर पाञ्चाली'या उल्लेख यानातःगु दु (वज्राचार्य: १११६: ५१९-२२)। तर लिच्छविकालय भूंगारेश्वरयात राजकीय सम्मान वियातःगु खनेमदु। अंशुवर्माया हाँडीगाउँया अभिलेखय थीथी द्वःपित राज्यपाखें बजेट विनियोजन यानातःगुली भूंगारेश्वरयात छुं कथंया वजेट फ्यानातःगु मदुगुलिं थ्व ख्यं स्पष्ट जू। लिच्छविकालय

नांजायद्यंकूसां लिपा वनाः मनूत्यसं अन छु द्यः दुगु धकाः तकं त्वःपंकेद्युकूगु खः । विष्णुसिंहया अभिलेख्य न्त्यथनातःकथं अन च्वंगु बुंगाःचाय् मालास्वःबले आखः कियातःगु सिजःया घःत लुयावल । उगु घलय् ‘श्रीभृगारेश्वर महादेव’ धकाः च्वयातःगु खनाः राजा लय्तायाः मन्दिर दय्काव्यूगु खः । तर विष्णुसिंह अनहे च्वगु लिच्छविकालीन अभिलेखत ब्वनास्वःगु खनेमदु । अभिलेख कथं विष्णुसिंहं भव्य जुइक तःजाः यानाः देगः दय्काव्यूगु खनेदु । धनवज्ज वज्राचार्य अभिलेखया वर्णनया आधारय देगःया पलि लुं सियातःगु खय्माः धकाः अनुमान यानादीगु दु (१११९: १९) ।

थ अभिलेखया दकले महत्वपूर्ण पक्ष हे विष्णुसिंहं थः पुर्खापिनि वंशवर्णन यानातःगु खः । विष्णुसिंहं थःस्वयां च्वय्या स्वंगु पुस्ताया वर्णन यानातःगु दु । थ वर्णन स्वयंबले भारतया समुद्रगुप्त व नेपाःया लिच्छवि जुजु मानदेवया अभिलेखयात लुमंकाबी । समुद्रगुप्तं थःगु प्रयाग प्रशस्तिइ श्रीगुप्त, घटोत्कचगुप्त व चन्द्रगुप्त यानाः स्वंगु पुस्ताया नां बियातःगु दु । अथेहे मानदेवया चांगुनारायण्या अभिलेख्य मानदेवं थः पुर्खापि वृषदेव, शंकरदेव व धर्मदेवया विशेष प्रशंसा यानातःगु दु । विद्वान्त्य धापूकथं प्रभावशाली इतिहास मदुगु राजवंशं जब छु तःधंगु ज्या यानाः शक्ति प्राप्त याइ, उबले थःगु स्वंगु पुस्ताया वर्णन याइ (Gopal and Verma; 1097: 42) । थहे खेया आधारय मानदेवयात न्हापांम्ह लिच्छवि स्वतन्त्र शासक धकाः दावी याइपि नं दु । थ तर्क विष्णुसिंहया सन्दर्भय नं पायद्धि जूवः । विष्णुसिंहं वंशपरम्पराकथं जुजु जूम्ह मनू मखु । वला केन्द्रया अधीनय च्वनाः स्थानीय प्रशासन न्त्याकीम्ह छम्ह महापात्र जक खः । अथेसां थःगु चतुरतां मेपि महापात्रतय्त व्वत्यलाः केन्द्रपाखें हे स्वतन्त्र शासकया मान्यता कयाः जुजु जूम्ह खः ।

विष्णुसिंहं थ अभिलेख्य थःस्वयां स्वंगु पुस्ता च्वय्या तक वर्णन यानातःगु दु । अभिलेख कथं विष्णुसिंहया बौ कुसुमसिंह, बाज्या कीर्तिसिंह, तापाःबाज्या जयसिंह खः । तर यल भण्डारखालय च्वगु नेसं ५३५या यकुलि वर्माया अभिलेख्य यंकुलि वर्माया काय धकाः जयसिंहया नां न्त्यथनातःगु दु । थुकिं विष्णुसिंहया प्यंगु पुस्ता च्वयत्कया नां लुयावःगु दु । अभिलेख्य लुयावःकथं विष्णुसिंहया पुर्खात्यगु वर्णन यायगु सान्दर्भिक जुइ ।

२.१.१ विष्णुसिंहया पुर्खा

२.१.१.१ यंकुलि वर्मा

यंकुलि वर्मा धैम्ह विष्णुसिंहया प्यंगु पुस्ता च्वय्या पूर्वज खः । यंकुलि वर्माया उल्लेख नेसं ५२२ निसें वःगु खनेदु । नेसं ५२२ माघ शुक्ल ९या छगु ताडपत्रय् साक्षी च्वंम्ह धकाः यंकुलि वर्माया नां न्त्यथनातःगु दु (इतिहासका कुरा, ११२४: ३२, ताडपत्र ल्या: २) । यंकुलि वर्मा थःम्हेस्यां हे नं अभिलेख स्थापना यानावंगु दु । नेसं ५३५ पौष शुक्ल पूर्णिमा बुधवारया यल भण्डारखालय च्वंगु अभिलेख्य

यंकुलि वर्मा ‘राजाधिराजपरमेश्वरपरमभट्टा-रकश्रीश्रीमत्जयजोतिमत्त्वदेवस्य विजयराज्ये’ धकाः जुजु ज्योतिमल्लया नां सम्मानपूर्वक न्त्यथनातःगु दु (तेवारी व मेपि-१०; १०८३: ३) । यंकुलि वर्मा थः कला: मधनलक्ष्मी (मदनलक्ष्मी) व काय जयसिंह समेत जानाः शिवात्रीया व्रतया लागि दंयदंसं न्त्यानावनेमा धैगु उद्देश्यं गुथि व्यवस्था यानाव्यूगु खः । थ अभिलेख्य यंकुलि वर्मा थःगु निवास श्रीमानीगलश्रीवंथुनिम्हं गृहांगणाधिष्ठितपरमेश्वर श्रीसदाशिव श्रीश्रीमणिकेश्वरभट्टारकस्य धकाः न्त्यथनातःगु दु । थुकिं माणिगल राजदरवारया पूर्वपाखे मणिकेश्वरभट्टारक दुथाय् यंकुलि वर्माया निवास धकाः स्पष्ट जुल । स्लसरया कथं भण्डारखालय वास्ता मयाःसे वांछवयातःगु शिवलिङ्ग हे मणिकेश्वर खः (1118: 111) । उकिं यंकुलि वर्माया निवास थौकन्हेया भण्डारखालक्यब दुथाय हे खः धकाः स्पष्ट जू । यंकुलि वर्माया उल्लेख जूगु मेगु अभिलेख भण्डारखालय हे च्वंगु नेसं ५४७ कार्तिक शुक्ल पूर्णिमा बुधवारया चन्द्रमाया मूर्तिया पादपीठ अभिलेख खः (तेवारी व मेपि-१०; १०८३: ४) । जुजु ज्योतिमल्लया विजयराज्य यंकुलि वर्माया कला: मदनलक्ष्मीं पूर्णिमाव्रत दनाः उगु अभिलेख तःगु खः । तर थ अभिलेख्य मदनलक्ष्मीयात यंकुलि वर्माया कला: जक धयातःगु दु, यंकुलि वर्मा थःहे अन उपस्थित जूगु कथं च्वयातःगु मदु । उकिं थुबले यंकुलि वर्मा सीधंकूगु जुइमाः । अभिलेख्य यंकुलि वर्मायात ‘पात्र’ जक धयातःगुलिं व उलि शक्तिशाली मखुम्ह धकाः सीदु ।

२.१.१.२ जयसिंह

च्वय उल्लेख जूगु नेसं ५३५या अभिलेखपाखे यंकुलि वर्माया काय जयसिंह धकाः सीदुगु खः । जयसिंहया उल्लेख वःगु दकले न्हापांगु अभिलेख थहे खः । विष्णुसिंहया भृगारेश्वर अभिलेख्य वंशवर्णन यानातःगुली जयसिंहनिसे जक शुरु यानातःगु दु । अभिलेख्य जयसिंहयात ‘गुरुप्रकाशो जगदम्बुराशौ वभूव विद्वान् जयसिंहभूपः’ (संसाररुपी समुद्रय तःधंगु जः जुयावम्ह विद्वान् राजा जयसिंह) धकाः वर्णन यानातःगु दु । विष्णुसिंहं थः बाज्या जयसिंहयात हे राजा कथं वर्णन यानाः थःपिनि पुर्खात न्हापांनिसे जुजुखलः पाखे वःपि खः धकाः क्यनेत स्वःगु दु । विष्णुसिंहया थ वर्णन अतिशयोक्तिपूर्ण खनेदु । भण्डारखालया नेसं ५३५या यंकुलि वर्माया अभिलेख धुंका: जयसिंहया उल्लेख वःगु मेगु अभिलेख नेसं ५६६ आश्विवण कृष्ण १४या ताडपत्र खः (पन्त, १११३: ६१-६२) । उकी जयसिंहयात पात्र जक धयातःगु दु ।

जयसिंहया बारे इतिहासकारत्य दथुइ तःधंगु भ्रम न्यनाच्वंगु दु । जयसिंह नाया मेपि नं महापात्रत दुगुलिं उकथं भ्रम ब्लगु खः । उकीमध्ये छम्ह उत्तरविहार अन्तर्गतया न्होलविहारया प्रधानमहापात्र जयसिंहमल्ल वर्मा खः । थ्वयक्लं महीरावणवध लगायत मेमेगु नं आपालं सफूत ल्य्यःगु दु । थुम्ह जयसिंह उत्तरविहारयाम्ह जूगुलिं विष्णुसिंहया तापाः बाज्या जयसिंह जुइफइमखु । मेम्ह जयसिंह धैम्ह

दक्षिणविहारया महापात्र जयसिंह मल्ल खः । उत्कीर्ण अभिलेखय् नं थुम्ह जयसिंहया नां वःगु दु । विष्णुसिंहया पुर्खा धकाः इतिहासकारतयूत भ्रम जूम्ह थुम्ह हे जयसिंह मल्ल खः । यल लाय्कूया केशवनारायणचुक्य् नेसं दद९ माघ शुक्ल १५या ताप्रपत्र तानातःगु दु । थ्व ताप्रपत्रय् जुजु जयप्रकाश मल्लं श्रीश्रीजयसिंह मल्लया पालय् बुल्हुदेशया जनतातय्गु लागि दय्कातःगु नियम बारे कचिंगल पिहांवःगुलिं उकियात समाधान यानाः व्यवस्थित यानाव्यूगु खँ च्वयातःगु दु । (वज्राचार्यः १११९ः ४५६-५७) उकी जयसिंह मल्लं न्हापा नियम दय्काव्यूगु संवत् धकाः नेसं ५४९ वैशाख शुक्ल १० वियातःगु दु । थ्वहे बेहोराया मेगु ताप्रपत्र पशुपतिगोश्वाराया भण्डारय् दु (टण्डनः १११९ः २६५-६६) । राष्ट्रिय अभिलेखालयय् च्वंगु 'रामाङ्नाटिका'य् नं थुम्ह जयसिंह मल्लया उल्लेख वःगु दु । नेसं ५०१स च्वयातःगु उगु नाटक्य् 'श्रीदक्षिणविहार प्रधानमहामहापात्र श्रीजयसिंह मल्ल' धयातःगु दु (Regmi -I; 1085: 448) । रेमीं थुम्ह हे जयसिंहयात विष्णुसिंहया पुर्खा धयातःगु दु (I; 1085: 449) । विष्णुसिंहया पुर्खा 'जयसिंह' व थुम्ह 'जयसिंह' निम्ह अलग-अलग हे मनू खः । कारण-

(१) विष्णुसिंहिं दक्षिणविहार अन्तर्गतया ज्येष्ठविहार लिसे सम्बन्धितपि खः । जयसिंह मल्ल दक्षिणविहारयाम्ह खः ।

(२) विष्णुसिंहिं थःगु नांया ल्यूने 'मल्ल' गुबलें च्वःगु मदु ।

(३) विष्णुसिंहया पुर्खा जयसिंह नेसं ५६६स पात्र जक तिनि, जबकि जयसिंह मल्ल नेसं ५०१य् हे 'प्रधानमहामहापात्र' जुइधुंकल ।

(४) विष्णुसिंहया पुर्खा जयसिंह नेसं ५३५स मचा हे तिनि, तर जयसिंह मल्ल नेसं ५०१स हे महापात्र जुयाः प्रशासनिक ज्याखँ न्त्याकाच्वंस्तु खः । उकिं थुपि निम्ह मनू अलग-अलग हे खः धकाः प्रमाणित जू ।

२.१.१.३ कीर्तिसिंह

विष्णुसिंहया बाज्या कीर्तिसिंह खः । विष्णुसिंहया भृंगारेश्वर अभिलेखय् कीर्तिसिंहयात शत्रु राजातयूत खत्तम याइम्ह, इमिगु श्रीपेचया मणिं तुति भःभः धाःम्ह थेंजाःगु काव्यात्मक वर्णन यानातःगु दु, तर थुकिया छुं ऐतिहासिक महत्व मदु । कीर्तिसिंहया न्हापांगु प्रामाणिक उल्लेख नेसं ५९८ वैशाख कृष्ण १ या सुवर्ण जन्तरय् वःगु दु (खनालः ११०३ः १८४) । थुगु जन्तर चाँगुनारायणं हयाः हनुमानढोका दरवार य् तयातःगु दु । थ्व जन्तर कीर्तिसिंहं श्रीश्रीश्रीगुरुडनारायणयात छाःगु खः ।

कीर्तिसिंहया मेगु उल्लेख नेसं ६०० चैत्र शुक्ल ३या लिखतपत्रय् वःगु दु । (पन्तः ११२४ खः १७) । कीर्तिसिंहया मेगु अभिलेख चाँगुनारायणया तिसाय् हे लुयावःगु दु । नेसं ६०१ फागुण शुक्ल द्वादशीखुन्हु कीर्तिसिंहं थः माहिलाम्ह काय् कुसुमसिंह महंमफुगुलिं याकनं ल्य् लाय्मा धकाः कामना यासे नारायणद्यःयात पूजा यानाः ध्वाय् छाःगु व कण्ठी दय्काः देछानाव्यूगु खः (खनालः ११०३ः १८६) । थ्व अभिलेखय्

जुजु यक्ष मल्लया नां सम्मानपूर्वक न्त्यथनातःगु दु । नेसं ६०१ द्विराषाढ कृष्ण ४या लिखतपत्रं कीर्तिसिंहया राजनैतिक महत्व स्पष्ट याः । जुजु यक्ष मल्लं खोनाय् चंगु थःगु हकभोगया १ रोपनी जग्गा अन हे च्वंपि ४म्हेसित म्यूगु उगु लिखतपत्रय् साक्षी कथ कीर्तिसिंहयात तयातःगु दु (पन्तः ११०६ः ४४) । खोनादेय् कीर्तिसिंहया प्रशासनिक क्षेत्र अन्तर्गत लाःगुलिं उकथं कीर्तिसिंहयात महत्व वियाः साक्षीकथं कीर्तिसिंहयात तयातःगु खः । कीर्तिसिंहया उल्लेख मेगु छगु लिखतपत्रय् नं वःगु दु । कीर्तिसिंहं थःगु हकभोगया जग्गा यैया लुमडी पीठयात लःल्हाःगु धकाः च्वयातःगु थ्व लिखतपत्रय् सवंत्या दथुइ च्वंगु दसस्थानी आखः मदयधुंकल, सवंत्या न्त्यःनेच्वंगु अंक ६ व ल्यूनेच्वंगु अंक ४ जक त्यंदनि (पन्तः ११२४ धः ३३) । नेसं ६१५स यलयात ख्वपपाखें ब्यागलं तयाः यैया अधीनय् तय्गु धकाः सन्धि जूगुली यलपाखें ब्वति काःम्ह धकाः कीर्तिसिंहया काय् कुसुमसिंहया उल्लेख वय्धुंकल । उकिं थ्व लिखतपत्रया दथुइ च्वंगु आखः '०' (शून्य) वा १ जुइमाः, व स्वयां लिपाया जुइफैमखु । थ्व अनुसारं विचाः याय्बले थुगु लिखतपत्रया सवंत् ६०४ वा ६१४ जुइमाः धकाः अनुमान याय्छिं ।

२.१.१.४ कुसुमसिंह

कुसुमसिंह विष्णुसिंहया बौ खः । नेसं ६०१या अभिलेखय् कुसुमसिंहयात कीर्तिसिंहया माहिलाम्ह काय् धकाः न्त्यथनातःगु दु । कीर्तिसिंह धुकाः कुसुमसिंहं बौम्हेस्या जिम्मेवारी कुविल । कुसुमसिंहया उल्लेख नेसं ६१४ वैशाख शुक्ल २या ताडपत्रय् वःगु दु (पन्तः ११२० कः ३८) । थ्व ताडपत्रय् जग्गाया सीमाना क्वःछीगु भवलय् कुसुमसिंहया नां वःगु खः । तर उकी कुसुमसिंहयात पात्र, महापात्र आदि छुं हे विशेषण वियातःगु मदुनि । नेसं ६१५या सन्धिइ यलपाखें ब्वति काःपिं महापात्रत मध्ये छम्ह कुसुमसिंह नं खः । थ्व सन्धिपत्रय् केन्द्रया मल्ल जुजुपिंस यलपाखें ब्वति काःपिं महापात्रतयत् 'भारो' जक धयातःगु दु, महापात्र धकाः सम्बोधन यानातःगु मदु ।

नेसं ६१८ श्रावण कृष्ण ४या ताडपत्रय् साक्षीकथं कुसुमसिंहया नां न्त्यथनातःगु दु, गुकी कुसुमसिंहयात 'श्रीज्याथविहार कुटुम्बज प्रधानमहापत्र' धयातःगु दु (राजवंशीः ११०५ः ५५-५६) । कुसुमसिंहया उल्लेख वःगु मेगु अभिलेख नेसं ६१९ चैत्र शुक्ल १३या ताडपत्र खः । थ्व अभिलेख कुसुमसिंह व राघवसिंह निम्ह जाना: जग्गा बक्षः तयाःका: ध्यबा त्याय्व्यूगु लिखतपत्र खः (राजवंशीः ११०५ः ५६) । राघवसिंह ध्यैम्ह नेसं ६१५या सन्धिइ कुसुमसिंहलिसे ब्वति काःम्ह महापात्र खः । अभिलेखपाखें राघवसिंह नं ज्येष्ठविहारयाम्ह हे खः धकाः सीदु तर कुसुमसिंह व राघवसिंहया छु नाता दु धकाः सीकेमफुनि । नेसं ६२०या 'साद्यन्तकोशसार' सफुती यलया ५म्ह महापात्रतय्गु नां न्त्यथनातःगुली कुसुमसिंहयात श्रीमणिकुमारस्य पदाम्भोजैक षट्पदः जीयात्कुसुमसिंहोय कीर्तिसिंह सुतः (श्रीमणिकुमारया तुति रूपी पलेस्वायाः भम्वः कीर्तिसिंहया काय् कुसुमसिंह) धकाः धयातःगु दु ।

કુસુમસિંહયા કલા:યા નાં જયલક્ષ્મી ખ:। ભૂંગારેશ્વરયા અભિલેખય વિષ્ણુસિંહં થ: માં જયલક્ષ્મીયા પ્રશંસા યાનાત:ગુ દુ। થ: માંયાત વૈશ્યાં વદ્ધે ભૂષા (વૈશ્ય કુલયા તિસા) ધકા: ગર્વ યાનાત:ગુ દુ। થુંકિં ક્ષેત્રી વ વૈશ્યયા દથું જુઝુ ઇહિપાયાત ઉગુ ઈયા સમાજં સ્વીકાર યાનાત:ગુ ધકા: ક્ર્ય। વિષ્ણુસિંહયા માંમ્હ યલયામ્હ હે ખ: ધૈગુ ખું માંમ્હેસિત 'લલિતપુર પારાવારસંજારાજલક્ષ્મી' ધયાત:ગુલિં સ્પષ્ટ યા:। માંમ્હેસિત થુકથં મહત્વ બિયા: વર્ણન યાનાત:ગુલી રાજનૈતિક કારણ દયુફુ। વિષ્ણુસિંહ શક્તિશાલી જુયા: પિદને ફુગુયા લ્યૂને માંમ્હેસિયા નં રવાહાલિ દુગુ અનુમાન યાય્યિંછિં।

૨.૧.૨ વિષ્ણુસિંહયા પરિવાર

ભૂંગારેશ્વરયા અભિલેખય વિષ્ણુસિંહ પુર્ખાપિનિ જક વર્ણન મયા:સે કલા: વ કાય્પિનિ નં વર્ણન યાનાત:ગુ દુ। વિષ્ણુસિંહયા સ્વમ્હ કલા:પિં દુ - હૃદયલક્ષ્મી, પદ્માવતી વ કમલાલક્ષ્મી। તર ભૂંગારેશ્વરયા થ અભિલેખય હૃદયલક્ષ્મીયા ના ઉલ્લેખ યાનાત:ગુ મદુ, પદ્માવતી વ કમલાલક્ષ્મીયા નાં જક ઉલ્લેખ યાનાત:ગુ દુ।

હૃદયલક્ષ્મી વિષ્ણુસિંહયા ન્હાપાંમ્હ કલા: ખ:। થુંકિયા પુષ્ટિ રાષ્ટ્ર્ય અભિલેખાલયસ સુરક્ષિત જુયાચ્વંગ મૈથિલી નાટક ઉશાહરણયા આદિવાક્ય યાનાચ્વંગ દુ। ઉગુ સફુતી વિષ્ણુસિંહયા સ્વમ્હ કલા:પિનિ નાં બિયાત:ગુલી હૃદયલક્ષ્મીયા નાં દકલે ન્હાપાં બિયાત:ગુ દુ। હૃદયલક્ષ્મી વિષ્ણુસિંહયા મથા:મ્હ કલા: નં મખુ। નેસં ૬૬૯૪ કાય્મ્હ ઉદ્ધવસિંહયા અભિલેખય હૃદયલક્ષ્મીયાત વિષ્ણુસિંહયા વિવાહિતા કલા: ધકા: સ્પષ્ટ રૂપં ન્યથનાત:ગુ દુ। હૃદયલક્ષ્મી ન્હાપાંમ્હ કલા: ખ:સા વપાખેં દકલે લિપા તિનિ મચા દુગુ ખનેદુ। વિષ્ણુસિંહયા સ્વમ્હ કાય્પિ મધ્યે દકલે ક્વકલિમ્હ ઉદ્ધવસિંહ હૃદયલક્ષ્મીયા કાય્ ખ:। વિષ્ણુસિંહ ભૂંગારેશ્વરયા અભિલેખય હૃદયલક્ષ્મીયા નાં છાય્ ઉલ્લેખ મયાકલ ધકા: સીમદુનિ।

વિષ્ણુસિંહયા સ્વમ્હ કાય્પિ દુ - નરસિંહ, પુરન્દરસિંહ વ ઉદ્ધવસિંહ। વિષ્ણુસિંહ વ પદ્માવતીપાખેં નરસિંહ વ પુરન્દરસિંહયા જન્મ જૂગુ ખ:। કમલાલક્ષ્મીપાખેં મચા દુગુ ખનેમદુ। વિષ્ણુસિંહ વ હૃદયલક્ષ્મીપાખેં ઉદ્ધવસિંહયા જન્મ જૂગુ ખ:। ભૂંગારેશ્વરયા અભિલેખય ઉલ્લેખ જૂકથં વિષ્ણુસિંહયા વંશ થુકથં દુ -

જયસિંહ

કીર્તિસિંહ

કુસુમસિંહ + જયલક્ષ્મી

વિષ્ણુસિંહ + પદ્માવતી, કમલાલક્ષ્મી

નરસિંહ

પુરન્દરસિંહ

ઉદ્ધવસિંહ

થુકથં ભૂંગારેશ્વરયા અભિલેખ તઃગુ ઈ નેસં ૬૭૪ નિસે વિષ્ણુસિંહં થ:ત પૂર્ણ સ્વતન્ત્ર જુઝુકથં ન્યબ્વગુ ખનેદુ। છું ઈ લિપા નેસં ૬૭૭સ વિષ્ણુસિંહં થ:ત 'માણિગલાધિપતિ' ધકા: સમ્બોધન યા:ગુ ખ:। નેસં ૬૭૭ માર્ગ કૃષ્ણ ૧૨યા તાડપત્ર્ય વિષ્ણુસિંહયાત 'માણિગલાધિપતિ' ધયાત:ગુ દુ। નાંપ મલ્લ જુઝુપિસ તઝુગુ 'શ્રીશ્રી' વ 'ઠાકુર' ન તયાત:ગુ દુ। થ તાડપત્ર ઐશ્વર્યધર શર્માયાકે સુરક્ષિત જુયાચ્વંગુ દુ।

સમ્વત્ ૬૭૭ માર્ગશિર કૃષ્ણ દ્વાદશયાન્તિથૌ શ્રીલલિતભૂમ્યાં શ્રીમનિગલદક્ષિણસ્ય શ્રી જ્યેષ્ઠવિહાર યંકલિ મહાપત્ર શ્રીમનિગલાધિપતિ શ્રીશ્રીવિષ્ણુસિંહદેવ ઠાકુર સન પ્રસાદરપા ભાષા ... (વજાચાર્ય, ૧૦૮૨: ૧૨)।

થૈતક લૂગુ ઐતિહાસિક પ્રમાણ કથં યલયા જુઝુપિં મધ્યે થ:ત 'માણિગલાધિપતિ' ધકા: ઘોષણા યા:મ્હ ન્હાપાંમ્હ જુજુ વિષ્ણુસિંહ હે ખ:। પશુપતિયા નેસં ૬૬૮યા સન્ચિયા અવધિ ૯૯૯ ક્વચાય્વં વિષ્ણુસિંહ થ:ત માણિગલાધિપતિ ઘોષણા યા:ગુ ખ:। તર થ તાડપત્ર્ય વિષ્ણુસિંહ થ:ત મહાપત્ર ધાય્ગુ મત્વ:તૂનિ। તિથિમિતિ મદુગુ મેગુ છ્ઘગુ તાડપત્ર્ય વિષ્ણુસિંહયાત 'માણિગલાધિપતિ' વ 'ઠાકુર' ધયાત:ગુ દુસાં મહાપત્ર ધાય્ગુ ત્વ:તૂગુ ખનેદુ (પન્ત; ૧૧૨૦ ઘ: ૪૨-૪૩)। ઉંકિં થ તાડપત્ર ચ્વયધા નેસં ૬૭૭યા તાડપત્ર સ્વયાં લિપાયાગુ ખયુફુ। તર તિથિમિતિ ઉલ્લેખ જૂગુ વિષ્ણુસિંહયા દકલે લિપાયાગુ અભિલેખ નેસં ૬૭૭ યા તાડપત્ર હે જુયાબ્યુગુ દુ।

થ સ્વયાં લિપાયા નેસં ૬૭ યા તાડપત્ર્ય વિષ્ણુસિંહયા કાય્ નરસિંહદેવયાત 'માણિગલાધિપતિ' ધકા: ઉલ્લેખ વ:ગુલિ થુબલે વિષ્ણુસિંહયા મૃત્યુ જુઝુધુકૂગુ જુઝુમા:। વિષ્ણુસિંહ સીગુ તિથિમિતિ લુયાવ:ગુ મદુનિ। તર નેસં ૬૭ ચૈત્ર શુક્લ ૨ યા તાડપત્ર્ય મેપિં મહાપત્ર યુગુ ઉલ્લેખ વ:ગુ ઘટના વિચારણીય જૂ।

સમવત્ ૬૭ ચૈત્ર શુક્લ ૨ દ્વિતીયાં તિથૌ ॥ શ્રીલલિતબ્રુમાયાં શ્રીમાનીગલકે દક્ષિણવિહારે જ્યેષ્ઠવિહાર વંકુલિ કુતુમ્બજ પ્રધાનમહાપત્ર શ્રીહૃદયસિંહવર્મ્મનસ પ્રધાનમહાપત્ર શ્રીયાનસિંહવર્મનસ, પ્રધાનમહાપત્ર શ્રીકેશવસિંહવર્મનસ એટે સહાનુમતેન પ્રભેતન ... (રાજવંશી; ૧૦૮૩: ૧૮-૧૯)।

વિષ્ણુસિંહયા દકલે લિપાયા મિતિ નેસં ૬૭૭ માર્ગ કૃષ્ણ ૧૨ વ થુગુ તાડપત્ર નેસં ૬૭૮ ચૈત્ર શુક્લ ૨ યા અવધિ દુને હે વિષ્ણુસિંહયા મૃત્યુ જૂગુ ખયુમા:। વિષ્ણુસિંહ યલયા મેપિં મહાપત્ર દક્ષિણત્વલાતાઃપિં ઉપિં મહાપત્ર તયસં હાકનં છ્યં લ્ત્વનાહ:ગુ ખ:। અથેસાં વિષ્ણુસિંહ ધુકા: યલયા શાસન વ્યવસ્થા ન્હાપાથે મહાપત્ર યુગુ લ્હાતય્ મવંસે વયા કાય્પિનિ લ્હાતય્ હે વંગુ ખનેદુ।

२.२ कला, संस्कृति व वाङ्मयया क्षेत्रय् उपलब्धि

२.२.१ भृंगारेश्वर मन्दिरया पुनर्निर्माण

विष्णुसिंहया पालय्या यक्व अभिलेखत लुयावःगु मदु । मुक्कं प्यगू जक उत्कीर्ण अभिलेख प्राप्त जूगु दु । उकी मध्ये नं स्वंगू सर्वसाधारण जनतां तःगु खःसा छगू जक विष्णुसिंह थःम्हेस्यां जारी याःगु खः । विष्णुसिंह थःम्हेस्यां हे जारी याःगु उगु अभिलेख नेसं युग मुनि रस (६७४) माघ शुक्ल पञ्चमी सोमवारया यल सुनागुथिया शिलापत्र खः । थ्व शिलापत्र विष्णुसिंहं सुनागुथिइ च्वंगु भृंगारेश्वर महाद्यःया देगः पुनर्निर्माण याःगु उपलक्ष्य तःगु खः ।

थ देगः प्रामाणिक रूपं लिच्छविकालय् हे अस्तित्वय् वयद्युक्गु खः । इतिहासया गुगुं कालखण्डय् थ्व देगः दुनावन जुइ । हाकनं दय्केगु ज्या मजूगुलिं ई बिनावंलिसे मनूतय् उगु देगःया बारे ल्वःमनावन । विष्णुसिंहया इलय् थ्यंबले उगु थासय् न्हापा देगः दुगु खः धका: तक सुनां हे मसीधुकंल । उगु थासय् च्वंगु बुंगाःचाया अभिलेख सहितया वहःया धःत लुयावःगु खः । उगु घलय् 'श्री भृंगारेश्वर महादेव' धका: च्वयातःगुलिं विष्णुसिंहं उगु थासय् हाकनं देगः दय्काव्यूगु खः । विष्णुसिंहं उगु देग दय्काया पुण्य थः बौ कुसुमसिंहयात लाय्मा धका: कामना यानातःगु दु । थःम्हं यानागु पुण्यया फल मेपित लाय्मा धका: कामना यायगु चलन न्हापानिसे न्ह्यानावयाच्वंगु खः । थ्व प्रसङ्गय् पशुपतिइ च्वंगु जयदेव (ई ७१३ -७३३)या मासं १५७ (ई. ७३३)या अभिलेखया उल्लेख यायगु सान्दर्भिक जुइ । जयदेवं पशुपतिनाथयात च्याहः दुगु वहःया पलेस्यां देष्याःगु व मांम्ह वत्सदेवीं पशुपतिनाथया छ्यनय् वहःया पलेस्या देष्याःगु अवसरय् उगु अभिलेख तःगु खः । जयदेवं थ्व ज्या यानागुया पुण्य थःमां वत्सदेवीयात लाय्मा धका: कामना यानातःगु दुसा मांम्हेस्यां नं उगु पुण्य थः मदुम्ह भाःत जुजु शिवदेव द्वितीययात लाय्मा धका: कामना यानातःगु दु । (वज्राचार्य, १११६: ५४८-६२) ।

विष्णुसिंहं पुनर्निर्माण याःबले थ्व देगःया स्वरूप गथे च्वं धका: सीमदु । तर अभिलेखय् देगःयात सुमेरु पर्वतलिसे तुलना यानातःगुलिं तःजाः जुइक दय्काव्यूगु खय्माः । थौकन्हे थ्व देगः गुम्बज शैली दय्कातःगु दु । मन्दिरया आकारप्रकार अस्वाभाविक खनेदु । इलय्व्यलय् जीर्णोद्धार जुयाच्वंगुलिं थथे खनेदुगु जुइमाः । विसं १९९० सालया तःभुवाय् धुक्काः थ्व देगःया जीर्णोद्धार जूगु खःसा थुम्ह द्यःया जात्रा चैत्र पुन्हिखुन्ह जुइगु खः (Pruscha -II; 1095: 254) ।

२.२.२ उषाहरण नाटक

वाङ्मयया ख्यलय् स्वयगू खःसा विष्णुसिंहया राज्यकालय् उषाहरण नाटक ल्हयःगु दु । थ्व नाटक राष्ट्रिय अभिलेखालयस सुरक्षित जुयाच्वंगु दु । थुकिया रील न B 276 / 16b खः । थ्यासुक्ती च्यातःगु थ्व नाटक पूर्ण मजू मुक्कं १६ पत्र जक त्यंदनि ।

यक्व थासय् स्यनेधुक्गु थुगु सफूया साइज २० X ९.६ सेमी. दु । नेपाललिपिं च्यातःगु थ्व सफूया भाय् मैथिली खःसां निर्देशन वाक्य कथं नेपालभाषायात छ्यलातःगु दु । थ्व उषाहरण नाटक कृष्णचरित्रया कुचा जक खः । सफू ल्ह्यःगु तिथिमिति व ल्ह्यःमिया ना उल्लेख यानातःगु मदु । तर विष्णुसिंहया ना उल्लेख यानातःथाय् श्रीविष्णुसिंहदेव, श्रीजयविष्णुसिंहदेव जक धयातःगु दु । थुकिं विष्णुसिंहं पूर्ण स्वतन्त्र जुजुया रुपय् शक्तिशाली मजूनिवले थ्व सफू ल्ह्यःगु खय्माः धका: अनुमान याय्छिं । थ्व ल्याखं स्वय्बले सुबाहाःया अभिलेख तःगु ई नेसं ६५६ - ६६६ पाखे थ्व सफू ल्ह्यःगु खय्माः ।

नाटकया आदिवाक्यय् विष्णुसिंहया स्वम्हं रानीपिं हृदयलक्ष्मी, पद्मलक्ष्मी व कमलालक्ष्मीया नां न्त्यथनातःगु दु । छगू हे थासय् विष्णुसिंहया स्वम्हं रानीपिनिगु नां उल्लेख जूगु आःतक लूगु छगूयां छगू जक दसि थ्वहे खः । थुकिं विष्णुसिंहया तःधिकःम्ह कलाः हृदयलक्ष्मी खः धका: सीदत । थ्व स्वयां न्त्यः हृदयलक्ष्मीयात विष्णुसिंहया कान्छीम्ह कलाः धका: इतिहासकारतय्सं ताय्काच्वंगु खः । विष्णुसिंहया स्वम्हं काय्पि नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवया नां नं प्रशंसा सहित उल्लेख यानातःगु दु । मैथिलि साहित्यया विकासक्रमया अध्ययन याय्त थ्व नाटक आपालं र्वाहालि याइगु खनेदु ।

२.२.३ नारदसंहिता

इशा पूर्वय् मूल धर्मग्रन्थकथं मनुस्मृति दुगु खः । मनुस्मृतिया हे धाँचाय् नारद धैम्हेस्यां मेगु स्मृति (धर्मशास्त्र) दय्कल । थ्व तस्सकं लोकंक्वात । सार्क देशय् आर्यतय् दथुइ कानून ल्याखं नालीगु धर्मग्रन्थ जूवन । फिंच्छगू शदी नेसं २१७ स कर्णाटवंशी नान्यदेवं तिरहुत राज्य नीस्वंसेलि अनं थ्व धर्मग्रन्थ नेपालमण्डलय् दुहांवल ।

नारदसंहिता मुलुकी ऐन थेजाःगु कानूनी ग्रन्थ खः । शासन व्यवस्था न्त्याकेत मज्जिमगाःगु ताय्काः जयस्थिति मल्लया पालय् मन्त्री जयतं अबलेया राजपण्डित मनकु भारो (माणिक्यवर्द्धन)यात थ्व ग्रन्थ नेपालभाषां हीकेविल । जयस्थिति मल्लं मध्यकालय् सामाजिक सुधार याःगु खँ इतिहासय् प्रसिद्ध जू । थ्वहे धर्मस्मृतिया बःकाया: जयस्थिति मल्लं शासन व्यवस्था न्त्याक्गु खः । पण्डित माणिकं थ्व च्वयद्युक्काः: मल्ल कालभरि ल्ह्यया: व्यनेगु यात । नेसं ५०० चिल्लात्व तृतीया विहिवारय् कीर्तिपुण्य महाविहार, लगांबाहा: येँया लुन्तभद्र वज्राचार्य ल्ह्यःगु प्रति राष्ट्रिय अभिलेखलयस लूगु दु । थुकियात शान्तहर्ष वज्राचार्य सम्पादन यानाः नेसं ११०७स पिक्यादीगु दु । केसर पुस्तकालयय् लगत ल्या: ३६९स ८१ पत्र दुगु छगू अभिलेख ग्रन्थ दु । सफूया भाषा कथं स्वय्बले थ्व सफू नं जयस्थिति मल्लया पालय् हे च्वःगु खय्माः । थुगु ग्रन्थय् मुकुन्दसेन राजान तेलाया वृत्तान्त, नारदसंहिता व नेपालन्यायपालविधि यानाः स्वंगू अलग-अलग विषयया खँत घानातःगु दु । उकी मध्ये पत्र ७५लि-९४ तक दुगु

श्येनमुनि धैम्हस्यां च्वःगु 'नेपालन्यायपालविधि' व्यात काशीनाथ तमोर्ट नेपालन्यायपालविधि नां छुना: नेसं ११२७स सम्पादन यानाः पिकयादीगु दु । मेगु प्रति येंया जुजु रत्न मल्लया पालय् नेसं ६३१ स ल्त्यःगु खः । व्यां लिपाया प्रति विष्णुसिंहया पालय् नेसं ६३२ स ल्त्यःगु खः । व्य धुकाः नं ख्वपया रानी गंगादेवी व काय्पिनि पालय् नेसं ७४४ व ७२१ स ल्त्यःगु लयावःगु दु ।

विष्णुसिंहया पालय् ल्त्यःगु नारदसंहिताया नां व संवत् बारे न्हापाया अध्येतात्यसं द्वकातःगु दु । संशोधन मण्डलया इतिहासकायतयसं व्य सफूया नां 'सर्वार्थचिन्तामणि' धकाः उल्लेख यानादीगु खः (संशोधन मण्डल १०८८: ३३६) । तर व्य सफू नारदसंहिता हे खः, सर्वार्थचिन्तामणि मखु धैगु खँ सफू दुनेया विषयवस्तुया अध्ययन याय्बले सीदु । सफू ल्त्यःगु संवत्या बारे नं भ्रम जुयाच्चंगु खनेदुगु । जनकलाल वैद्यं थुकिया वर्णनात्मक सूचीपत्र दय्कूबले व्य सफूया संवत् नेसं ६७० धकाः वियादीगु दु (११२१: ७५) । सफू ल्त्यःगुया संवत् शब्दाङ्ग्य वियातःगुलिं उकथं भ्रम जूवंगु खः । सफूया पुष्पिका वाक्यय् सफू ल्त्यःगुया संवत् धकाः दश शैल रसे वर्ष कार्तिके शित सप्तमी वियातःगु दु । थन दश = अश्वनीकुमार = २, शैल = पर्वत = ७, रस = ६ खः । थुकियात अःखतं ल्याःखाय्बले नेसं ६७२ जूवइ । थुगु ग्रन्थ ल्त्ययातःगु राष्ट्रिय अभिलेखालयया लगत ५-७३४५/माइक्रोफिल्म वी ४१५/२० प्रतिस दश्रया थासय् दस च्यातःगुलिं नं व्य भ्रम ब्लंगु खः ।

व्य सफू केसर पुस्तकालयस सुरक्षित जुयाच्चंगु दु । थुकिया रील नं C 5/2 खः । ताडपत्रय् नेपाललिपि संस्कृत व नेपालभाषा ल्वाकछ्यानाः च्यातःगु व्य सफू पूर्वं । मुकं ९४ पत्र दुगु व्य सफूया साइन ३२.५ X ६.० सेमी. खः । व्य सफू ल्त्यःम्ह मनू यल थंवु त्वालय् च्चंम्ह दैवज्ञ जीवशंख खः । पुष्पिकाय् विष्णुसिंहयात थःगु प्रतापं दक्व शत्रुतयत् नष्ट याःम्ह, नीतिया समुद्रय रत्न थे च्चंम्ह यलया जुजु धकाः तारीफ यानातःगु दु ।

विष्णुसिंह यलया दक्ले न्हापांम्ह स्वतन्त्र जुजु खः । थःत दक्ले न्हापां 'मानिगलाधिपति' घोषणा याःम्ह नं विष्णुसिंह हे खः । लिपाया मल्ल जुजुपिंसं तकं विष्णुसिंहं थे 'मानिगलाधिपति' विशेषण काय्गुली गर्व याःगु खनेदु । छम्ह महापात्र जुयाः नं थःगु महत्वाकांक्षां यलया जुजु जुयावन । थः धुकाः काय्पिंत हे वंशपरम्परा कथं जुजु जुइगु व्यवस्था यानावन । व्य सन्दर्भय् पेटेक्या धापू मननीय जू - (Vishnusimha) turned the aristocratic republic into a monarchy of the traditional type (1104 : 192) । तर विष्णुसिंह धुकाः वया स्वम्ह काय्पिनि दथुइ संयुक्त शासन न्त्यात । थवंथवय् मेल मदुगुलिं राज्य व्यवस्था सुथालाक्क न्त्याकेफुगु खनेमदु ।

नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसित्पत्नया शासन व योगदान

विष्णुसिंहया अन्तिम उल्लेख नेसं ६७७ मार्ग कृष्ण १२या ताडपत्रय् वःगु खः । विष्णुसिंह धुकाः दक्ले न्हापां तःधिकःम्ह काय् नरसिंहया ताडपत्र खनेदत । व्यां लिपा हे स्वम्हेस्यां संयुक्त शासन जुयाच्चंगु ताडपत्र नं खनेदत । विष्णुसिंहं सुयात नं गद्वीया उत्तराधिकारी धकाः घोषणा यानावंगु खनेमदु । उकिं न्हापां तःधिकःम्ह काय्या हैसियतं नरसिंह याकःचां शासन याःगु व लिपा दाजुकिजापिनि दथुइ मनमुटाव जुयाः स्वम्हेस्या संयुक्त शासन न्त्याःगु ख्यफु ।

३.१ नरसिंहदेव

विष्णुसिंहया तःधिकःम्ह काय् नरसिंह खः । विष्णुसिंहं थःगु भृंगारेश्वर अभिलेखय् नरसिंहयात चन्द्रमाया थे ख्वा: दुम्ह, गणेशं महाद्यःयात थे बौयात लय्ताय्कीम्ह धकाः वर्णन यानातःगु दु । स्वतन्त्र रूपं नरसिंहया उल्लेख वःगु दक्ले न्हापांगु अभिलेख नेसं ६७८ श्रावण कृष्ण ५या ताडपत्र खः गुकी नरसिंहयात 'श्रीमनिगल दक्षिनस्य श्रीज्येष्टविहार श्रीयंकुलि महापात्र श्रीमनिगलाधिपति श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुर' धकाः सम्बोधन यानातःगु दु (पन्तः ११२० धः: ४५-४६) । विष्णुसिंहं अन्तिम इलय् व्याः थःत माणिगलाधिपति, 'श्रीश्री', 'ठाकुर' धकाः पूर्णरूपं जुजुया मान्यता काय्धुकाः 'महापात्र' धाय्गु त्वःतेधुकूगु खः । तर नरसिंहयात व्य ताडपत्रयगु हाकनं 'श्री यंकुलि महापात्र' धयातःगु विचारणीय जू । विष्णुसिंह मदयवं यलय् मेपिं महापात्रत दनावःगु खः । नेसं ६७८ चैत्र शुक्ल २या ताडपत्रय् उपिं महापात्रतयगु उपस्थिति व्य ख्यां पुष्टि यानाच्चंगु दु । उपिं महापात्रतयगु दवावं यानाः हे नरसिंहं थःत हाकनं 'महापात्र' धकाः च्वकेत वाध्य याःगु ख्यफु । नेसं ६७९ नष्ट आश्विन शुक्ल ३या बुँ म्यूगुया ताडपत्रय् नं उत्तर विहार न्होलविहारया प्रधानाङ्ग पात्र श्री मेरुजु वर्मन, प्रधानाङ्ग पात्र श्री जीवजु वर्मन, प्रधानाङ्ग पात्र श्रीदेवसिंह वर्मन व प्रधानाङ्ग पात्र श्रीकृष्ण मल्ल वर्मनया नां वःगु दु (आशा सफूकुथिया ताडपत्र ल्याः ५११) । व्य ताडपत्रं नरसिंहया शासनकालय् मेपिं पात्रत शक्तिशाली जुजु वःगु ख्य । मेमेगु ताडपत्रय् नं नरसिंहयात 'महापात्र' धयातःगु दु । नरसिंहया मेमेगु ताडपत्रत थुकथं दु - क) नेसं ६८५ (महीना, पक्ष, तिथि मदु) ।

श्रीश्रीजयन (र) सिंहदेव ठाकुर (राष्ट्रिय अभिलेखालय रील नं E 466/9)

ख) नेसं ६८५ चैत्र कृष्ण ९

श्रीश्री जयनरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीदुपातटोल (पन्त; ११२० घ:४५) ।

ग) नेसं ६८६ पौष कृष्ण ११

श्रीमनिगलके दक्षिणविहारः श्रीज्येष्ठविहार यंकुलि कुटुम्बज श्रीमनिगलाधिपति

श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुरस नाम्नेन प्रसादार्थेन ... गुलषु (वज्राचार्य; १११२: ११, राजवंशी; १०८७: १९) ।

घ) नेसं ६९० नष्ट भाद्रकृष्ण.....

श्री श्री जयनरसिंहदेव ठाकुर (इतिहासका कुरा; ११०४: ३३ । ताडपत्र ल्या: ५) ।

ड) नेसं ६९१ फागुण शुक्ल १२

श्रीज्येष्ठविहार यंकुलि कुतुम्बज श्री मानिगलाधिपति श्री श्री जयनरसिंहदेव ठाकुर (पन्त; ११२२ क:४६)

च) नेसं ६९३ नष्ट आषाढ कृष्ण ७

श्री श्री जयनरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीदुपातटोल (पन्त; ११२० घ:४६) ।

छ) नेसं ६९६ पौष...

श्रीज्येष्ठविहार यंकुलि कुतुम्बज प्रधानमहापात्र श्री जयनरसिंहदेव वर्मनस दृष्ट (पन्त; ११२२ ख: ४७)

थुकथं नरसिंहयात छखे 'माणिगलाधिपति', 'ठाकुर' धयातःगु दुसा मेखे यंकुलि कुटुम्बज प्रधानमहापात्र नं धयातःगु दु । तर वया किजापिं पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहपिंस गुबलें हे थःति 'महापात्र' धकाः धाःगु दसु लयावःगु मदुनि ।

३.१.१ नरसिंहया राज्यकालया उपलब्धि

नरसिंहया राज्यकालय् वास्तुकला व वाइमयया ख्यलय् छुँछु ज्या जूगु खनेदु ।

नेसं ६९६स दय्कूगु गजेन्द्रमोक्ष नारायणया देगः व नेसं ६९८ स च्वःगु 'महाभारत' ग्रन्थ भीगु न्त्यःने दिनि ।

३.१.१.१. गजेन्द्रमोक्ष देगः

यलया स्वंथ नारायण देगःया त्यूने तुंबाहा नांया त्वा: दु । उगु त्वालय् गजेन्द्रमोक्षया देगः अवस्थित दु । स्वतं पलि दुगु थ्व देगः नरसिंहया पालय् नेसं ६९६ वैशाख शुक्ल (त्रयोदशी) बुधवारखुन्हु दय्कूगु खः । देगःया दक्षिणपाखेया अंगलय् थुकिया शिलापत्र तयातःगु दु (लितास अभिलेख १: ८) । शिलापत्र कथं तुंबाहाःया लुंगु भारो थः छ्य् देव भारो त्वचं क्याः सीगुलिं नेसं ६९६ पौष कृष्ण ९खुन्हु वाराणसीया सिद्धेश्वरी मन्दिर नाप प्यपुक उमामहेश्वर मूर्ति दय्काव्यूगु खः । वाराणसीं लिहांवया: वैशाख शुक्ल १३खुन्हु थुगु देगः दनाः गजू छ्याःगु खः । देगः दनेत म्हुयास्वःबले तुं

लुयावःगु खः । थ्व तुं थौतकं देगःया लिक्क दहेदनि । देगः दनेज्याया जजमान जूम्ह अनहें च्वंम्ह पात्रवंश रावत दोय भारो खः । थुकिं तुंबाहाः क्षेत्रय् नं पात्रतयगु बसोवास जुयाच्वंगु धकाः क्यं । थ्व अभिलेखया मेगु विशेषता धैगु देगः दनेगु ज्या याःम्ह शिल्पकारया ना उल्लेख यानातःगु खः । देगः दम्ह मनू धकाः 'लुगुदु भारो'या नां न्त्यथनातःगु दु । शिल्पकारतयगु नां थुकथं अभिलेखय उल्लेख यानातःगु तस्सकं कम जक खनेदु ।

थ्व अभिलेखय् नरसिंहयात 'श्री ज्येष्ठविहार यंकुलि' धयातःगु दु । अभिलेखय् नरसिंह याकःचिया जक नां उल्लेख जुयाच्वंगु दु । इमि दथुइ इलाका विभाजन यानाः राज्य याइगु खः वा मखु धकाः सीमदुनि । देगः दय्कूम्ह लुंगु भारो नरसिंहया विशेष निगाह प्राप्तम्ह मनू जूगुलिं मेपिं निस्फेस्या नां उल्लेख मयाःगु नं ख्यफु ।

गजेन्द्रमोक्ष नारायणया पूजा यातकि दुःस्वप्न मव्यक्काः बालाक म्हगस महनी धैगु जनधारणा दु । गजेन्द्रमोक्ष बारे भागवत पुराणय् छपु बाखं दु । छम्ह किसिया याःचाया: पुखुली लः त्वंबले गोही वया तुति ज्वनाः सालाकाःगुलिं किसिं ग्वाहालिया लागि विष्णु भगवान् या: याःगु व विष्णुं गरुड गयावयाः गोहीयात थःगु चक्रं क्यक्काः स्यानाव्युगु बाखं उकी दु । थ्व हे ख्यां परिकल्पना यानाः गजेन्द्रमोक्षया मूर्ति दय्कातइगु खः । तर तुंबाहालय् च्वंगु देगलय् च्वंगु मूर्ति छुं दँ न्त्यः खुयायंकूगुलिं आःतकं मेगु तःगु मदुनि । थ्व देगः छुं दँ न्त्यः दुनावयाः जीर्ण जुइधुंकूगु खःसा विदेशीतयगु ग्वाहालिं पुनर्निर्माण यानाः न्हूकथं दय्कातःगु दु ।

३.१.१.२. महाभारत

संयुक्त शासकया रूपय् नरसिंहया दकले लिपांगु उल्लेख नेसं ६९७या नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहया संयुक्त शासनकालया ताडपत्रय् वःगु दु । थ्व धुंकाः महाभारत ग्रन्थय् दकले लिपांगुखुसिइ शासकया रूपय् नरसिंहया उल्लेख वड । नरसिंहया पालय् नेसं ६९८ स विष्णुदास धैम्ह मनुखं १८ पर्वया महाभारत सफू ल्यःगु खः । राष्ट्रिय अभिलेखालयस सुरक्षित जुयाच्वंगु थ्व सफूया त्व्याः प्र ११५८ खः । नेपाली भृतय् प्राचीन देवनागरीलिपिं च्वयातःगु २४५ पत्र दुगु थ्व सफू पूर्ण अवस्थाय् दु । सफूया पुष्पिकाय् नरसिंहयात राजापिं मध्ये श्रेष्ठम्ह, ललितपुरयात पालन यानाच्वंम्ह धयातःगु दु (शर्मा; १०८८: २१८) ।

थ्व धुंकाः नरसिंहया उल्लेख वःगु खनेमदु । नरसिंह म्हंमफयाः राजनैतिक गतिविधिइ सलग्न मजूगु खः वा पुरन्दसिंह राज्यसत्तां चीकूगु खः धैगु खँ सीमदुनि । तर वया मृत्यु नेसं ७०९ पाखे जूगु खनेदु । पुरन्दरसिंह थः दाजु नरसिंह सीगुलिं वया स्मृतिइ नेसं ७१० कर्तिक शुक्ल २ शुक्रवारखुन्हु मंगः लाय्कू क्षेत्रय् शिखरशैलीया नरसिंह मन्दिर दय्काव्यूगु खः ।

३.२ पुरन्दरसिंहदेव

पुरन्दरसिंह विष्णुसिंहया माहिलाम्ह काय् खः । विष्णुसिंहया भृंगारेश्वर अभिलेख्य् पुरन्दरसिंहयात युद्ध्य् निपुणम्ह कथं वर्णन यानातःगु दु । पुरन्दरसिंहयात शासक कथं न्त्यव्यव्यातःगु न्हापांगु अभिलेख नेसं ६८० आषाढ पुन्हिया ताडपत्र खः । थुकी दाजु नरसिंह व किंजा उद्विसिहलिसे सयुक्त शासक कथं उल्लेख यानातःगु दु । पुरन्दरसिंहया नां उल्लेख जूगु मेगु ताडपत्रत थुकथं दु -

क) नेसं ६८७ चैत्र कृष्ण ५

श्री श्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीगाडबाहर टोल बुबहार ननि (वज्ञाचार्य; ११२२ः९२, राजवंशी; १०८७: १९-२०) ।

ख) नेसं ६९३ कार्तिक कृष्ण १५

मानिगलाधिपति श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीक्वाठलंखु दतलाच्छ तोल (वज्ञाचार्य; ११११: १२५-२६) ।

ग) नेसं ६९५ मार्ग शुक्ल १२

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंह ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीक्वाठलंखु टोल (इतिहासका कुरा; ११०३: २१) ।

घ) नेसं ७०० कार्तिक कृष्ण ७

जयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुर (राजवंशी; ११०३: ७) ।

ङ) नेसं ७०० माघ शुक्ल १२

श्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री गाडबाहर श्री बुबहार (वज्ञाचार्य; ११११: १२६) ।

च) नेसं ७०२ श्रावण कृष्ण १३

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीवंलाटोल वंलानिम्ह निवासी द्विजवर श्री हृदयदेवजुस नाम्ना प्रसादीकृतं (Regmi- III; 1086: 133) ।

छ) नेसं ७०२ श्रावण कृष्ण १०

श्री बन्देग्राम... श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरश (पन्त; ११२० ड: ५१) ।

ज) नेसं ७०३ आषाढ कृष्ण ९

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री वंबुबहिर लिबिछें (पन्त; ११२० घ: ४७-४८) ।

झ) नेसं ७०४ मार्ग शुक्ल २

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीवंकुबहिली (पन्त; ११२० घ: ४८) ।

ज) नेसं ७०५ माद्व कृष्ण ५

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री कीर्तिपुरीष्ठाने ग्वरखपुरी टोल (श्रेष्ठ; ११२०: १८५-८६) ।

ट) नेसं ७०७ चैत्र कृष्ण १३

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीबुल्हग्राम (पन्त; ११२० घ:४८) ।

ठ) नेसं ७०९ चैत्र शुक्ल ६

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीनबहिरी टोल (पन्त; ११२० घ:४९) ।

ड) नेसं ७१३ भाद्र शुक्ल १

श्री मानिगराधिपति श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा नकबहार (पन्त; ११२० घ:४९-५०) ।

ढ) मिति मदुगु

श्रीश्री जयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री नकबहार (पन्त; १११८ क: १९) ।

ण) मिति मदुगु

श्रीश्री जयपुरन्दरसिंह देव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री नकबहिरी टोल (पन्त; ११२० घ: ५०) ।

स्वम्ह दाजुकिजापि मध्ये पुरन्दरसिंह महत्वाकांक्षी व चलाख जूगुलिं मेपि निम्हेसितं चीकाः थः याकःचां शासन यायूत सफल जूगु खः । नेसं ७०१निसे पुरन्दरसिंहया एकलौटी शासन न्त्याःगु खः । वं थः काय् पुरुषोत्तमयात युवराज तकं घोषणा याःगु खः । तर नेसं ७१८ पाखे यैया जुजु शिविसिंह मल्लं यलय् आक्रमण यानाः शासन यायूं पुरन्दरसिंह लिसे यलया महापात्र जुजुपिनि इतिहास समाप्त जुल ।

३.२.१. पुरन्दरसिंहया राज्यकालया उपलब्धि

पुरन्दरसिंहया शासनकालय् यलय् कला संस्कृतिया ख्यलय् छुङ्गं ज्या जूगु दु ।

पुरन्दरसिंह थःम्हेस्यां हे स्वंगू कृति तयावंगु दु । वया राज्यकालय् जनतापाये निगू कृति निर्माण जूगु दुसा वाडमयया ख्यलय् नं निगू सफू लुया:वःगु दु ।

३.२.१.१ चतुर्व्यूहात्मक विष्णु/चारनारायण मन्दिर

मंगलबजारया कात्तिदबूया ल्यूनेसं च्वंगु देगः हे चारनारायण मन्दिर खः ।

मंगः लायूक् क्षेत्रय् च्वंगु देगःत मध्ये दकले पुलांगु देगः थ्वहे खः । थ्व देगः पुरन्दरसिंह नेसं ६८६ माघ कृष्ण १३ आइतवारखुन्ह दय्कूगु खः । थ्व देगः दय्कूगुया बारे राइट वंशावलीइ नं उल्लेख यानातःगु दु । तर उकी यैया जुजु महेन्द्र मल्लया राज्यकालय् विष्णुसिंहया काय् पुरन्दर राजवंशी नेसं ६८६८ दय्कूगु धकाः च्वयातःगु दु, पुरन्दरसिंहपिंत जुजुया मान्यता तकं वियातःगु मदु (Wright; 1103: 207) ।

पूर्वाभिमुख थुगु देगलय् नितँ पलि दु । देगलय् थहांवनेत नितँ त्वाथः दय्कातःगु दु । न्हापांगु त्वाथलय् सिंह तयातःगु दु । च्वय्या त्वाथलय् जवंखवं निम्ह रक्षकतय्गु मूर्ति तयातःगु दु । थुपि नारायणद्यःयाथाय् पाःच्वनीपि अज्य व विज्य खः (Bernier; 1098: 66) । देगःया छेलि तल्लाय् प्यखे स्वंगू- स्वंगू लुखा तयातःगु दु । पूर्वपाखेया स्वंगू लुखा मध्ये दथुइ च्वंगु लुखाया फुसय् कलात्मक तोरण तयातःगु दु । पूर्वपाखेया

लुखाया दथुइ चंगु लुखा देगःया गर्भगृह्य दुहांवनेगु मूलखा खः । देगःया तुनाःसिंहि विष्णुया अवतारत कियातःगु अतिकं आर्कषक जू । गर्भगृह्य निगः अंगः दनातःगु दु । पिनेया अंगःधुकाः दुने हाकनं मेगु अंगः दनातःगु दु । थुगु अंगः दुने तिनि देगःया मूलम्ह च तयातःगु दु । भक्ततय्सं पिने जक चः चाहिलेफइगु व्यवस्था यानातःगु दु ।

थ देगः सामान्य वैष्णव मन्दिर मखसे पञ्चतत्वात्मक नारायण मन्दिर खः । देगःया गर्भगृह दुने चतुर्व्यूह विष्णु स्थापना यानातःगु दु । चतुर्व्यूह धैगु वासुदेव संकर्षन, प्रद्युम्न व अनिरुद्धया ख्वाःपा: प्यांगु दिशाय दुगु मूर्ति खः । थुपि प्यांगुलिं व्यूहया केन्द्र्य परब्रह्म स्वरूप नारायण दुगु कल्पना यानाः दक्षविषया समष्टि रूप हे पञ्चतत्वात्मक वा विश्वरूप खः धकाः विश्वास यानातःगु दु । विष्णुव्यूहया अवधारणा ईपू निगूगु शताब्दीइ हे व्यद्युक्तूगु खःसा लिपा गुप्तकालय पाञ्चरात्र सिद्धान्तया अनुयायीतय्सं थुकियात अप्यकाः २४गू दयकाः चतुर्विंशति मूर्तिया परिकल्पना याःगु खः (Pal; 1090 : 62) । चतुर्व्यूहया दिशा थुकथं दु -

वासुदेव	-	पूर्व
संकर्षण	-	दक्षिण
प्रद्युम्न	-	पश्चिम
अनिरुद्ध	-	उत्तर

पुरन्दरसिंहया अभिलेख्य नं थ्वहे अनुसार विष्णुया चतुर्व्यूह मूर्ति स्थापना यानातःगु दु । चतुर्व्यूहया प्यपाः ख्वाःपातं अलग अलग हे चीजया प्रतिनिधित्व याइ । वासुदेवं मनू प्रद्युम्नं जंगली फाँ, अनिरुद्धं भयानक ख्वाः, संकर्षणं सिंहया प्रतिनिधित्व याइसा दार्शनिक दृष्टिं छसीकथं बल, ऐश्वर्य, शक्ति व ज्ञानया प्रतिनिधित्व याइ (Pal; 1090 : 109) ।

पुरन्दरसिंहं थ देगः दयकातःगु शिलालेख्य (लितैसा अभिलेख १ : ५) थःगु वंशवर्णन नं यानातःगु दु । विष्णुसिंहं सुनागुथिया अभिलेख्य थः स्वयां स्वंगू पुस्ता च्वनिसे वंशवर्णन यानातःगु खःसा थुकी नं पुरन्दरसिंहं थः स्वयां स्वंगू पुस्ता च्वनिसे हे वर्णन यानातःगु दु । थ अभिलेख्य तापाःबाज्या कीर्तिसिंहनिसे वंशवर्णन यानातःगु दु । तर थुकी पुरन्दरसिंहं कीर्तिसिंहयात नं राजा धकाः थपि पुस्तैनी राजा खः धकाः क्यनेत स्वःगु दु । बाज्या कुसुमसिंह, बौ विष्णुसिंह धुकाः मां पद्मलक्ष्मीया वर्णन यानातःगु दु । विष्णुसिंहया भृगारेश्वर अभिलेख्य पद्मावती धयातःगु खःसा पुरन्दरसिंहया थ अभिलेख्य पद्मलक्ष्मी धयातःगु दु । अथेसां थुपि निम्हं छम्ह हे ख्यमाः । थ अभिलेख्य पुरन्दरसिंहया काय् पुरुषोत्तमया नां नं न्त्यथनातःगु दु । अभिलेख्य न्त्यथनातःकथंया वंशवर्णन थुकथं दु -

कीर्तिसिंह

कुसुमसिंह

विष्णुसिंह + पद्मलक्ष्मी

पुरन्दरसिंह

पुरुषोत्तम

थ देगः पुरन्दरसिंहं थः बौ विष्णुसिंहयात समर्पण यानातःगु दु । पुरन्दरसिंहं थुकी न्हापाया महापात्रतय्सं काइगु थेजाःगु विशेषण कयातःगु दु । थःत 'अहंकृतवसुन्ध-राधिपमहेभमूर्धाकुशोमहाकुलिसपञ्जर शारणसंगतः क्षमाभृतां पदच्यूतमहीपतिस्वपदरक्षणे' धकाः गौरव क्यनातःगु दु । अभिलेख्य पुरन्दरसिंहं दाजु नरसिंह व किजा उद्धवसिंहया नां हे उल्लेख यानातःगु मदु । थः याकःचित जक यलया जुजु कथं प्रस्तुत यानातःगु दु । अभिलेख्य देगःया पूजाआजाया लागि छुं कथंया गुथिया व्यवस्था यानातःगु धकाः च्वयातःगु मदु ।

अभिलेख्य थ देगः दयकूगु मिति 'ऋतु वसु रस चिन्हे वत्सरे' धकाः वियातःगु दु, गुकियात त्याःगवलय् हिलेबले नेसं ६८६ जुइ । तर रेग्मीं थुकियात नेसं ६८४ धकाः वियादीगु दु (IV; 1086: 21-23),गुगु पायद्धि मजू ब्राम्हण पुजारी जुइगु थ देगःया जीर्णोद्वार सन् १९६८ (नेसं १०८८)स जूगु खःसा थुम्ह चःया जात्रा कार्तिक शुक्लय् जुइगु खः (Pruscha-II; 1095: 164) ।

३. २.१.२ दुमाजुया स्थापना

मध्यकालया राजदरवारय् दुमाजुयात विशेष स्थान वियातःगु दु । उगु ईया अभिलेख्य तलेजुमाजु, देगुतलेजुमाजु धायथे दुमाजुया नं उल्लेख वःगु दु । यैं यल, ख्वप स्वंगुलिं लायकुली दुमाजुया स्थापना यानातःगु दु । ख्वपय् ९९गू चुक मध्ये छागू दुमाजु चुक धकाः हे दयकातःगु दु । यैं चाहिं मूचुकया पूर्वपाखेया छेया निगूगु तल्लाय दुमाजुया निवासस्थान दयकातःगु दु । तर यलय् धाःसा भण्डारखालक्यबल् दुमाजु स्थापना यानातःगु दु । यैंया दुमाजु सर्वसाधारण मनूतयृत दर्शन याकीमखु । तर ख्वप व यलय् धाःसा खुल्ला रूपं हे दुमाजु स्थापना यानातःगुलिं न्त्याम्हेस्यां नं दर्शन यायक् ।

दुमाजु बारे यक्वस्या गलत धारणा दु । दुमाजु धैम्ह तिरहुतं हःम्ह चः खः, तिरहुतेतय्यत डोय धाइगुलिं अनं हःम्ह चः जुया: 'डोयमाजु' धाधां दुमाजु जूगु खः धैगु आपाःसिया विचाः दु । विसं २०२१ माघ संकान्तिया 'पूर्णिमा' पत्रिकाया अंक ४८ धनवञ्ज वज्राचार्यया 'डोयहरु को हुन् ?' च्वसु पिदंसेलि जनमानसय् डोय धैगु हे

तिरहुतेतयगु पर्यायवाची खँग्वः खः धैगु भ्रम व्वलंगु खः । तर डोय धैगु खँग्वः संस्कृतया देव'पाखे विकास जूगु खः ।

देव = द + ए + व् + अ

द् + य + ओ + अ (ए>य, व>ओ)

द् + ओ + य + अ (/य/ व /ओ/ या हिलाबुला)

= डोय

गोपालराज वंशावलीइ 'डोय' खँग्वः 'तिरहुतया वासिन्दा' व 'देव' निगुलिं अर्थय छ्यलातःगु दु । संस्कृतं च्ययातःगु भैरवानन्द प्याखया भाय्यात गोपालराजवंशावलीइ 'डोभास' धयातःगुलिं थ तर्कयात अभ बल व्य् (Vajracarya and Malla; 1105: पत्र ६२ क) । नेवातःत्य विशेष सम्मानित मिसापिं द्यःपिनि त्यूने 'माजु' तयगु परम्परा दु । 'देवी' खँग्वःया ल्यूने सम्मानबोधक 'माजु' स्वाना: देवीमाजु >दुइमाजु> दुमाजु जूवःगु खः । दुमाजुया पुलांगु उल्लेख नेसं ३१८ स हे वःगु दु -

'(नेसं ३१८) वेशाष कृष्ण तृतीया आदीतवार रात्रिस युथुनिमम् डोयिनिमाम नाम देवीसके स्याडा तेलमाल रावुतस्यम्' (Vajracarya and Malla; 1105 : पत्र ३६ क)

यलया दुमाजुया मूर्ति मदु, पीगांद्यः थेजाःगु ल्वहं जक तयातःगु दु । दुमाजुया स्थापना पुरन्दरसिंह नेसं ७०९ मार्ग कृष्ण नवमीखुन्ह याःगु खः (लितांसा अभिलेख १: १०) । अभिलेखय दुमाजु धयातःम्ह थुम्ह देवी वास्तवय लक्ष्मी खः । अभिलेखया शुरुइ हे 'अं० नमः श्रिये' धकाः लक्ष्मीयात नमस्कार यानातःगु दु । लक्ष्मीयात तान्निक विधि अनुरुप पुज्याय्वुक्तः भीथाय दुमाजु धकाः प्रसिद्ध जूगु खः (वज्राचार्य, १०९६: १५३) । लक्ष्मीयात राजदरवारय स्थापना यायगु प्रचलन लिच्छविकालनिसें हे खनेदु । अंशुर्वर्माया मासं ३० (ई ६०६)या हाँडीगाउँया अभिलेखय दरवारय च्वपिं द्यःतयत ध्यबाया व्यवस्था यायगु भवलय लक्ष्मीयात ३ पुराण १ पण छुटेयानातःगु दु (वज्राचार्य, १११६: ३०१) । पुरन्दरसिंहं थः भौ ललितलक्ष्मीया मृत्यु जूगुलिं दुमाजु स्थापना यानाव्यूगु खः । रेर्मी ललितलक्ष्मीयात पुरन्दरसिंहया कला: धयातःगु (II; 1086: 266) पाय्छि मजू ।

अभिलेखय पुरन्दरसिंहं थःत 'वीरनारायण' धकाः सम्बोधन यानातःगु दु । न्हापाया जुजु व महापात्रत्यसं काइगु थेजाःगु नारायणद्यः लिसे सम्बन्धित थ उपाधि कया: पुरन्दरसिंहं थःत शक्तिशाली धकाः क्यनेत स्वःगु सीदु । काय् पुरुषोत्तमसिंहयात युवराज घोषणा यानातःगु थ अभिलेखया महत्वपूर्ण राजनैतिक पक्ष खः । नेसं ६८६या चारनारायण मन्दिरया अभिलेखय काय् पुरुषोत्तमसिंहया नां न्त्यथनातःगु दुसां दाजुकिजापिलिसे संयुक्त शासन न्त्यानाच्वंगुलिं थः काय्यात युवराज घोषणा याय्मद्यःगु खः । तर पुरुषोत्तमसिंह लिपा जुजु धाःसा जुइमखन । येंया जुजु शिवसिंह मल्लं यल त्याकाकाःगुलिं युवराज पुरुषोत्तमसिंह जुजु जुइमखंगु खः ।

छगू थ्यासफुती नेसं ७९० ज्येष्ठय श्रीनिवासमल्लं भण्डारखालय दुमाजुया

स्थापना याःगु धकाः टिपोट यानातःगु दु (Slusser; 1118: 202) । तर थ पुरन्दरसिंहं स्थापना याःगु दुमाजुयात श्रीनिवासमल्ल मेकथं दयकाव्यूगु जक खः धकाः धायफु ।

दुमाजुद्यः स्थापना यानाः पुरन्दरसिंहं गुथि नं तयाव्यूगु दु । गुथिया आयस्तां बुगद्यःया जात्रा व इन्द्रजात्राया इलय मत च्याकेगु व दान बीमाःगु व्यवस्था नं यानातःगु दु । थनथायलाक बुगद्यःया मनिगल जात्रा धयातःगु अतिकं महत्वपूर्ण जू । थौकन्हे गावाहाःया, नुगःयाः, लगांया: जक दुगु खःसा उगु इलय मंगःया धैगु नं दु धकाः स्पष्ट सीदत । बुगद्यःया जात्राया अध्ययन याय्बले थुगु पक्षय नं अध्ययन याय्माःगु आवश्यकता दु ।

दुमाजुया द्यः दुथाय हे मेगु छ्पा: शिलापत्र नं दु । नेसं द०८या योगनरेन्द्र मल्लया पालय्या उगु शिलापत्र्य शुरुइ हे श्री वसुलक्ष्मी देव्यै नमः धकाः लक्ष्मीयात नमस्कार यानातःगु दु (Regmi-IV; 1086: 216) । थुकिं नं दुमाजु धैम्ह लक्ष्मी हे खः धकाः धायत अःपुकाव्यूगु दु ।

३.२.१.३ नरसिंह मन्दिर (नेसं ७१०)

मंगःलायकूया देगतलेजु न्त्यःने च्वंगु शिखर शैलीया मन्दिर हे नरसिंह मन्दिर खः । थ मन्दिर पुरन्दरसिंहं नेसं ७१० कार्तिक शुक्ल २ शुक्रवारखुन्ह दयकूगु खः । दाजु नरसिंह सीगुलिं वया लुमन्ती थ देगः दयकाव्यूगु खः ।

नेपालय नरसिंहया पूजा यायगु परम्परा प्राचीनकालनिसे न्त्यानावयाच्वंगु खः । बूढानीलकण्ठया शिवदेव व अंशुवर्माया शकसंवत् ५१७ (ई ५९५या अभिलेखय 'नरसिंह पाज्चाली' या उल्लेख वःगु दु (वज्राचार्य, १११६: २६०-६२) । अथेहे हाँडीगाउँया मासं ३२ (ई ६०८)या अंशुवर्माया अभिलेखय तत्कालीन प्रमुख विहार, द्यःत, ब्राह्मण, पाज्चाली, गोष्ठी आदियात बीगु आर्थिक अनुदानया विवरण वियातःगु दु । उकी मध्ये नरसिंहदेवयात ३ पुराण १ पण बीगु व्यवस्था यानातःगु दु (वज्राचार्य, १११६: ३२०-३५) । मध्यकालय वया: नं नरसिंहया मूर्तिं निर्माण यायगु प्रचलन न्त्यानातुंच्वन । विष्णुया १० अवतार मध्ये मत्स्य, कुर्म, वराह धुकाः प्यंगूगु अवतार कथं नरसिंहयात काय्गु याः । हिरण्यकश्यपुयात विष्णु नरसिंह अवतार कया: स्याःगु बाखनय आधारित यानाः नरसिंहया मूर्ति दयकीगु खः । सामान्यतया नरसिंहया मूर्ति स्थापना याइबले शरीर मन्त्रायगु तर ख्वाःपा: सिंहयागु दुम्ह नरसिंहं हिरण्यकश्यपुयात प्वाः फायाः स्यानाच्वंगु मूर्ति दयकीगु प्रचलन दु । प्रतिमाशास्त्रया ग्रन्थय नरसिंहया थीथी कथंया भेद वियातःगु दु । नरसिंहयात मुख्य यानाः निगू रूप्य क्यनी - गिरिजा नरसिंह व स्थौण नरसिंह । मेगु निगू रूप केवल नरसिंह/योगानरसिंह व यानक नरसिंह तनाः प्यंगू रूप क्यनेगु चलन नं दु । तर शास्त्रीय परम्परा व विधानलिसे हुबहु ज्वःलाःगु मूर्ति लुइकेत थाकु । छगू स्रोत व मेगु स्रोतं वियातइगु विवरणय आसन, मुद्रा, आयुध पानाच्वनेफु । पुरन्दरसिंहं दयकूगु देगलय दुने तयातःम्ह नरसिंहयात गुम्ह नरसिंह अन्तर्गत तयगु धैगु

खँय् विशेष अध्ययन हे जुइमाःगु खनेदु । थुम्ह नरसिंहया च्याका ल्हाः दु । जवय् च्वंगु
ल्हातय् च्वं व्यय् छसीकथं खडग, चक्र, वज्र व अंकुश ज्वनातःगु दुसा खवय् च्वंगु
ल्हातय् शंख, पाश, चक्र व गदा ज्वनातःगु दु । थुम्ह द्यवं सामान्यतः मेमेगु मूर्तिइ
दइथें हिरण्यकश्यपुया च्वाः फायाच्वंगु मदु । पलेस्वां द्यःने दनाच्वंगु स्थानक मुद्राय्
च्वंम्ह द्यःया छचाःलिं प्रभामण्डल दु । मूर्तिया छखेपाखे अञ्जुली मुद्राय् गरुड व
मेखेपाखे वया शक्ति तयातःगु दु ।

पुरन्दरसिंहं थः दाजु नरसिंह सीगुलिं वया स्मृतिइ थ्व देगः दयकाव्यूगुलिं इपि
निम्हेसिया दथुइ परस्पर मेल दुगु सीदु । इपि निम्हं छम्ह हे मांपाखे दुपि खय्माः धकाः
धायत थ्व अभिलेख्य बल व्यू । अभिलेख्य वर्णन यानातःकथं पुरन्दरसिंहं दाजुया
प्रतिकृति लुइके कथं नरसिंहया मूर्ति दय्केव्यूगु खनेदु । थुगु देगःयात पुरन्दरसिंहं शिखरकूट
देगः मध्यासे गन्धकूट देगः धयातःगु दु । मध्यकालय् शिखरकूट देगःयात गन्धकूट
धयातःगु मेमेगु नं दसु दु । अभिलेख्य देगःया वर्षवन्धन यायृत व द्यःया नित्यपूजा
यायृत गुथि तयाः गुथियारतय् व्यवस्था नं यानातःगु दु । नेसं ७०९या दुमाजुया
अभिलेख्य थे थुकी नं पुरन्दरसिंहं थःत वीरनारायण धयातःगु दु । थुकिं पुरन्दरसिंहया
राजनैतिक व आर्थिक अवस्था अभ सुदृढ जूगु क्यं ।

पुरन्दरसिंहया राज्यकालय् जनतापाखे नं वास्तुकलाया ख्यलय् छुच्छु ज्या जूगु
दु । नेसं ७०७ कार्तिक शुक्ल १२ प्र १३ शुक्रवारखुन्ह किपूया बाघभैरव मन्दिरय्
क्वाठनायक जकेराजं लुँया गजू व धजा छाःगु खः (लितांसा अभिलेख १: ९) ।
अभिलेख्य किपूयात पुरन्दरसिंहं पालन यानातःगु देय् धयातःगु दु । पुरन्दरसिंहयात
समस्तसुप्रशस्त्यलङ्घकृत (दक्व मिंगु प्रशस्तिं भक्ःभःधाःम्ह) धकाः विशेषण वियातःगु
दु । बाघभैरवयात अभिलेख्य श्रीश्रीभीमसेनभद्राक' धयातःगु दु । अभिलेखपाखे किपूया
पुलांगु नां 'गुंदे' व किपूया देवता बाघभैरवयात 'गुंदेस्थानाधिपति' धयातःगु धकाः
सीदु ।

थ्व अभिलेख्य जजमान जूम्ह धकाः क्वाठनायक जकेराजया नां न्त्यथनातःगु
दु । मध्यकालय् प्रमुख बस्तीइ प्रमाणत नियुक्त यानाः शासन न्त्याकीगु खः । प्रमाणतय् त
केन्द्रं पगरी नं वियातइगु खःसा थुमित जागीरे प्रमाण धाइ (वैद्य व वज्राचार्यः १११८:
७६) । तर अभिलेख कथं किपुली प्रमाण नियुक्त यानातःगु मदु, क्वाठनायकं हे प्रमाणया
ज्या क्याच्वंगु खनेदु । राजधानी सत्तिक लाःगु थाय् जूगुलिं उकथं अलगग प्रमाण
नियुक्त मयाःगु खय्फु ।

थ्व अवधिइ खोनाया जनतापाखे अन तःधंगु देगः दय्कूगु दु । नेसं ७१० आश्विन
२ आइतवारया खोनाया अभिलेख्य थुकिया उल्लेख दु (लितांसा अभिलेख १: ११) ।
अन च्वपि गुण भावो, गुणी भावो व मेपि जानाः उगु देगः दय्कूगु खः ।

वाड्मयया ख्यलय् स्वय्गु खःसा पुरन्दरसिंहया शासनकालय् निगू सफू च्ययातःगु
लूगु दु । न्हापांगु सफू तुलापुरुषमहादानग्रहमण्डलपद्धतीका खः । बाबुराम

आचार्यया संकलनय् दुगु थुगु सफूया संवत् नेसं ७१० खः -

संवत् ७१० श्रावण मासे शुक्ले पक्षे तृतीयां शुक्रबासरे श्रीमनमहाराज
समस्तराज गुणालय श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव भूपालेन भुज्यमान ललितपत्तने ...

(Regmi-IV; 1086: 267)

पुरन्दरसिंहया पालय् च्ययातःगु मेगु सफू ऐश्वर्यधर शर्माया संकलनय् दुगु
नेसं ७१७या सप्तसती खः -

... राजाद्विराज श्रीपुरण्डलसिंहदेवस्य विजयराज्ये ॥ श्रेयोस्तु ॥ सम्वत् ७१७
ज्येष्ठमा(स)स्य शुक्लपक्षे ॥ दशम्यायां तिथौ हस्तनक्षत्रे सुद्धियोगे श्वमवासरे ॥

(वज्राचार्यः १०८२: १४)

पुरन्दरसिंहया उल्लेख जूगु दक्ले लिपांगु अभिलेख थ्वहे खः । थ्वायां खुला
लिपाया यलया अभिलेख्य शिवसिंह मल्लया उल्लेख व्यूंकूगुलिं थुगु सफू च्वःगु छ्वं
ई लिपा हे शिवसिंह मल्लं यल देय् त्याकूगु खनेदु ।

३.३ उद्धवसिंहदेव

उद्धवसिंह विष्णुसिंहया चीधिकःम्ह काय् खः । दाजुपि नरसिंह व पुरन्दरसिंहया
तुलनाय् उद्धवसिंहया कम जक अभिलेख लुयावःगु दु । शासकया रूपय् उद्धवसिंह नेसं
६८०या ताडपत्रय दाजुपि नरसिंह व पुरन्दरसिंहलिसे संयुक्त रूपं खनेदुगु खः । स्वतन्त्र
शासक कथं उद्धवसिंहया उल्लेख वःगु ताडपत्र थुकथं दु -
क) नेसं ६८० माघ कृष्ण १

श्री मनिगल दक्षिणस्थ... श्रीश्री जयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री वलनिम्ह
द्विजवर श्री हृदयदेव शर्मसंस नाम्ने प्रसादीकृतम् (Regmi-III; 1086: 131)

ख) नेसं ६८४ ज्येष्ठ शुक्ल २

श्रीश्री जयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री थंबुटोलगवछे ग्राहककेराज
जयसिंह मेलु नाम्ने प्रसादीकृतम् (Regmi-III; 1086: 132)।

ग) नेसं ६९४ मार्ग शुक्ल ९

श्रीश्री जयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री चनकिटोल (पन्तः ११२० घः ४७) ।

३.३.१ उद्धवसिंहया राज्यकालया उपलब्धि

उद्धवसिंहया पालय् वास्तुकलाया ख्यलय् छगू जक कृति निर्माण जूगु दु ।
उद्धवसिंहं नेसं ६८९स आदिनारायणया मन्दिर स्थापना याःगु खः । थ्व मन्दिर निर्माण
सम्बन्धी शिलापत्र थौकन्ह्य नेपाल राष्ट्रिय संग्रहालय, छाउनीइ तयातःगु दु (लितांसा
अभिलेख १: ७) । तर दुर्भाग्यया खँ, थ्व देगः थौकन्ह्य गन दु धकाः मसीधुकल ।

अभिलेख कथं उद्धवसिंहं थीथी ल्वहं व लुँ समेत तयाः देगः दय्काः लक्ष्मी
व सरस्वती सहितया गरुडासन यानातःम्ह आदिनारायणया स्थापना याःगु खः । नेसं

६८९ ज्येष्ठ शुक्ल द सोमवार लक्षाहृतिया लागि अमिनस्थापना यात । यन्हु लिपा एकादशी विहिवार गजू व ध्वजा छाल । गुन्हु लिपा लक्षाहृति पूर्ण यात । व्ययां १२८५ लिपा देगः दनेज्याया सकतां ज्याख्यं क्वचाल ।

थ अभिलेखय् उद्धवसिंह न थः पुर्खापिनि वर्णन यानातःगु दु । पुरन्दरसिंहया नेसं ६८६या अभिलेखय् थें हे थुकी न उद्धवसिंहं तापाःबाज्या कीर्तिसिंहनिसें वंशवर्णन यानातःगु दु । अभिलेखया संस्कृत खण्डय् कीर्तिसिंहयात जुजु कथं वर्णन यानातःगु दु । तर नेपालभाषा खण्डय् विष्णुसिंहनिसें जक जुजु क्यनातःगु दु । विष्णुसिंहयात श्रीमानिगलादिराज्य एकातपत्र याङ्गविज्याक धकाः यलय् एकछत्र राज्य याःम्ह जुजु कथं वर्णन यानातःगु दु । थुकी उद्धवसिंहं थः मां हृदयलक्ष्मीया नां उल्लेख यानातःगु दु । थथे उल्लेख यानातःगुलिं उद्धवसिंह छम्ह मेम्ह हे मांपाखें दुम्ह धकाः स्पष्ट जूगु दु । थःत शास्त्रज्ञ, विद्वान्या रुपय् न्त्यव्ययातःगु दु । थःत विज्ञान, तन्वशास्त्र, धर्मशास्त्रय् सिपालु, अनेक पुराण ब्वनातःम्ह, संगीत सःम्ह, कामसूत्र व कविताया अलंकार थूम्ह, हतियार चलेयाय्सःम्ह धकाः च्छायातःगु दु । विष्णुसिंह, पुरन्दर सिंहपिंसं थःत उकथं प्रस्तुत यानातःगु मदु । उद्धवसिंहं न्त्यापाया महापात्रतय्सं तइगु 'दुष्ट राजारुपी किसितयत् अंकुश तइम्ह, राज्यच्यूत जूम्ह राजायात गद्वीइ तइम्ह, शरण वःपिंत रक्षा याइम्ह' थेंजाःगु भाव पिज्वइगु विशेषण नं क्यातःगु दु । उद्धवसिंहं अभिलेखय् थः काय् त्रिविक्रमसिंहया नां नं न्त्यथानातःगु दु ।

थुगु इलय् स्वम्हं दाजुकिजापिनि संयुक्त शासन न्त्यानाच्वंगु खःसां उद्धवसिंहं नं थः दाजुपिं नरसिंह व पुरन्दरसिंहया नां उल्लेख यानामतः । थः याकःचित जक जुजु धकाः च्ययातःगु दु । उद्धवसिंहया दकले लिपांगु उल्लेख नेसं ६९७या स्वम्हं दाजुकिजापिनि संयुक्त शासन न्त्यानाच्वंबलेया ताडपत्र खः । व्ययां लिपा उद्धवसिंहया गनं चर्चा जूगु लुयामवः । पुरन्दरसिंहं वयात शासनसत्तां गुबतें गुकथं चीकल धकाः सीकेमफुनि ।

३.४ नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहया संयुक्त शासन

लिच्छविकालय् नेपालय् संयुक्त शासन पद्धति न्त्याःगु खनेमदु । प्रामाणिक इतिहास लुयावसेनिसें हे अबु धुकाः काय् गद्वीइ च्वनीगु 'एकराज पद्धति' न्त्याःगु खनेदु । तर मध्यकालया शुरुनिसें हे थन संयुक्त रूपं शासन याय्गु पद्धति न्त्याःगु खनेदु । एकराज पद्धतिइ गद्वीया हकदार छम्ह जक जुइ, शासनाधिकार छम्हेस्या ल्हातय् जक जुइ । तर संयुक्त शासन पद्धतिइ बौ काय्या संयुक्त शासन नं न्त्याय्फु, दाजुकिजापिनि संयुक्त शासन नं न्त्याय्फु ।

नेसं ११९सं च्ययातःगु 'अष्टसाहसिका प्रज्ञापारिमिता' ग्रन्थपाखें उगु इलय् राजा नरेन्द्रदेव व उदयदेवया संयुक्त शासन अर्थात् 'द्वैराज्य' न्त्यानाच्वंगु धकाः सीदु । नरेन्द्रदेव उदयदेव दथुइ छु सम्बन्ध दु धकाः सीकेमफुनि । शायद इपिं दाजुकिजा जुइमा: । उगु सफूया पुष्पिका वाक्यय् निम्हेस्या संयुक्त शासनयात 'उभयराज्य'

धयातःगु दु ।

सम्वत् ११९ मार्गशिर शुक्ल दिवा पूर्णमास्यां ... महाराजाधिराज परमेश्वर श्रीनरेन्द्रदेव भट्टारकस्य श्रीउदयदेवयो भट्टारकयो उभयराज्ये लिखितम् ॥

(Petech; 1104: 34) ।

थन छ्यलातःगु 'उभयराज्य' खँगवलं द्वैराज्ययात इङ्गित यानातःगु धकाः स्पष्ट जू । मध्यकालया उत्तराध्यय् तकं निम्हेस्या संयुक्त शासनयात 'उभयराज्य' धयातःगु दु ।

नेसं १३५या अष्टसाहसिका प्रज्ञापारिमिता ग्रन्थय् भोजदेव, रुद्रदेव व लक्ष्मीकामदेव स्वम्हेस्या संयुक्त शासन न्त्यानाच्वंगु उल्लेख वःगु दु ।

पञ्चत्रिंसाधिकेऽब्दे शततमप्रशते चैत्रमासे हिमाभा ।
विष्ण्यातेऽस्मिन् दशम्यान्दनिं जरिपुगुरौवासरे संप्रशस्ते ।
राज्ञ श्रीभोजदेवेऽप्यमितगुणगणालब्दे श्रीरुद्रदेवे ।
श्रीलक्ष्मीकामदेवैररिजग(त)कुलिसैररद्धराज्येऽपभुक्ते ॥

(Bendall; 1112: 151)

मध्यकालया शासन व्यवस्थाय् मल्लवंशया प्रवेश जुसेलि 'देव' व 'मल्ल' वंश दथुइ न्हूगु पद्धति न्त्यात -एकान्तर शासन व्यवस्था । थ व्यवस्था अनुसार छ्यां राजवंशया मनू गद्वीइ च्वनाच्वंसा मेगु राजवंशया मनू युवराज जुइगु खः । राजा अनन्त मल्ल गद्वीइ च्वंबले वया काय् अरि मल्ल युवराज मयाः, बरु जयभीमदेवया काय् जयादित्यदेव युवराज घोषित जुल । निगु राजवंश गद्वीइ च्वनीगु थ्व एकान्तर पद्धतिं केन्द्रय् सत्तासंघर्ष अप्वल । पिनेयापिं खस व तिरहुतेतय्सं आक्रमण यानाः केन्द्रया शासन अतिकं कमजोर जुल । जयस्थिति मल्लया उदय जुसेलि निगु राजवंशया ल्वापु अन्त्य जुल । तर संयुक्त शासन पद्धति हाकनं खनेदेत । जयस्थिति मल्ल धुकाः वया काय्पिं धर्म मल्ल, ज्योतिर्मल्ल व कीर्तिमल्लया संयुक्त शासन न्त्यात । ज्योतिर्मल्ल चतुरम्ह जूगुलिं व याकःचिया शासन न्त्याकल । ज्योतिर्मल्ल धुकाः वया काय्पिं यक्ष मल्ल व जीव मल्लया संयुक्त शासन न्त्यात । लिपा यक्ष मल्लं यकःति शासन यात । यक्ष मल्ल धुकाः वया काय्पिनि दथुइ संयुक्त शासन न्त्यात । अभ थुकी यक्ष मल्लया म्हयाय्या काय् भीम मल्ल तकं दुथ्यानाः न्हूगु रूप काल । रत्त मल्लयात संयुक्त शासनं लुमधनाः स्वतन्त्र राज्य दय्केगु कुतः याःगुया परिणाम स्वरूप हे यैं, यल, ख्वप स्वंगु स्वतन्त्र राज्य जुयाः कुचादलावंगु खः ।

तर थ खँपाखें विष्णुसिंह शिक्षा काःगु खनेमदु । विष्णुसिंह धुकाः वया स्वम्ह काय्पिनि संयुक्त शासन न्त्यात । निम्हेस्या संयुक्त शासनयात उभय शासन धाइगुलिं उकिया हे अनुकरण यानाः स्वम्हेस्या शासनयात 'त्रिभय शासन' धाय्गु चलन वल । थ्वहे कथं नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहपिंत तिभय जुजु धाय्गु चलन वःगु खः ।

प्यम्हेस्या संयुक्त शासनयात 'चवभय' व न्याम्हेसिया संयुक्त शासनयात 'पंचोभय' धयातःगु दसुत दु । नेसं ६१५या सन्धिपत्र्य रत्न मल्ल, रण मल्ल, अरि मल्ल व भीम मल्लपिंत 'चवभय ठाकुर' धयातःगु दु (टण्डन; १११९: १३७-४०) । दोलखाया छागु अभिलेख्य इन्द्रसिंहदेव समेतया न्याम्हेस्या शासक पुचःयात 'पंचोभय ठाकुर' धयातःगु दु (वज्राचार्य व श्रेष्ठ; ११२२: ८९) ।

विष्णुसिंहया मृत्यु धुकाः वया स्वम्हं कायूपिनि संयुक्त शासन न्त्याःबलेया ताडपत्र थुकथं दु -

(क) नेसं ६८० आषाढ पुन्हि

श्रीमाणिगलाधिपति श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयपुरन्द्रसिंहदेव ठाकुर,

श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुर प्रसादारपा श्रीबदेग्राम (राजवंशी; १०८७: १९) ।

(ख) नेसं ६८४ फागुण कृष्ण ९

श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयपुरन्द्रसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुर प्रसादारपा श्रीतवखोकना (पन्त; ११२० घ: ४३) ।

(ग) नेसं ६८६ जेष्ठ कृष्ण....

श्रीजैष्ठविहार श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुरश श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुरश

श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुरश थ्वस त्रिभयस ... प्रसादरपा भाषा (वज्राचार्य;

१०८२: १३) ।

(घ) नेसं ६८६ भाद्र शुक्ल ८

श्रीश्रीजयनरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुर श्रीश्रीजयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीचंपापुरि स्थाने (पन्त; ११२० घ: ४४) ।

(ङ) नेसं ६९२ वैशाख शुक्ल २

श्रीश्री जयनरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्री जयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्री जयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्रीचंपापुरी स्थाने (राजवंशी; १०८७: २०, वज्राचार्य; ११२२: ९३) ।

(च) नेसं ६९६ फागुण शुक्ल....

श्रीश्री जयनरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्री जयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन श्रीपांगग्राम (श्रेष्ठ; ११२०: १८५) ।

(छ) नेसं ६९७ फागुण कृष्ण ३

श्रीश्री जयनरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेव ठाकुर, श्रीश्री जयउद्धवसिंहदेव ठाकुरसन प्रसादारपा श्री बुल्हुदेश (पन्त; ११२० घ: ४४) ।

स्वम्हं दाजुकिजापिनि नां संयुक्त शासकया रूप्य उल्लेख जूगु मेगु अभिलेख नेसं ६८९ माघ शुक्ल ६ आइतबारया खोनाया शिलापत्र खः । थ्व शिलापत्र खोनाया तवभ्यालय च्वांम्ह जयशड्ख भारो व मेपिं जाना: गणेद्यः स्थापना याःगु अवसरय तःगु खः । अभिलेख्य 'नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवया विजयराज्यय' धकाः स्वम्हेस्या हेनां न्त्यथनातःगु दु (लितांसा अभिलेख १: ६) । उत्कीर्ण अभिलेख्य स्वम्हेस्या

हेनां वःगु थ्वहे छागु जक अभिलेख खः ।

च्व्य उल्लेख जूगु अभिलेखतपाखें छता खँ सीकाकाय्फु । स्वम्हं दाजुकिजाया नां उल्लेख जूगु अभिलेखत फुकं यल नगरं पिनेया खः । थुकिं यल नगरं पिनेया क्षेत्रय स्वम्हेस्या संयुक्त शासन न्त्यानाच्वगु धकाः प्रष्ट जू । तर नगर दुने इमिगु अलग अलग हे अभिलेख प्राप्त जूगु दु । थुकिं इमि दथुइ क्षेत्रविभाजन यानातःगु दयमाः धकाः अनुमान याय्फु । क्षेत्रविभाजन याय्गु धकाः सम्भौता यानातःगु प्रमाण चाहिं लुयावःगु मदुनि । मध्यकालय संयुक्त शासन न्त्याकेत थःथःगु इलाका छुटेयाना: शासन याय्गु धकाः सम्भौता यानातःगु दसु नं दु । नेसं ६४७ फागुन कृष्ण दखुन्हु ख्वपया वीर मल्ल, प्राण मल्ल व गुसाई मल्ल दथुइ थःथःगु इलाकाय थःथःम्हेस्यां हे प्रशासन न्त्याकेगु, थःथःगु त्वालय थःथःम्हं स्वय्गु धकाः इलाका विभाजन यानाः संयुक्त शासन न्त्याकेगु कथंया सम्भौता जूगुया सुवर्णपत्र चाँगुइ तयातःगु दु (खनाल; ११०३: २२०-२१) । यलया तिभय जुजुपिनि उकथं लिखित सम्भौता मजूसां थःथःगु नांत प्रभाव क्षेत्र धकाः नगर दुने क्षेत्र विभाजन यानातःगु संकेत व्यू । ताडपत्र्य इमि प्रत्येकया 'प्रसादारपा क्षेत्र' धकाः थाय्या नांत वःगु दु । छम्हेस्यां निगाह यानाव्यूगु थासय मेहेसिया नां उल्लेख वःगु मदु । अभिलेख्य उल्लेख जूकथं स्वम्हेस्या प्रभाव क्षेत्र थुकथं दु - नरसिंह - दुपाट, गुलषु, वंकुबाहा: , तुंबाहा:

पुरन्दरसिंह - गा:बाहा: , बुबाहा: , क्वालखु , उकुबही, नःबाहा: , नःबही उद्धवसिंह - वलनिम्ह, थंबु , चनकि

स्वम्हेस्या हे नां वःगु मेगु अभिलेख छत्रवहादुर कायस्थया संग्रह्य चंगु घटनावलीया टिपोट खः । किलं नयाः प्वाः गनेधुंकूगु थुगु टिपोट्य तिथिमिति मदयधुंकल । थुकी नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवपिसं छुं ज्याया लागि जग्मा तयाः गुथि स्थापना यानाव्यूगुया विवरण दु । गुथि तःपिं धकाः तिभय जुजुपिं बाहेक मेपिं निम्ह मिसापि हेरनामिथि व लुकुनीमिथिया नां वःगु दु । थुमिगु परिचय वीगु मेगु छुं अभिलेख लुयावःगु मदुनि (लितांसा अभिलेख २: ३) ।

स्वम्हं दाजुकिजापिनि संयुक्त शासन न्त्यानाच्वंगुया अन्तिम उल्लेख नेसं ६९७ तक वःगु दु । वयां लिपाया अभिलेख्य पुरन्दरसिंह याकःचिया जक नां वःगु दु । स्वम्ह मध्ये माहिलाम्ह पुरन्दरसिंह चतुर व महत्वाकांक्षी जूगुलिं दाजु नरसिंह व किजा उद्धवसिंहयात चीकाः थः याकःचां शासन यात । पुरन्दरसिंहं गुबले शासनसत्ता ल्हातय काल धकाः किटान यानाः धाय्मफुनि । थ्व सन्दर्भ्य च्व्य उल्लेख जूगु नेसं ७०१या पुरन्दरसिंहया ताडपत्र (ताडपत्र त्व्या: च)या वारे चिया: याय्बहःजू । उकी पुरन्दरसिंहं निगाह यानाव्यूम्ह मनू धकाः वलानिम्ह त्वाःया 'हृदयदेव' या नां वःगु दु । नेसं ६८० माघ कृष्ण १या उद्धवसिंहया ताडपत्र (ताडपत्र त्व्या: क)य उल्लेख यानातःकथं थुम्ह मनू उद्धवसिंहया निगाह प्राप्तम्ह खः । नेसं उद्धवसिंह पाखे धेचूम्ह मनू नेसं ७०१ थ्यंबले पुरन्दरसिंहपाखे धेचूगु खनेदुगुलिं नेसं ७०१स हे उद्धवसिंहयात सत्तां

चीकाद्वयधूकल जुइ धका: अनुमान यायगु आधार प्राप्त जूगु दु । नगरं पिनेया अभिलेख्य स्वम्हेस्या हे नां संयुक्त रूपं उल्लेख जुइगु परम्परा त्वादला: नेसं ७०२ श्रावण कृष्ण १०या बेरेगांया ताडपत्रय पुरन्दरसिंह याकचिया जक नां वःगु दु । व्व ताडपत्रं नेसं ७०२ स पुरन्दरसिंह याकचिया शासन न्त्यायधूकल धका: प्रमाणित या: । इण्डया अफिस लाइब्रेरीइ च्वंगु वंशावलीया छकू कुचाय नेसं ७०३ व ७०४स पुरन्दरसिंहयात यलया जुजु धका: न्त्यथनातःगु दु (Regmi-II; 1086: 266) ।

थुकथं नेसं ७०१ निसें हे पुरन्दरसिंह याकचा शासन जूगु खनेदत । उद्धवसिंह सीगु खः वा छु जूगु खः धका: धायमफुनि । तर नरसिंह नेसं ७१०य तिनि सीगु धका: अभिलेख्य वःगु दु । थुकिं नरसिंहयात नं क्वत्यला: मसीतले शासनसत्तां तापाक्क हे तय्त पुरन्दरसिंह सफल जूगु धका: स्पष्ट जू । उपि निम्हेसित नं चीकेधुका: थः काय पुरुषोत्तमसिंहयात युवराज घोषणा यात । तर येँया शिवसिंह मल्लं यल त्याकाकाःगुलिं पुरुषोत्तमसिंह जुजु धाःसा जुइमखन ।

३.४.१ संयुक्त शासनया उपलब्धि

३.४.१.१. स्वयम्भू सम्बन्धी पौभा:

थव पौभा: छगू कथं धार्मिक नक्सा खः । थुकी स्वयम्भूयात केन्द्रविन्दु याना: स्वनिगःया प्रमुख बस्ती व देवस्थलया चित्रण यानातःगु दु । थव पौभा:या बारे दकले न्हापां च्यादीम्ह थियोदोर रिकार्डी खः । वय्कया: कथं २ फीट ९.४ इच्च व्या व ३ फीट ४.४५ इच्च हाकः दुगु थुगु पौभा: थौकन्ह्य अमेरिकाय दु (1093: 337) । थुगु पौभा: यलया यम्पि महाविहार, ईबहीया खः । रिकार्डी थुकी च्वंगु अभिलेख ब्वनादीगुली नेसं ७५५ धका: ब्वनादीगु दु (1093: 338) । तर पौभा:या अभिलेख्य नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंह स्वम्हेया हे नां वःगुलिं व्व संवत् पायद्विष्ट मजू धका: स्वतः सीदु । स्लसरं थुकियात सुधार याना: पिकयादीगु दु । अभिलेख थुकथं दु -

१) श्रेयोस्तु ॥ सम्वत् ६८५ आ... दिसि आदित्यवार व्व दिन

कुन्हु श्रीमत श्रीश्रीस्वयम्भू ... प्रतिस्था सम्पूर्ण याडन व्व दिन कुन्हु ... श्रीश्री जयनरसि-

२) हदेव श्रीश्री जयपुलन्दल सिंहदेव (श्रीश्री) जयउद्धवसिंहदेव त्रिभय थाकुलस प्रज्यायस मनिगल पूर्वोत्तर... श्री यम्पिविहार ...भवन्तु ॥ (1125: 293)

थव पौभालय स्वयम्भू जीर्णोद्वार सम्बन्धी घटना टिपोट यानातःगु महत्वपूर्ण जू । पौभा: दय्कूबले स्वयम्भू जीर्णोद्वारया ज्या जुयाच्वंगुलिं अभिलेख्य उगु घटना टिपोट यायकथं उल्लेख यानातःगु खः । नेपालया मेगु छु न स्रोतय उगु इलय स्वयम्भूया जीर्णोद्वार जूगु धका: उल्लेख वयाच्वंगु मदु । स्वयम्भू जीर्णोद्वार सम्बन्धी गहन

अध्ययन यानादीम्ह रोस्पाटं तिब्बती स्रोतया आधारय थुगु जीर्णोद्वारया बारे च्यादीगु दु -

... ई. १५२९स मुकुन्दसेतं आक्रमण याना: स्वयम्भू चैत्यया लुं सियातःगु चक्का (त्रयोदशभुवन) व छत्र लुटेयानायकल, मिँ तय्गु कुतः यात । चैत्य स्यंगुलि व अपवित्र जूगुलिं जीर्णोद्वार यायमाःगु आवश्यक जुल । छन्हु lha-btsun Rin-chen rNam- rgyal (ई. १४७३-१५५७) या म्हगसय गुरु gTsang-smyon Heruka वया: स्वयम्भू जीर्णोद्वार यायत इनाप याःवल । थः गुरु धाःथे ई १५३०य जीर्णोद्वार ज्या न्त्याकल । न्हूगु यःसिं थना: त्रयोदशभुवन, छत्र व गजू दय्केगु शुरुयात । तर ध्यबा मदुगुलिं ई. १५३९/४०य तिनि ज्या सिधल । व्व अवधिइ व येँया जुजु अमर मल्ल (शासनकाल ई. १५२९-१५६०)यात नापलात । ध्यबा मगाःगुलिं हर्मिकाया छु व्व जक पातां भुनेफत । तर त्रयोदश भुवनयात लुं सियातःगु पातां भुनेगु ज्या यायमफुत । ल्यंदनिगु पश्चिम व उत्तर दिशाया हर्मिका व त्रयोदशभुवनय लुं सियातःगु पातां भुनेगु ज्या वया शिष्य sKyid-grong-gnas Rab-'byams-pa Byams-pa phun-tshongs (ई. १५०३-१५८१) पाखें स्वीदँ लिपा सन् १५७०स तिनि क्वचायकल ।

(Rospatt; 1121: 206-7)

तिब्बती स्रोतय उल्लेख जूकथं ई. १५७० (नेसं ६८०)स तिनि स्वयम्भू जीर्णोद्वार सिधःगु खनेदु । तर पौभालय 'प्रतिस्था सम्पूर्ण याडन' धका: उल्लेख जूगु दु । थुकिं चैत्यया पूवंक जीर्णोद्वार यायगु ज्या क्वचाःगु मखसे छु छगू व्यया जीर्णोद्वार जक क्वचाःगु धका: धायत्यंगु जुइमा: । अभिलेख्य थुगु पौभा: नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवया पर्यायस यलया पूर्वोत्तरय च्वंगु यम्पि महाविहारय दय्कूगु धका: उल्लेख दु, तर सुनां दय्कूगु धका: सीमदय्धुकल ।

३.४.१.२ इन्द्रविजयजात्रा गीत

यलया तिभय जुजुपिनि राज्यकालय नेपालभाषा काव्य ख्यलय अतिकं महत्वपूर्ण ज्या जूगु दु । व्व इलय नेपालभाषाया स्वपु म्येया रचना जुल । थुपि म्येत साहित्यकार मदनमोहन मिश्रया सौजन्यं प्राप्त जूगु खः । नेपाल-जर्मन हस्तलिपि ग्रन्थ संरक्षण परियोजनां E 295/27 कथं थुकिया माइक्रोफिल्म काःगु दु । थुपि म्येया महत्व थुइका: ठाकुरलाल मानन्द्यरं दकले न्हापा 'भी' पत्रिकाय (द २०/७, थ्यन्त्या: १७०, नेसं १०९७ कौला, पृ. १-२) 'किलंमनः पौ' स्तम्भ अन्तर्गत घ्यसःदँ मयाक पुलांगु लोकगीत' शीर्षक तया: पिकयादिल । व्ययां लिपा नेपालभाषाय थुपि म्येया व्यापक चर्चा जुल । मेमेपिंसं न थुपि म्येया बारे च्याच्गु यायावन । थुपि म्येयात न्हापा 'यलया तिभय जुजुपिनि पालय्या म्ये' धका: म्हसीकावयाच्वंगु खः । तर स्वपुति म्येय इन्द्रविजयजात्रा'

खँगः दुगु व कविताया केन्द्रीय भाव न वहे जूगुलिं इन्द्रिजयजात्रा गीत धकाः ना छुइगु उपयुक्त जू (तमोट; ११२१: ४) ।

थुपिं स्वपु म्ये नेपालभाषाया तिथिमिति उल्लेख जूगु दकले न्हापांगु म्ये खः । तर म्येया रचनाकार थःगु ना न्त्यथनांवर्गु मदु । अथेसां यलयाम्ह कविं हे थुपिं म्ये च्वःगु खः धकाः क्वःछिनाः धायकु । उपिं स्वपु म्ये थुकथं दु -

क) जि प्यासन व जय जरा (नेसं ६९१) - थ्व म्येया न्त्यःनेया १-१२ सिलः तक मदयधुक्कल, सिलः १३-१७ तक जक ल्यदिनि । समाप्ति वाक्यय् सं ६९१या उल्लेख याना: उबले स्वंगू नगर (यैं, यल, ख्वप)या लैं चाल धकाः तत्कालीन राजनैतिक घटना टिपोट यानातःगु दु । थ्व म्ये अपूर्ण जूगुलिं छु प्रसंगय् स्वनिगःया लैं चाःगु खः धकाः सीकेमफुनि । म्येया अन्त्य् 'तिभय' धकाः उल्लेख यानातःगु नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहयात हे धाःगु खः धकाः प्रष्ट जू ।

ख) प्रनमति श्रीजगुपति (नेसं ६९२) - थ्व म्येय् १-११ सिलः तक दु । कविं थः समकालीन मनूतय् चरित्र व्यवहारय् खनेदेयावःगु विकृतियात कुंविनाः व्यवहार भिंकेत इनाप यानातःगु दु । थवंथवयया ईर्ष्या कचिंगः ब्लनी, कचिंगलं प्रजा, जुजु व देशयात हे कमजोर याइ । उज्वःगु परिस्थितिइ शत्रु पक्षं आकमण या:वडिगुलिं इपिं नाप संघर्ष यायत माःगु साहस व मनोबल थनाबीगु कथं म्ये चिनातःगु दु । म्येया समाप्तिइ धर्मीस्त (धर्मात्मा) राजा धकाः नरसिंहदेव समेतया स्वम्हं जुजुपिं खड्गसिद्धि लायमा:, शवुतयूत नाश याय्फयमा धकाः कामना यानातःगु दु । उकिं थ्व म्ये ध्याचू व वीररसं जाः । म्येया दथुइ दुर्जनपिनि चुक्ली न्यनाः मां व काय् दथुइ बाय्भू वःगु व अनेक उपाय यानाः नापं व्हगु राजनैतिक घटनाया भलक बियातःगु दु । तर मां काय् धकाः सुयात धाय्त्यंगु खः प्रष्ट मजू । उद्धवसिंहया मां हृदयलक्ष्मीनाप पुरन्दरसिंहपिनि कचमच जूगु खःला ? भविष्यय् लुयावइगु ऐतिहासिक प्रमाणं थुकिया पुष्टि याइ ।

ग) अमल सहस्रनाम (नेसं ६९४) - स्वपु म्ये मध्ये राजनैतिक दृष्टिं दकले महत्वपूर्णगु म्ये थवहे खः । म्येया शुरुइ यलया स्वम्हं जुजुपिंश शत्रुपिं व्यत्यले फयमा, खड्गसिद्धि लायमा धकाः बुंगद्यःयाके फवनातःगु दु । नेपालभाषाया म्ये मध्ये बुंगद्यःयाके खड्गसिद्धि वरदान फवनातःगु दकले न्हापांगु व छपुयां छपु जकगु म्ये थवहे तिनि (वैद्य; ११२२: १३४) । ख्वपं यलय् आकमण या:वयाच्वंगु संकटया इलय् स्वम्हं जुजुपिं हे संलग्न जुयाः चोगामय् स्वचा व प्यन्हुं किल्ला दय्काः पलिं च्यूगु अवसरय् थ्व म्ये रचना जूगु खः । चोगाम धैगु थौकन्हय् गनथाय् लाः धकाः सीकेमफुनि ।

थ्व म्ये उगु ईया युद्ध विवरण खः । म्येया वर्णन अनुसार ख्वपं यैः आकमण

यायां यलपाखे न्त्यांवयाच्वंगु खनेदु । यैःया किण्डोल स्वयम्भूया क्वय् तक घेरे याःवःगुलिं थःने व व्वःनेया प्रजात म्याकाच्वन । निन्हुं हे मालिगाउँ व होल्चो निगू गां त्याकाकाल । यल त्याकेगु उद्देश्यं न्त्यांवयाच्वंपि ख्वपमितय् त न्हापा आपतबले यलं ख्वपयात र्वाहालि याःगु गुण ल्वःमंकल धकाः दुःख व्वकातःगु दु । तन्नाख्यान व हितोपदेशया बाख्यान उदाहरण बियाः ख्वपयात होशियार यानातःगु दु । ख्वप अन्तर्गतया प्रमुख बस्तीतय् स विद्रोह यानाः केन्द्राखें पृथक जुयावंबले यलं र्वाहालि यानाः राज्य लितकायावियागु धकाः कविं गर्व यानातःगु दु ।

छगु घटनावली टिपोट्य चाँगु भ्वंत, पनौतिं विद्रोह यानाहःगुलिं ख्वपं उगु थाय् त्वःताव्यूगु ख्वं च्ययातःगु दु ।

सम्वत ६८९ मार्गसिर वदि १२ विशाख अनुराठ गुंबाहारचो न्त्याड वया दिन ॥ अमावाशया युद्ध, माघ वदि २ पूर्व फालुनि प्र उत्तर फालुनी वृहस्पतिबार, रात्रिस संको तेला दिन नवमी बुधबार कोन्ह चंगु तोरता दिन ॥ भोतं, नालं, पनाति आदिपं तोरता दिन ॥

(वज्राचार्य; ११०७: ५-६)

थ्व घटनावलीइ विद्रोह याःपि मध्ये सक्वयात ख्वपं व्यत्यःगु खनेदु, तर मेथाय् चंपिंत व्यत्यले मफयाः उपि थाय् हे त्वःताव्यूगु ख्वं च्ययातःगु दु । म्येय् न्त्यथनातःकथं राज्यत मदयाः कचा त्वाःल्हानातःगु सिमा थें जुयाच्वंगु ख्वपयात यलं अनेक बुद्धि उपाय छ्यलाः उपि लागात लितकायाव्यूगु खः । घटनावलीइ उल्लेख यानामतःगु महत्वपूर्ण राजनैतिक घटना थ्व म्येय् च्ययातःगु दु । थुकथंया र्वाहालि यलं न्हापा नं याःगु दु । नेसं ४२५४ फर्पिङ्या सामन्ततय् स विद्रोह यानाः स्वतन्त्र जुइगु कुतः याःबले उकियात व्यत्यलेत यलं नं र्वाहालि याःगु खः (Vajracarya and Malla; 1105: पत्र ४१ ख) । थुकथंया उपकार यानातःसां ख्वपं यलया सार्वभौमसत्ताय् आकमण याःवःगुलिं ख्वपयात सैन्य शक्तिइ घमण्ड याय्मते, मखुसा विनाश जुइ धकाः सचेत याकातःगु दु ।

थुपिं स्वपुं म्येया मेगु उल्लेखनीय पक्ष इन्द्रजात्राया वर्णन खः । उबलेया समाजय् इन्द्रजात्रा गुकथं हनी धकाः थ्व म्येय् भलक बियातःगु दु । जात्राया लागि फल्वाया प्यंगु दिशाय् नं किसिया प्रतिमा दय्काः अनेक रंगं छायपियाः भभः धाय्क व्ययातइ । थुबले व्ययातइगु किसिया प्रतिमा दैत्यत बुकाछ्वःम्ह स्वर्गया प्रतापी जुजु इन्द्रया यःम्ह वाहन ऐरावत किसिया प्रतीक खः । यलया तिभय जुजुपिं न इन्द्र भाःपियाः शत्रु पक्षयात व्यत्यला: राज्य सुरक्षा व समृद्धि याय्गु ज्याय् पराक्रम क्यनाः विजयी जूपिं धकाः वीरपूजा याय्कथं इन्द्रजात्राया प्रसंग न्त्यव्ययातःगु खः (वैद्य; ११२२: १३५) ।

थुपिं म्येया स्तर लोकम्ये सिबें यक्व च्यूला: । थुपिं म्येया रचनाकार काव्यशास्त्र, अलंकारशास्त्र, देशया इतिहास संस्कृत, राजनीति व नीतिबाखंत तकं सःस्यूम्ह कवि

खः । थुलि स्तरीय म्ये चिनेफुम्ह कविया अस्तित्व नेसं ६९० दशक् य हे खनेदयैंधुंकूरुलि नेपालभाषाया काव्य परम्परा थुपिं म्येत स्वयां न्त्यः हे ब्लनेधुंकूरु खः धकाः तर्क यायद्धिं ।

३.५ शिवसिंह मल्लया यल विजय

पुरन्दरसिंहया अन्तिम उल्लेख नेसं ७१७ ज्येष्ठ शुक्ल १०खुन्हु च्वयसिध्यकूरु सप्तसती ग्रन्थयाया पुष्पिकाय् वःगु दु । वयां लिपाया अभिलेखय् यलया जुजुकृतं शिवसिंह मल्लया नां वःगु दु । शिवसिंह मल्लं गुबले यल त्याकल धकाः क्वःछिनाः धायमफुनि ।

शिवसिंह मल्लं थःगु राज्य विस्तार यायगु अभियानया भवलय् खप अन्तर्गत लाःगु सक्वयात त्याकाकाःगु खः । सक्व वज्रयोगिनीयाथाय् च्वंगु नेसं ७१५ चैत्रया अभिलेखय् श्रीश्रीशिवसिंहदेवश विजयराज्य धकाः च्वयातःगु दु (राजवंशी; १०८३: १३) । छगु थ्यासफुती नेसं ७१५निसें हे शिवसिंह मल्लं राज्यविस्तार यानाहःगु टिपोट जुयाच्वंगु दु । उकी शिवसिंह दोलखा, लिस्ति, केरुड कब्जा याःगु, पूर्वपाखे मकवानपुर, सिन्धुलीतक त्याकूरु व पश्चिमपाखे गण्डकी पारीतक राज्य विस्तार याःगु चर्चा दु ।

सम्वत् ७१५ वैशाख शुक्ल अष्टमी थ्व वेरस राजा श्री २ जयसिवसिंहमल्लस प्रज्यावस जुरो । थ्व वेरस राज्य याड दोखात्वं ववनेन, य हास्यं, तिसति किरोत्वं यौहास्यं गण्ड पारन जुरो । पिहास्यं योव, मकानपुर शिंधुरित्वं राज्य याक जुरो ।

(वज्राचार्य व श्रेष्ठ; ११२२: ३८)

स्वयम्भूया नेसं ७२५ या अभिलेख अनुसार नेसं ७१५ चैत्र कृष्ण ५, शुक्रवार खुन्हु शिवसिंह मल्लं बौद्ध पुरोहितपाखे स्वयम्भू चैत्यय् लक्ष्मोम यानाः छत्र देछानाः प्रतिष्ठा याःगुया प्रसाद स्वरूप यल देय् त्याकेत सफल जूगु खः ।

नेपालाङ्गे तिथिमुनियुते माधवे कृष्णपक्षे पञ्चम्यां भार्गवसुदिवसे मूलभे सिद्धियोगे । लक्ष्याहृत्या वहुमुनिगणै २ छत्रमारोह पूर्व स्तुपे पूर्णामकृत नृपतिः श्री शिवः सर्वशक्त्या ॥ तस्य प्रतापवलितः शिवसिंह राजा राज्ये जयी ललितःपत्न नाम धेये विप्राय वे दविदुषेवहुविद्यकाय दानं व्यधत्त वहुलं मनसोत्सुखेन

(Regmi-IV; 1086: 46-51)

थ्व अभिलेखय् नेसं ७१५ लिपा व ७२५ न्त्यः यल त्याकूरु धकाः धयातःसां गुबले त्याकल धकाः बियामतः । शंकरमान राजवंशीजु नेसं ७१९ भाद्र कृष्ण ११या

ताडपत्र प्रकाशित यानादीगु दु, गुकी शिवसिंह मल्लयात 'माणिगलाधिपति' धकाः सम्बोधन यानातःगु दु (राजवंशी; १०८७: २०) । थ्व ताडपत्रया प्रकाशनं शिवसिंहया यल विजयया मितियात अभ सत्तीकाबिल । थ्व धुक्काःबहराइनया इतिहासकार पिटर बुर्ले शिवसिंहयात माणिगलाधिपति धयातःगु नेसं ७१८ कार्तिक शुक्ल ५ या ताडपत्रया बारे न्हूरु खँ प्रकाशनय् हयादिल (Burleigh; 1090: 2) । तर थ्व ताडपत्रया मूलपाठ पिकाःबले पूर्णरत्न वज्राचार्य थुकिया संवत् ७१४ धकाः पिकयादिल (वज्राचार्य; १११२: ९५-९६) । थुकिया संवत् ७१८ हे खः धकाः ठोकुवा यानाः पूर्णरत्न वज्राचार्य पिकाःगु पाठ्य संशोधन समेत यानाः हाकनं पिकयादिल (पन्तः १११८ खः ६०-६१) । महेशराज पन्तं हे थुगु ताडपत्र स्वयां छन्हु न्त्यः नेसं ७१८ कार्तिक शुक्ल ४या ताडपत्र नं पिकयादीगु दु (११२१: ४६-४७) । शिवसिंह मल्लयात यलया जुजु धकाः क्यनीगु आःतकया दकले सत्तीगु प्रमाण थ्वहे खः ।

लीलाभक्त मुनंकर्मीजुं यलया जुजु पुरन्दरसिंह निःसन्तान जुयाः सीगु मौका लाकाः शिवसिंह मल्लं यलय् हमला यानाः त्याकाकाःगु धकाः च्वयादीगु दु (१०८८: ११०) । तर पुरन्दरसिंह निःसन्तानम्ह मखु । वया पुरुषोत्तमसिंह नाया काय् दु । थः काय् पुरुषोत्तमसिंहयात नेसं ७०९या भण्डारखाल अभिलेखय् युवराज हे धोषणा यानातःगु दु । उकिं मुनंकर्मीजुया धापू पायद्धि मजू ।

भाषा वंशावलीइ लम्बकर्ण भट्ट्या मन्त्रया प्रभावं शिवसिंह मल्लं यल देय् त्याकेत सफल जूगु धकाः च्वयातःगु दु ।

यी राजा (शिवसिंह मल्ल) बडो ज्ञानी हुनाले दक्षिण महाराष्ट्र देशदेखि लक्ष्मीनारायण नाम लम्बकर्ण भट्ट ब्राह्मण नेपालपुरीमा आई कुलेश्वरमा बसी राजाप्रजा सबकन हेरी देसका लक्षण विचार गरी सहरभित्र प्रवेश गरी राजासंग भेट गन्या । त्यहाँपछि राजाले ती लम्बकर्ण भट्टकन गुरु वरी मन्त्रदान लिया । यिनैका मन्त्रका प्रभावले ललिपत्तनका वैश्य राजाकन जिती दुवै सहर भोग गन्या ।

(लंसाल; १०८६: ५९)

वंशावलीया थ्व कथन गुलितक सत्य खः धकाः भविष्यय् लुयावझगु प्रमाणं पुष्टि याइतिनि । तर नारायण शर्मा (लम्बकर्ण भट्ट) थन वया: शिवसिंहया गुरु जूगु खँ सत्य खः । सुनागुथिया भृंगारेश्वर मन्दिरय् नेसं ७३५या शिलापत्र छपाः दु । थ्व शिलापत्र लम्बकर्ण भट्ट्या काय् महादेव भृंगारेश्वर मन्दिर लिक्क कुमार गणेशया स्थापना याःबले तःगु खः । थ्व शिलापत्रय् थः अबु ब्राह्मण भट्ट नारायण शर्मा नेपालय् वया: राजा शिवसिंहया गुरु जूगु व नेसं ७३४स अन हे देगलय् त्रिशूल देछाःगु खँ च्वयातःगु दु (वज्राचार्य; १११९: ५२-५४) ।

शिवसिंहं यल त्याकूगु घटना वया सन्ततितयसं तकं लुमंकातःगु खनेदु ।
यैया त्रिशुलचोक्या नेस ८०२या अभिलेखय् पार्थिवेन्द्र मल्लं थः पुर्खापिनि वंशावली
कीकातःगु दु । उकी शिवसिंह मल्लं यल त्याकूगु घटनाया उल्लेख यानातःगु दु ।

तत्सूनुः शिवसिंह भूपतिरभूद्विख्यातनामावनौ मोरङ्गाचलशङ्क-
रोपितजयस्तम्भोतिदम्भोन्नतः निर्द्वन्द्वं ललिताव्ययं पुरमरेभूसंज्ञया
योग्रहीत्प्रत्यर्थिक्षितपाललब्धवलिभूदेवसेवापरः

(वज्ञाचार्य; १०९६: २३५-३९)

(वय्कःपाखे (महेन्द्र मल्लपाखे) नां चलेजूम्हः मोरङ्गया पर्वतय् विजयस्तम्भ
धस्वाकूम्ह, शत्रु राजापाखे प्राप्त जूगु करं ब्राह्मणतयृत सेवा याइम्ह राजा शिवसिंहया
जन्म जुल । गुम्हेस्यां ललितपुरयात याउँक हे त्याकल ।)

थुकथं मध्यकालया शुरुनिसे न्त्यानावयाच्वंगु महापात्रतय्गु गौरवशाली
इतिहासया अन्त्य जुल । शिवसिंहं राज्य कायद्धुकाः पुरन्दरसिंहं, वया काय्
पुरुषोत्तमसिंहपिनि छु अवस्था जुल सीकेमफुनि । तर थुमि सन्तानतयसं न्हापाया गौर
वयात लुमकाः थःपिनि नां ल्यूने ‘पात्रवंश’ तयाः समाजय् प्रतिष्ठित जयाः स्वानाच्वंगु
दनि । समाजशास्त्रीय दृष्टिकोणं थुगु पक्षय् विस्कं अध्ययन याय्वहजू ।

उपसंहार

नेपाःया मध्यकालीन इतिहासय् महापात्रतय्गु महत्वपूर्ण भूमिका दु । थुपिं
केन्द्रपाखे मान्यता वियातपिं स्थानीय प्रशासकत खः । केन्द्रया आदेश अनुसार केन्द्रया
जुजुया अधीनय् च्वनाः थःथःगु इलाकाय् स्वायत्त शासन न्त्याकाच्चपिं स्थानीय सामन्तत
हे महापात्र खः । उबले ख्वप राजधानी जुयाच्वंगलिं लिक्क लाःगु यैं व यलय् महापात्रत
नियुक्त यानाः शासन न्त्याकाच्चंगु खः । अभिलेखय् महापात्रतयृत ‘तवतवमी’ धकाः
न सम्बोधन यानातःगु दु ।

उबले यलया प्रशासनिक विभाजन बौद्ध विहारतय्गु आधारय् जुयाच्चंगु
खनेदु । माणिगल राजदरवारयात केन्द्रिविन्दु नालाः यलयात मूलरूपं उत्तरविहार व
दक्षिणविहार धकाः निब्बय् ब्वथलातःगु खः । लिपा पिंथविहार नं शक्तिकेन्द्र जुयाः
ब्वलनेद्धुकाः उत्तरविहार, दक्षिणविहार व पिंथविहारयात संयुक्तरूपं त्रिभ्यविहार
धकाः धाय्गु चलन जुल । उत्तरविहार धैगु थौकन्हय्या हिरण्यवर्ण महाविहार,
क्वाःबाहाः खःसा दक्षिणविहार धैगु राजश्री महाविहार, इबाहाःबही खः ।

यलय् महापात्रतय्गु अस्तित्व मध्यकालया शुरुनिसे हे दय्युकूगु जुइमाः ।
तर प्रामाणिक रूपय् नेसं २६२ निसे थुमिगु उल्लेख वःगु दु । थुमिगु ल्याः अप्वयाःवँ
न्हय्गु कुटुम्ब तक थ्यन । उकिं थुमित ‘सप्तकुटुम्बज महापात्र’ धकाः धाय्गु चलन
जुल । नेसं २६४ निसे थुमित सप्तकुटुम्बज धाय्गु चलन वय्युकूगु खनेदु । तिब्बत व
भारतलिसे व्यापार याइपि जूगुलिं थुमिगु आर्थिक स्थिति अतिकं बांलाःगु खनेदु । नेसं
४७०स जूगु समसद्वीनया आक्रमणं ध्वस्त जूगु सम्पदातय्गु पुनर्निर्माण केन्द्रं यायमफयाः
थुमिसं हे यानाव्यूगु खः । जयस्थिति मल्ल व यक्ष मल्ल थेजाःपिं शक्तिशाली जुजुपिंसं
तकं थुमित उन्मूलन यायमफुत । यक्ष मल्ल धुकाः वया माहिताम्ह काय्
रत्न मल्लं यैया महापात्रतयृत न्हकाः यैयात राजधानी दय्काः थःम्हं शासन न्त्याकल ।
तर रत्न मल्लं न यलया महापात्रतयृत न्हकेमफुत, बरु नेसं ६१५स छगु सन्ध्य जुयाः
यलया महापात्रत रत्न मल्लया अन्तर्गत च्वंवन । नेसं ६३०स रत्न मल्लया मृत्यु
जुसेंलि केन्द्र कमजोर जूगु मौका लाकाः यलया महापात्रत सक्रिय जुयावल । उपिं
मध्ये ज्येष्ठविहारया विष्णुसिंहं मेपिं महापात्रतयृत क्वत्यलाः थःत यलया जुजु घोषणा
यात । नेसं ६५६या सुबाहाःया अभिलेखनिसे विष्णुसिंह स्वतन्त्र शासकया रूपय् खनेदत ।
नेसं ६६८या पशुपति सन्ध्यनिसे विष्णुसिंहयात औपचारिक रूपं स्वतन्त्र शासकया

मान्यता दत । थःत माणिरलाधिपति धका: घोषणा याःस्त्र न्हापांस्त्र शासक न विष्णुसिंह हे खः । विष्णुसिंहया अन्तिम उल्लेख नेसं ६७७ मार्ग कृष्ण १२ तक वःगु दु । व्यधुकाः नेसं ६७८ श्रावण कृष्ण ५ या ताडपत्र्य तःधिकःस्त्र काय् नरसिंहया उल्लेख वःगु दु । उकि थुगु अवधि दुने हे विष्णुसिंहया मृत्यु जूगु ख्यमाः । नेसं ६८० आषाढ पुन्ह्याता डपत्रिनिसें स्वम्हं काय्पिं नरसिंह, पुरन्दरसिंह व उद्धवसिंहपिनि संयुक्त शासन न्त्याःगु खनेदु । इपिं स्वम्ह दाजुकिजापिनि दथुइ थवंथवय् मेल मदुगु खनेदु । थःस्त्रं तयागु अभिलेखय् थः याकःचित जक जुजुकथं क्यना: मेपिनिगु नां हे उल्लेख मयाय्गु प्रवृत्ति थुमिके खनेदु । उपिं मध्ये पुरन्दरसिंह चतुरम्ह जूगुलिं दाजु नरसिंह व किजा उद्धवसिंहयात सत्तां चीका: नेसं ७०१निसें यकःति शासन यायृत सफल जूगु खः । उद्धवसिंहया अवस्था छु जुल सीमदु तर नेसं ७०९स नरसिंहया मृत्यु जूगु खनेदु । पुरन्दरसिंहं थः काय् पुरुषोत्तमसिंहयात युवराज तकं घोषणा याःगु खः । पुरन्दरसिंहया दकले लिपांगु उल्लेख नेसं ७१७ ज्येष्ठ शुक्ल १०या 'सप्तसती' सफुती वःगु दु । व्य स्वयां छु ई लिपा येंया जुजु शिवसिंह मल्लं यलय् आक्रमण यानाः त्याकाकाल । शिवसिंहं गुबले, गुकथं यल त्याकल धका: सीमदुनि, तर शिवसिंहयात यलया जुजुकथं न्त्यव्ययातःगु दकले सत्तीगु अभिलेख नेसं ७१८ कार्तिक शुक्ल ४या ताडपत्र खः । व्य इलिनिसें यलया महापात्रतय्गु गौरवशाली इतिहासया अन्त जुल ।

विष्णुसिंहनिसें शुरु जूगु महापात्र जुजुपिनि शासनकालय् यलया सीमाना चापागाउँ, सुनागुथि, बुलु, बरेगां, खोना तक विस्तार जूगु खनेदु । थुमिगु पालय् वास्तुकला व वाड्मयया ख्यलय् नं महत्वपूर्ण ज्यात जूगु दु । विष्णुसिंहं सुनागुथी चंगु भूगरेश्वर देगःया पुनर्निर्माण याःगु खः । विष्णुसिंहया पालय् नारदस्मृतिया नेपालभाषां अनुवाद नं जुल । पुरन्दरसिंहं मंगलबजारय् चंगु चतुर्व्यूहात्मक विष्णुया मन्दिर, दुमाजुया मन्दिर व नरसिंहया मन्दिर निर्माण यानावंगु दु । उद्धवसिंहं आदिनारायणया मन्दिर दय्यकूगु खःसां थौकन्हय् उगु मन्दिर गनथाय् लाः धका: मसीधुकल । नेपालभाषाया सिर्जनात्मक वाड्मयया ख्यलय् थुगु समयावधि अतिकं महत्वपूर्ण जुयाव्यूगु दु । नेपालभाषाया तिथिमिति दुगु न्हापांगु प्रामाणिक स्वपु स्ये व्यहे कालखण्ड(नेसं ६९१-६९४)य् रचना जुल ।

थुकथं महापात्र जुयाच्चंच्वं हे थःत यलया जुजु घोषणा याःस्त्र विष्णुसिंहं न्त्याकावंगु परम्परा शिवसिंहया यल विजय धुकाः समाप्त जल । तर नं न्हापाया गौरवयात लुमकाः थःत पात्रवंश धका: परिचय वियावयाच्चंपि मनूत थौतकं दनि ।

लिधै सा

प्राथमिक ज्वलं

आशा सफूकुथिया ताडपत्र ल्या: ५९९, नेसं ६०० ।

आशा सफूकुथिया ताडपत्र ल्या: ७३१, नेसं ६३९ ।

आशा सफूकुथिया ताडपत्र ल्या: ५११, नेसं ६७९ ।

आशा सफूकुथिया ताडपत्र ल्या: ७९३, नेसं ८२० ।

नेपाल-जर्मन हस्तलिखित ग्रन्थ संरक्षण परियोजना, रील नं. सी ५/२, नारदसहिता,

धर्मशास्त्र, नेपाललिपि, १०४ पत्र, ताडपत्र, नेसं ६७२ । (प्रतिलिपि वी २१५/२०)

नेपाल-जर्मन हस्तलिखित ग्रन्थ संरक्षण परियोजना, रील नं. वी २७६/१६ वी, उषाहरण,

नाटक, नेपाललिपि, १६ पत्र, ध्यासफू, मिति मदु ।

नेपाल-जर्मन हस्तलिखित ग्रन्थ संरक्षण परियोजना, रील नं. ई ४६६/९, ताडपत्र, नेसं ६८५ ।

नेपाल-जर्मन हस्तलिखितग्रन्थ संरक्षण परियोजना, रील नं. ई २९५/२७ तन्नाख्यान,

इन्द्रविजयजीत, धर्मलक्ष्मीसंवाद, नेपाललिपि २५ पत्र, ध्यासफू, मिति नेसं ६९१-६९४ ।

प्रकाशित ज्वलं

नेपाली व नेपालभाषा

आचार्य, बाबुराम, नेसं ११२४

श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहको संक्षिप्त जीवनी ।

दोस्रो संस्करण |काठमाडौँ : श्री ५ महाराजाधिराजका संवाद सचिवालय, राजदरवार (विसं २०६१) ।

इतिहासका कुरा, नेसं ११०३

रोलम्ब । ३ : ३ (सेप्टेम्बर १९८३), पृ. २१ ।

इतिहासका कुरा, नेसं ११०४

रोलम्ब । ४ : १ (जनवरी-मार्च १९८४), पृ. ३२-३४ ।

खनाल, मोहनप्रसाद, नेसं ११०३

चाँगुनारायणका ऐतिहासिक सामग्री । काठमाडौँ : नेपाल र

एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०४० आश्विन) ।

गौतम, कुलचन्द्र शर्मा, (टीकाकार) नेसं १०८९

अमरकोशः | काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान (विसं २०२६) ।

टण्डन, गोविन्द, नेसं १११९

पशुपतिक्षेत्रको सांस्कृतिक अध्ययन, भाग-२ (अभिलेख खण्ड) ।
काठमाडौँ : भरेन्द्र शम्शेर तथा मञ्जु राणा (विसं २०५६) ।

तमोट, काशीनाथ,(स), नेसं ११०३

पुत्रपौत्रादिबोधिनी (अमरकोशाया नेपालभाषाया टीका, ने.सं. ५०१)
यैः पासामुना ।

तमोट, काशीनाथ, नेसं ११२९

“इन्द्रविजयजात्रा गीत” । **देशमूर्ख भ्या**, द.१९ (तछलाथ्व १ विहीवार), पौ ४ ।

तेवारी, रामजी व मेपिं, (सं) नेसं १०८२

अभिलेख संग्रह, भाग- ६ । काठमाडौँ : संशोधन मण्डल (विसं २०१९ श्रावण) ।

तेवारी, रामजी व मेपिं, (सं) नेसं १०८३

अभिलेख संग्रह, भाग ९ व १० । काठमाडौँ : संशोधन मण्डल (विसं २०२० वैशाख व श्रावण) ।

नेपाल, ज्ञानमणि, नेसं ११२५

नेपालको माध्यमिक कालको इतिहास । काठमाडौँ : मकालु बुक्स एण्ड स्टेशनर्स (विसं २०६२) ।

नेपाल, ज्ञानमणि, (सं) नेसं ११०३

जयतरचित महीरावणवध नाटक : विवेचनात्मक अध्ययन ।
कीर्तिपुर : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०४०) ।

पन्त, नयराज, देवीप्रसाद भण्डारी व दिनेशराज पन्त, नेसं १०९८

सुमित्रतन्त्रम् (प्रथमो भाग) । काठमाडौँ : त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (विसं २०३५) ।

पन्त, महेशराज, नेसं ११०६

“यक्ष मल्लले गरिरिएका दुइवटा ताडपत्र” । **पूर्णिमा**, ६७ (विसं २०४२ चैत्र), पृ. ४२-४६ ।

पन्त, महेशराज, नेसं १११३

“नेवारराज्य र ब्राह्मण” । **पूर्णिमा**, द४ (विसं २०५० वैशाख), पृ. ४९-६२ ।

पन्त, महेशराज, नेसं १११८ क

“ताडपत्रमा लेखिएका, विक्रमको पन्थौदौखि अठारौं शताब्दीभित्रका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका ७५ वटा लिखतपत्र” । **पूर्णिमा**, ९४ (विसं २०५५ आषाढ), पृ. १-६० ।

पन्त, महेशराज, नेसं १११८ ख

“पाटनका राजाका रूपमा शिवसिंहको पाइएसम्ममा पहिलो लिखत” ।

पूर्णिमा, ९४ (विसं २०५५ आषाढ), पृ. ६०-६१ ।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२० क

“कुसुमसिंहको चर्चा परेको, ताडपत्रमा लेखिएको, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएको, एउटा लिखतपत्र” । **पूर्णिमा**, १०० (विसं २०५७ आश्विन), पृ. ३८ ।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२० ख

“विष्णुसिंहको चर्चा परेको, ताडपत्रमा लेखिएको, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएको, एउटा लिखतपत्र” । **पूर्णिमा**, १०० (विसं २०५७ आश्विन), पृ. ३९ ।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२० ग

“विष्णुसिंहका, माणिग्लाधिपति हुनुभन्दा अगाडिका, ताडपत्रमा लेखिएका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका, २ वटा लिखतपत्र” । **पूर्णिमा**, १०० (विसं २०५७ आश्विन), पृ. ३९-४१ ।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२० घ

“विष्णुसिंह र उनका छोराहरुका, ताडपत्रमा लेखिएका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका, १५ वटा लिखतपत्र” । **पूर्णिमा**, १०० (विसं २०५७ आश्विन), पृ. ४१-५० ।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२० ङ

“पुरन्दरसिंहको चर्चा परेको, ताडपत्रमा लेखिएको, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएको, एउटा लिखतपत्र” । **पूर्णिमा**, १०० (विसं २०५७ आश्विन), पृ. ५१ ।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२१

माणिग्लाधिपति शिवसिंहका, ताडपत्रमा लेखिएका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका १३ वटा लिखतपत्र” । **पूर्णिमा**, १०१ (विसं २०५७ कार्तिक), पृ. ४६-५५ ।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२२ क

“माणिग्लाधिपति नरसिंह पनि साक्षी बसेको, ताडपत्रमा लेखिएको, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएको, एउटा लिखतपत्र” । **पूर्णिमा**, १०३ (विसं २०५८ पौष), पृ. ४६ ।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२२ ख

“प्रधानमहापात्र नरसिंह दृष्टसाक्षी बसेको, ताडपत्रमा लेखिएको, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएको, एउटा लिखतपत्र” । **पूर्णिमा**, १०३ (विसं २०५८ पौष), पृ. ४७ ।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२४ क

“विसं १५५६ देखि १५५६ सम्मका, ताडपत्रमा लेखिएका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका, १४ वटा लिखतपत्र”। **पूर्णिमा**, १०८ (विसं २०६० पौष), पृ. १-५।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२४ ख

“विष्णुसिंहभन्दा अगाडिका, पाटनका शासकसंग सम्बद्ध, ताडपत्रमा लेखिएका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका १७ वटा लिखतपत्र”।

पूर्णिमा, १०८ (विसं २०६० पौष), पृ. १६-३५।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२४ ग

“विष्णुसिंह र उनका छोराहरु माणिग्लाधिपति भइसकेपछिका, पाटनका पात्रका, ताडपत्रमा लेखिएका, अहिलेसम्म प्रकाशमा नआएका २ वटा लिखतपत्र”। **पूर्णिमा**, १०८ (विसं २०६० पौष), पृ. ३८-३९।

पन्त, महेशराज, नेसं ११२४ घ

“ताडपत्रका लिखतपत्रमा अधिकमास”। **पूर्णिमा**, ११४ (विसं २०६१ श्रावण), पृ. १-५।

प्रधान, भुवनलाल, नेसं १११८

नेपालको इतिहास र संस्कृतिका केही पक्ष। **काठमाडौँ** : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान (विसं २०५५)।

मुनकर्मी, लीलाभक्त, नेसं १०८८

मल्लकालीन नेपाल। **काठमाडौँ** : रत्न पुस्तक भण्डार (विसं २०२५)।

योगी नरहरिनाथ, बाबुराम आचार्य व अमोघवज्र वज्राचार्य, नेसं १०७३

“कालक्रम”। **संस्कृत सन्देश**, १: १०,११,१२ संयुक्ताङ्क (विसं २०१०) पृ.८१।

राजवंशी, शङ्करमान (सं), नेसं १०८३

भक्तपुर-शिलालेख-सूची। **काठमाडौँ** : वीर पुस्तकालय (विसं २०२० जेठ २८)

राजवंशी, शङ्करमान, नेसं १०८७

“सिद्धिनरसिंह मल्लभन्दा अगाडिका पाटनका शासकहरुका केही ताडपत्र”।

पूर्णिमा, १२ (२०२३ माघ), पृ. १७-२२।

राजवंशी, शङ्करमान, नेसं ११०३

“मल्लकालीन भूमिसम्बन्धी-तमसुक ताडपत्र”। **प्राचीन नेपाल**, ७५ (विसं २०४० वैशाख-जेठ), पृ. ६-१०।

राजवंशी, शङ्करमान, नेसं ११०५

भूमिसम्बन्धी तमसुम-ताडपत्र, भाग २। **काठमाडौँ** : राष्ट्रिय अभिलेखालय (विसं २०४१ पौष)।

रेमी, जगदीशचन्द्र, नेसं १११४

काठमाडौँ शहर : सांस्कृतिक अध्ययन, भाग १। **काठमाडौँ** :

अफिस अफ नेपाल एण्टीक्वरी (विसं २०५१)।

लसाल, देवीप्रसाद, (सं) नेसं १०८६

भाषा वंशावली, भाग-२। **काठमाडौँ** : नेपाल राष्ट्रिय पुस्तकालय (विसं २०२३)।

वज्राचार्य, गौतमवज्र, नेसं १०९६

हनुमानढोका राजदरवार। **काठमाडौँ** : नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान, (विसं २०३३)।

वज्राचार्य, गौतमवज्र, नेसं १०८८ क

“ऐतिहासिक घटनावली”। **पूर्णिमा**, १८ (विसं २०२५ साउन-भदौ-असोज) पृ. १०९-११४।

वज्राचार्य, चुन्दा, नेसं ११०७

मध्यकालय छु घटनावली छागु अध्ययन। यैः सफूधुकू।

वज्राचार्य, धनवज्र, (प्र.सं.) नेसं १०८२

इतिहास संशोधनको प्रमाण-प्रमेय (पहिलो भाग)। **ललितपुर** : जगदम्बा प्रकाशन (विसं २०१९)।

वज्राचार्य, धनवज्र, नेसं १०८८ ख

“लिच्छविकालिक वस्ती”। **पूर्णिमा**, १८ (विसं २०२५ साउन-भदौ-असोज) पृ. १०९-११४।

वज्राचार्य, धनवज्र, नेसं १०९१

“लिच्छविकालको शासन पद्धति”। **पूर्णिमा**, २१ (विसं २०२६ वैशाख-जेठ) पृ. १-१।

वज्राचार्य, धनवज्र, नेसं १०९८

“मध्यकालका शुरुका केही अभिलेख”। **कन्दिरव्युशन्त टु नेपालीज स्टडिज**, ५: १ (डिसेम्बर १९७७), पृ. ९३-१२९।

वज्राचार्य, धनवज्र, नेसं १११६

लिच्छविकालका अभिलेख। दोस्रो संस्करण। **काठमाडौँ** : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५३ आषाढ)।

वज्राचार्य, धनवज्र, नेसं १११९

मध्यकालका अभिलेख (अनुवाद, ऐतिहासिक व्याख्यासहित)। **काठमाडौँ** : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५६)।

वज्राचार्य, धनवज्र व टेकबहादुर श्रेष्ठ, नेसं १०९६

नुवाकोटको ऐतिहासिक रूपरेखा। **काठमाडौँ** : नेपाल र एशियाली अध्ययन संस्थान (विसं २०३२ चैत्र)।

यत्त्वा महापात्र जुजुपिनि इतिहास
वज्राचार्य, धनवज्र व टेकबहादुर श्रेष्ठ, नेसं ११२२
दोलखाको ऐतिहासिक रूपरेखा । दोस्रो संस्करण । दोलखा :
जिल्ला विकास समिति, दोलखा (विसं २०५९ असार) ।

वज्राचार्य, पूर्णरत्न, नेसं ११११
“भूमिसम्बन्धि ताडपत्रहरु” । अभिलेख, ९: ९ (विसं २०४८) पृ. १२५-३६ ।

वज्राचार्य, पूर्णरत्न, नेसं १११२
“भूमिसम्बन्धि केही ताडपत्र-तमसूक” । अभिलेख, १०: १० (विसं २०४९), पृ. ८७-१२२ ।

वज्राचार्य, हेराकाजी, नेसं ११२१
यलया बौद्ध विहार : संक्षिप्त परिचय । यल : बौद्ध विहार संघ,
ललितपुर ।

वज्राचार्य, हेराकाजी, नेसं ११२६
“जेष्ठवर्ष महाविहार, ज्याबाहा बही : छगू अध्ययन” । न्यकू जात्रा
मताया: संचालन समिति स्मारिका, २०६३, पृ. १-१० ।

वैद्य, जनकलाल, नेसं ११२०
“राष्ट्रिय अभिलेखालयका अभिलेखका अभिलेख ग्रन्थहरुमा
छरिएर रहेका घटनावली-टिप्पणी अभिलेखांशहरु” । अभिलेख, १८ : १, (विसं २०५७) पृ. १५-२७ ।

वैद्य, जनकलाल, नेसं ११२१
नेपाल भाषामा लेखिएका हस्तलिखित अभिलेख ग्रन्थहरुको
वर्णनात्मक सूचीपत्र । काठमाडौँ : राष्ट्रिय अभिलेखालय (विसं २०५८) ।

वैद्य, जनकलाल, नेसं ११२२
नेपालभाषाया प्राचीन काव्य सिर्जना । यैः : नेपाल राजकीय
प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

वैद्य, तुलसीराम व भद्ररत्न वज्राचार्य, नेसं १११८
मध्यकालिक नेपालको प्रशासनिक इतिहास (८७९-१७२६ ई.) ।
काठमाडौँ : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५५) ।

शर्मा, प्रयागराज, नेसं १११७
कुल, भूमि र राज्य : नेपाल उपत्यकाको पूर्व-मध्यकालिक
सामाजिक अध्ययन । काठमाडौँ : नेपाल र एशियाली अनुसन्धान
केन्द्र (विसं २०५४ वैशाख) ।

शर्मा, बाबुकृष्ण, (सं.), नेसं १०८८
वृहत्सूचीपत्रम्, भाग ८ । काठमाडौँ : राष्ट्रिय अभिलेखालय,
(विसं २०२५ ज्येष्ठ) ।

यत्त्वा महापात्र जुजुपिनि इतिहास
शाक्य, हेमराज, नेसं ११००
शिवदेव संस्कारित श्री रुद्रवर्ण महाविहार स्थित तालपत्र- अभिलेख ।
यल : बुद्धजयन्ती समिति, उक्तव्यहा ।

शाक्य, हेमराज, नेसं ११०० क
सम्यक् महादान गुथि । यैः : जगत्धर तुलाधर ।

शाक्य, हेमराज, नेसं १११३
“राजश्री महाविहार ईवाहावहीया छत्वाचा खँ” । भिंतुना, ४, पृ. ३०-३१ ।

श्रेष्ठ, देविचन्द्र, नेसं १०२२
रत्न मल्ल र उनको समकालिक नेपाल मण्डल । काठमाडौँ :
आर्थिक नेपाल (विसं २०५९) ।

श्रेष्ठ, देविचन्द्र, नेसं ११२४
“महापात्रतयगु सामन्त शासन” । पौधा, २५: ५५, पृ. ३०-३२ ।

श्रेष्ठ, शुक्रसागर, नेसं ११२०
कीर्तिपुरको सांस्कृतिक र पुरातात्त्विक इतिहास । काठमाडौँ :
नेपाल र एशियाली अनुसन्धान केन्द्र (विसं २०५७) ।

संशोधन मण्डल, नेसं १०८८
“हाम्रो वक्तव्य” । पूर्णिमा, १५ (विसं २०२४ कार्तिक-पुष), पृ. ३३-४४ ।

हृदय, चित्तधर, नेसं १०९१
नेपालभाषा साहित्यया जातः । यैः : नेपालभाषा परिषद् ।

अंग्रेजी

Acharya, Prasanna Kumar, NS. 1047
A Dictionary of Hindu Architecture. London: Oxford University Press (1927 August).

Apte, Vaman Shivram, NS 1115
The Practical Sanskrit English Dictionary. Reprint. Delhi: Motilal Banarsi Dass Publishers (1995).

Bajracharya, Ranjana Dhakhwa, NS 1113
Role of Hiranyavarna Mahavihara in Socio Cultural Life of Buddhist Newars of Patan. Unpublished Ph.D. dissertation presented at T.U., (1993).

Bendall, Cecil, NS 1094
A Journey of Literary and Archaeological Research in Nepal and Northern India During the Winter 1884-85. Reprint. Katmandu : Ratna Pustak Bhandar (1974).

Bendall, Cecil, NS 1112

Catalogue of the Buddhist Sanskrit Manuscripts in the University Library, Cambridge.
Reprint. Stuttgart : Franz Steiner Verlag (1992).

Bernier, Ronald M., NS 1098

The Temples of Nepal. Second Edition. New Delhi : S. Chand & Company (1978).

Burleigh, Peter A., NS 1090

“A Plea For Talapatras”. **The Rising Nepal.** (March 20, 1970), p. 2.

Gellner, David N., NS 1116

“A Sketch of the History of Lalitpur (Patan) With Special Reference to Buddhism”. **Contributions to Nepalese Studies**, 23 : 1,(January, 1996), pp. 125-57.

Gopal, Lallanji and Thakur Prasad Verma, NS 1097

Studies in the History and Culture of Nepal . Varanasi : Bharati Prakashan (1977).

Hasrat, Bikram Jit, (ed.) NS 1090

History of Nepal As Told By Its Own and Contemporary Chroniclers. Hoshiarpur : V. V. Research Institute (1970).

Kolver, Bernhard and Hemraj Shakya , NS 1105

Documents From the Rudravarna- Mahavihara, Patan . Sankt Augustin : VGH Wissenschaftsverlag (1985) .

Levi, Sylvain, NS 1101-1103

“Nepal”. (contd.) **Ancient Nepal**, No. 65-74,(August 1981 - March 1983) , pp 35-53 .

Locke, John k., NS 1105

Buddhist Monasteries of Nepal : A Survey of the Bahas and Bahis of the Katmandu Valley . Katmandu : Sahayogi Press Pvt. Ltd. (1985) .

Pal, Pratapaditya, NS 1090

Vaisnava Iconography in Nepal : A Study in Art and Religion. Calcutta : The Asiatic Society (1970) .

Petech, Luciano, NS 1104

Mediaeval History of Nepal (c.750-1482). Second Revised Edition. Rome : ISMEO (1984).

Pruscha, Carl, (ed.) NS 1095

Kathmandu Valley Vol. 2, The Preservation of Physical Environment and Cultural Heritage : A Protective Inventory . Viena : Anton Schroll (1975).

Regmi, D. R., NS 1085-86

Medieval Nepal, Part I-III . Calcutta : Firma K. L. Mukhopadhyay (1965-66) .

Regmi, D. R., NS 1086

Medieval Nepal, Part IV . Patna : The Author (1966) .

Riccardi, Theodore, NS 1093

“Some Preliminary Remarks on a Newari Painting of Svayambhunath” . **Journal of the American Oriental Society**, 93: 3 (1993 July), pp. 335-40.

Rospatt, Alexander von, NS 1112

“ A Historical Overview of the Renovations of the Svayambhucaitya” . **Journal of the Nepal Research Centre**, XII (2001), pp. 195-241.

Shakya, Hemraj and T. R. Vaidya (eds.), NS 1090

Medieval Nepal (Colophons and Inscriptions). Kathmandu : T. R. Vaidya (1970).

Slusser, Mary Shepherd, NS 1118

Nepal Mandala : A Cultural Study of the Kathmandu Valley .2 vols. Reprint . Kathmandu : Mandala Book Point (1998) .

Slusser, Mary Shepherd, NS 1125

Art and Culture of Nepal : Selected Papers . Kathmandu: Mandala Publications (2005) .

Snellgrove, David, NS 1115

Buddhist Himalaya . Second Edition, Kathmandu : Himalayan Book Sellers (1995) .

Vajracarya, Dhanavajra and Kamal Prakash Malla (eds.) NS 1105

The Gopalrajavamsavali . Wiesbaden : GMBH Franz Steiner Verlag (1985) .

Wright, Daniel (ed.), NS 1103

Nepal : History of the Country and People, translated from the Parbatiya by Munshi Shew shunker Singh, Pandit Shri Gunanand . Reprint. New Delhi : Cosmo Publications (1983) .

महापात्र जुजुसम्बन्धी अभिलेख ज्वलं

१. उत्कीर्ण अभिलेख

१.१ विष्णुसिंहया यल सुबाहाःया अभिलेख

वस्तु - शिलापत्र

लिपि - नेपाललिपि

भाषा - संस्कृत व नेपालभाषा

संवत् - नेसं ६५६ वैशाख शुक्ल पुन्हि शुक्रवार

स्रोत - वज्राचार्य; १११९: ७-९, Regmi-IV; 1086: 3-4

विवरण - श्रीमाणिगल दक्षिणविहार श्रीज्येष्ठविहार कुटुम्बज प्रधानमहापात्र श्रीजयविष्णुसिंह वर्माया पालय श्रीइन्द्रदेव संस्कारित जयमनोहर महाविहार, सुबाहाःया चन्द्रसिंह शाक्यभिक्षुं अनया चैत्य जीर्णोद्धार यानाः गजू, इलां, पताः, चाकःमत तयाः गुथि व्यवस्था यानाव्यूगु ।

१. अद्य बालाहकल्पे वैवस्वतमन्वन्तरे कलियुगे भर्तषंडे हीमवत्पादन
२. पशुपतिसन्निधाने वासुकिक्षेत्रे वारमत्यां दक्षिणकूले श्रीआयेवर्त्तदेशे ललितपत्तने
३. उँ॑ नमो धर्मधातु वारीश्वराय । स्वरित । श्रेयोऽस्तु । सम्वत् ६५६ वैशाख शुक्लपक्षे
४. पूर्णमाश्यान्तिथौ विशाषनक्षत्रे परिघयोगे शुक्रवासरे वृषराशिगते
५. सवितरि तुलालाशिगते चन्द्रमसि ॥ श्रीमाणिगल दक्षिणविहारे श्रीज्येष्ठवि
६. हार कुटुम्बज प्रधानमहापात्रः श्रीजयविष्णुसिंहं वर्मणस्य षड्गशिधिरस्तु
७. प्रतापवृद्धिरस्तु ॥ दानपति यज्ञमान श्रीइन्द्रदेव संस्कारित जयमनोहर
८. माहाविहारः श्रीशस्वक्वबाहार शाक्यभिक्षु श्री चन्द्रसिंहजुशन सयेव विहारा
९. स्थिता श्रीमत् श्रीश्री चैत्रभद्रारका जीर्णोद्धार याडन सुवर्णछत्र स्वतं सिरि
१०. रड गजुडि थ्व मंदल यिलान दिगी प्रताप चाकमतं प्वाथ ८४ स्वंतनं
११. क थ्व वडेदधत मधुरि थथ्व शलुडुवा थ्वते बुझेस काच
१२. कं तजु ल फं ३ धरिपाट ४ संब्वाल वारे होम जगे जोहोमिरिगाछि घे
१३. रवा वियात पंचामृत आदिन पूजा बिद्धि रजित जुको गुरुदक्षणा जा
१४. के फं कुड १, महाअष्टमिया नवमिपूजान कुन्हु पंचोपहा जोन विशक
१५. मा पूजा मतछोयकेस, थगोड स्वंभा गोडा १ कडगुलि फोया कुड २ फलके

१६. कुड २... थ्वतेयात दि थसि बु रोव ३ ह भूय सितोष्वात बु रोव ४ भूय म्होसया बु रो
१७. व २.... नेवो तानाबु रोव २ द्वि यसेथ ज्यायाका यातं वय ज्यालायात गुडे बु रोव
१८. २X...षायातं कंथिकुण्डल.. र पात मतंप्वाथ छि १ क्वाचपालस छोयके रं
१९. त क्वाचपालयात । छत्र आदिन बु आदिन.... सयेव जजमान श्री चन्द्रसिंह
२०. जुस नाम्न स्वहस्तेन निषेस याडन दुन्ताया गोष्ठि सयेव गुरु श्री डोयजुत्वं प्रमु
२१. षन गुठिसमूहन वर्षप्रति कतिनिपुणिशीकुन्हु थ्वते चोस्यं तकोन निस्त्रपं अ
२२. विछिन याड निस्त्रपं यंजमाल्व त क्षेत्र जावत चन्द्राकर्कमेदनि उपस्थिते ताव भूपालो
२३. लभेते, थिरो भवतु .. केनापि एतत पर्वणिक्षेपाणि दत्त लोपकृत पा
२४.गोहत्या बालायातश्च ब्रम्हहत्या फलं भवेत् ॥ भाषा थ्वतेता निक्षेप याडन
२५. रात्रिनो तृकाल देगुरि याडन प्रमेश्वरसके सेवा जोगरपाया पुनेन
२६.श्री चन्द्रसिंहजुश भार्या केतकिमयि भ्राता पुत्र श्री धर्मसिंजु
२७. धनलक्ष्मी संतति सप्तवृद्धिरस्तु ॥ थ्वते निक्षेप याड.... साक्षि ...
२८. शुभमस्तु सर्वदा ॥ जगतां भवतु ॥

१.२ विष्णुसिंहया यल सुबाहाःया अभिलेख

ताम्रपत्र । नेपाललिपि । संस्कृत व नेपालभाषा । नेसं ६६६ आषाढ शुक्ल ७ प्र द आइतवार । वज्राचार्य; १११९: ९-११, Regmi-IV; 1086: 6-7 ।

श्रीजयविष्णुसिंहया पर्यायस सुबाहाःया चन्द्रसिंह शाक्यभिक्षुं थःगु विहारया क्वाःपाःयःयाथाय् च्वंगु चैत्यय् लुँगजू छानाः ननी च्वंगु निगः चैत्यय् सुवर्ण चक्रावली व सुवर्ण तिनिछत्र छानाः गुथिया व्यवस्था यानाव्यूगु ।

१. श्रेयोस्तु ॥सम्वत् ६६६ आषाढ शुक्ल षष्ठमि प्र अष्टम्यायातिथौ आदित्यवासरे दानपति श्रीइन्द्रदे -
२. व संस्कारित श्रीशलको विहारगृह ॥ शाक्यभिक्षु श्री चन्द्रसिंहजुस्तं स्वहस्तन श्री जयविष्णुसिंहजुया प-
३. जर्यायस न्हिन स्वंपोल चान स्वंपोल तिष्काल देगुरि जिमने दं थव क्वाचपातस चैतेभदाद लुँगजुडि

४. छास्यं गूकतभदादतो देगुरिभिद्धेऽजोवो श्री दोयजु गुरुभदादजुत्वं रूपा जुरो ॥ नियपिदं २४ थव ननि-
५. स चोगव चैतेभदाद उभयसके अहोरात्र डास्यं शुवर्ण चक्रावलिनो शुवर्ण तिणिछत्र नो द्वयक दुता ॥ नि-
६. क्षेप याड बु दुता खिरिपा बु रोव न्हस ७ थसिंखात बु रोव स्वत्या ३ X म्होसप्याचो रोव नसिंत्या २ X गुये बु
७. रोव नसि २ जुरो ॥ भाषा थवे बुया ब्रव्यंप्रति वरसानन सयव चेतभदाद उभयसके वंसिंधुरि लडपातन दय-
८. क सेथमंडल छास्यं चाकलमतं, स्वंतंत, प्वाथ ८० घेर मुकन घेरदिवा पेपु ४ थवे धारे मत दंशदंश छोय-
९. क शुनाओर वरसनो, वति छोम माल्व जिन्हंजु तोलया गुथित पारन याचके माल्व ॥ जन्यातं घेरवा लं-
१०. न आहुति विय मत्यलंन, जज्ञपात्रस थडाव जज्ञस हायके माल्व, थया चिंता याक्व गुथि सयव शियजुत्व प्रमो-
११. ष्व गुथि समूहस्यं निस्तपं यनेमाल्व, मनिस्त्रपं लोप यातसा पञ्चमहापातक फल जुरो जोजमान पुत्र धमसिंहजुनवं
१२. उभत्वं जुरो शुभ ॥

१.३ लुखुसि यलया विष्णुसिंहया पालया अभिलेख

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत व नेपालभाषा । नेसं ६६७ । Shakya and Vaidya; 1090: 85-87।

रुद्रवर्ण महाविहारया शाक्यभिक्षु धर्मसिंहजुं पुखू व हिति दय्कूगु ।

१. (३० स्वस्ति ॥ अद्य श्वेतवराह) कल्पे (वैवस्वतमन्वन्तरे)
२. (कलियुगे) भारथखण्डे भा(रतवर्षे)
३. श्रीस्वयम्भूचै(त्यस्थाने)
४. पशुपतिसन्निधाने श्रीवारमत्या
५. श्रीआज्यावर्तदेशे
६. श्रेयोऽस्तु ॥ सम्बत् ६६७
७. शुक्ल तिथौ उत्र(भद्रन)
८. (सि)द्वियोगे यथाकर्णं मूहुर्ते
९. (राशि)गते सवितरि कन्यराशि (गते) चन्द्र

१०. दिवसे श्रीललितपट्टने माणिस्ता
११. श्रीविष्णुसिंहदेवस्य
१२. रुद्रवर्णमहाविहारे दानपति
१३. पुत्र श्रीधर्मसिंहजु उभय
१४. विज्ञेश्वर कौमारी त-
१५. देशे नवकृतं पुष्करणी जलया
१६. याडा जुरो, अनेन पुणेन यथा
१७. शास्त्रोक्तं फल प्राप्तमस्तु ॥ ॥ वारीकूप त-
१८. (डाग) प्रणालिका । प्रपादि पुष्करि
१९. केन विद्यते । यथायथाच पानी
२०. रि भाश । तथातथा क्षयं (फल)
२१. थाम्वर ॥ ० ॥ शभमस्तु सर्वदा ॥

१.४ विष्णुसिंहया सुनागुथिइ च्वंगु भृङ्गरेश्वरया अभिलेख

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत । नेसं ६७४ (युग मुनि रस) माघ शुक्ल ५ सोमवार । वज्राचार्य, १११९ : ११-२०, Regmi-IV; 1086 : 13-16।

विष्णुसिंह भृङ्गरेश्वरया मन्दिर जीर्णोद्धार यानाव्युग ।

१. ॐ नमो भृङ्गरेश्वराय ॥ गंगा यस्योत्तमाङ्गे विधुरपि तिलकम्भालभागे हुताशः कण्ठे हालाहलौघो वसनमथ दिशो भूषणं भस्मरेणः ।
२. केयूरडपकञ्च शेषः कमलजकमलाकान्तवन्धाडपिपद्वस्तस्मै श्रीविष्णुसिंह प्रणमति बहुशो भूमिपालः शिवाय ॥ श्रीपञ्चाननपञ्च-
३. सायकमहामातडगवञ्चाननव्रह्मोत्तसमरीप्चिमांसलपदाम्भोजाय तुभ्यन्तमः । तुभ्यन्नाथ नमो नमः पशुपते शीतांशुचूडामणे कल्पाण कुरु विष्णु-
४. सिंहनृपते: पृथ्वीन्द्रचूडामणे: ॥ गुरुप्रकाशो जगदम्वुराशौ वभूव विद्वान् जयसिंहभूपः । परिस्फुरन् यः क्षितिमण्डलानामन्तस्तमस्तीव्रमपाचकर ॥
५. ॥ एतस्मादवनीन्द्रमौलिमुकुटालंकारचूडामणे: प्रत्यर्थिक्षितिपालगर्गदल श्रीकीर्तिसिंहोजनि । भक्तिप्रहननरेन्द्रशेखरमणि-
६. प्रोद्घष्टपादाम्बुजः संग्रामाङ्गणदरितारिवनितावैद्यव्यदीक्षागुरुः ॥ तस्यात्मजो बलिमहीपद- चीचतुल्यो जातोम्बुद्धेरिव शशी कुसु-
७. मक्षितीशः । आकर्णकृष्टशरमेनमवेक्ष्य वेधा: सृष्टिभटस्य सुतराम्प्रशशांस भूय । यन्नाम- श्रवणम्भन्ति हृदयं प्रत्यर्थिपृथीभुजां

८. यद्वानश्ववणादिवायमगमत्यातालमूलम्बलि: ।
दुःखाम्मोधिनिमग्नयाचकजनत्राणेकनारायणः पादम्भोजनतारिभूपमु-

९. कुटालङ्गारशोभन्नखः । विशां वडशे भूषा जितसकलदोवषा नहि मृष्मा
कृताभावषारोषाऽनुपमगुणकोषा कृतम-

१०. खा । यथार्था व्याख्याता नृपकुसुमसिंहस्य महिषी जयलक्ष्मीलर्लक्ष्मीप्रतिकृतिरि
यं मस्य जननी ॥ जयति

११. जयतलक्ष्मीर्याचकाभीष्टलक्ष्मीर्ललितनगरपारावारसञ्जातलक्ष्मीः ।
कुसुमजनृपतिलक्ष्मीर्विं- शवविष्ण्यातलक्ष्मीर्जनभु-

१२. वनलक्ष्मी विष्णुसिंहश्वरस्य ॥ श्रीले शीतकरो मखे शतमखः सद्वाचि
वाचस्पतिः सौन्दर्ये मदनो रणे च विजयो दानेन कल्प-

१३. द्रुम । रामः पंक्तिरथादिव प्रतिभटश्रेणीपतड्गानलः प्रादुर्भूय ततो विभर्ति
वसुधा श्रीविष्णु- सिंहोनृपः ॥ चञ्चद्रूगी-

१४. तिविचित्ररितिवहलस्फीतिकण्टकडकणां नृत्यन्तीं रसनाड्गणे
भगवतीभालोकितुभारतीः । नाभो पद्मसमुद्भवो हृदि हरि-

१५. भर्ले भवानीपतिश्चक्रे यस्य चिराय दर्शितसमुल्लासो विलासोत्सवम् ।
पत्याराधन पार्वती गुणवती जिह्वालसद्भारती सौ-

१६. न्दयैर्यैर्करतिः क्षमाभगवती पुण्योदयारुच्यती । लज्जाशिलवती सतीजितवती
पद्मावती धीमती यस्य प्राणसमा वि-

१७. भाति कमलालक्ष्मीश्च लक्ष्मीसमा ॥ पुत्रो यस्य नृसिंह सविजयते पूर्णन्दु
मुग्धाननो यस्तात्य मुदन्तनोति गि-

१८. रिजेशस्येव लम्बोदरः । किम्ब्रुमो पुरुहूतमर्जुनमिवाराते रणे भीष्मणं सकस्येव
जयन्त एष तनयो यस्योद्भवो

१९. राजते तेनाकारि मठस्समुद्रपरिरवाभूमण्डलाखण्डलेनाव्रह्माण्डवनीयकाखिलज-
नोद्रूगीतस्फुरत्कीर्तिना । प-

२०. द्रमाकान्तवृष्टध्वजाम्बुज भवप्रत्यर्च्चनानन्दिता शम्भोः शम्भुवनस्य भूरि दधतो
भव्याय च । साफल्य-

२१. व्जनयन्नभश्वरधशामाशाः समुद्रोतयन्नालिड्गन विधुविम्बमम्बरमणिं
भूमण्डलम्मडयन् । देवानाम्भजनी-

२२. यतामपि भजन्नीशाय विश्रीणतः प्रासादः खलु विष्णुसिंहनृपतेः स्वर्णाचलं
स्पद्धते । श्रीविष्णुसिंहनृपर-

२३. त्वनियोगासद्वे प्रासादरत्मिह राजति शङ्करस्य । हेमाचलैककुचसञ्जनिता पृथिव्या:
शानिड्गता किल

२४. नितान्तमकन्तिरेव ॥ गङ्गा माल्यति रौप्यकुम्भति शशी भानुः किरीटायते
कस्तुरीतिलक्त्ययञ्जलधरस्तारात-

२५. तिर्हारति । श्रान्ता यत्र दिवाकरस्य तुरगा विश्रान्तिमातत्वते
प्रत्यक्प्राडमलयोत्तरचलवधूपू- जाप्रसूनावृते ॥ किन्ना-

२६. मेशोयमित्याकुलतरमनसा विष्णुसिंहेन राजाऽकस्मादातकिं कूपः किम भवदिह
तत्मृग्यतां रे मनुष्याः

२७. तत्पश्चात्ताम्रकुम्भाः किल वहिरभवन्साक्षराः कूपतस्तच्छ्रीभृजारेश्वरोयं शिव इति
लिखितन्तेषु दृष्टवाह्य

२८. हर्षि ॥ प्रसादमेनमतिभक्तामता वितीर्य श्रीशङ्कराय भजतामभयङ्कराय
श्रीविष्णुसिंहपृथिवीन्द्र-पुरन्दरे-

२९. ए दत्ते फलडकुसुमसिंहनृपाय पित्रे ॥ शशिदिनशिवयोगाभाजि पञ्चम्युपेते मकर
गतविवस्वन्मासि पक्षे वल-

३०. क्षे । युगमुनिरसचिन्हे वत्सरे शम्भुहेतोर्मठिमिममनवद्यं विष्णुसिंहो व्यधत्त ॥
॥ शुभमस्तु सर्वजगताम् ॥ ० ॥

१.५ पुरन्दरसिंहया यल मंगलबजारया अभिलेख

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत । नेसं ६८६ (ऋतु वसु रस) माघ कृष्ण १३
आइतवार । वज्राचार्य, १११९: २२-२८, Regmi- IV; 1086: 21-23 ।
पञ्चतत्वात्मक (चारनारायण) मन्दिर स्थापना याःगु ।

१. ॐ नमः श्रीपंचतत्वात्मने नारायणय । यं व्रलेन्द्रमनीन्द्रचन्द्रविवधा ध्यायन्ति
हत्पङ्क

२. जे सर्वात्मानमगम्यमिन्द्रियगणैः सव्वज्ञमादं विभुं । नित्यानन्दिमयं परात्पर
तरं संसार-

३. दिव्यौष्ठधं, देवं नौमि हरिं त्रिलोकसुखदं पंचात्मकं केशवं ॥ पह्लादप्रणत,
प्रसन्नवदन-

४. श्रीमत्तिलोकीपते, ब्रह्मोत्तंसमरीचिमांसलपदाभ्योजाय तुभ्यन्नमः । तुभ्यं नाथ
नमो नम-

५. सुरपते लंकेतशदर्पान्तिक क्षेमं संतनुतां पुरन्दरमहीपालस्य नित्यं भवान् ॥
यत्कीर्त्या विमलीकृतं त्रिभुवनं लोको

६. तरं राजते, यत्पादातपदप्रहारवशतो भूमिर्मुहुः कम्पते ।
यत्तेजस्तपनोदयेस्तमगमन् भूपालवृन्दन्दवः सो भूद्भू-

७. तलभूषणो विजयवान् श्रीकीर्तिसिंहो नृपः ॥ अजनि कुसुमसिंहः
शत्रुमत्तेमसिंहः ममरभुवि करालो मदिनी

८. चक्रशक्रः । अमरतरसमानो विश्वविष्ण्यातकीर्तिः सकल वृधजनानामाश्रयो

भूमिपालः ॥ एतस्माद्वारणी-

९. न्द्रमौलिमुकुटात्सर्वार्थचिन्तामणे साक्षाच्छ्रीजगदीश्वरो नृपवपुः
श्रीविष्णुसिंहोऽजनि । दृष्टान्दण्डयितुं द्विषो
१०. दमयित व्रातुं सुहृत्सज्जनान् भूमि भूषयितुं तमः समयितुं कर्तुं व्यवस्था सर्तां ।
विद्वांसां नमयन्ति भूपतिगजान्-
११. यत्कीर्तिकाव्यांकुशर्यै दीनाः कलिकर्णमेत्य न दधुः कर्णस्य कर्णं कथा ।
यं नाथं प्रतिपद्य किं च धरणी श्रीरा-
१२. मशोकं जहौ, सोभूद्भूपतिमौलिपूजितपदः श्रीविष्णुसिंहः प्रभुः ॥ पूरन्दरस्य
जननी, महिषी विष्णुभू-
१३. पते । पद्मलक्ष्मी महारानी सदा भर्तृपरायणा ॥ राजा संप्रति विष्णुसिंहनृपति श्रीरोदधेश्वत्यतो
१४. लक्ष्मीलक्षितभूमिमंडलधरः कान्त्या जगत्कान्त्यन् । वैरि क्षमापतिलोककोकहृदये
शोक नितान्तं दिशन्
१५. श्रीमच्छ्रीलपुरन्दरो विजयते लोकोत्तरश्चन्द्रवत् ॥ अहंकृतवसुन्धराधिपमहेभमूर्धाकुशो-
महाकुलिसपंञ्जरः
१६. शरणसंगतः क्षमाभृतां पदच्यूतमहीपतिस्वपदरक्षणे पण्डितः पुरन्दरनेश्वरो जयति
विप्रकल्पद्रुमः
१७. पुत्रोयं पुरुषोत्तमो विजयते पूर्णेन्दुमुग्धाननो यस्तातस्य मुदं तनोति गिरिजेशस्येव
लंबोदरः ॥ किंव्रुमो मधु-
१८. सुदनोर्जुनमिवारातेरणे भीषणः । शक्तस्येव जयन्त एष तनयो यो वीरभद्राकृतिः ॥
तेनाकारि मठो म-
१९. होच्चशिखरो मालायते जान्हवी । पूर्णेदुः कलशायते दिमणिश्वकायते सर्वदा । यत्रायं
नवनील-
२०. सान्द्रजलदो नीलीनिचोलायते नक्षत्रं कसुमायते सुखधूप्रक्षिप्तपुष्पांजलौ ।
वासुदेवञ्चपूर्वेषया-
२१. म्ये सङ्गर्षणं प्रभुं । प्रद्युम्नं पश्चिमद्वारि कौवेयर्यामनिरुद्धंक ॥ मध्ये नारायण रूपं,
परंव्रह्मस्वरु-
२२. पिणं । पंचतत्वात्मकं देवं प्रासादे स्थापितो नृप ॥ प्रासादमेनमतिभक्तिमता वितर्य्,
नारायणाय
२३. भजतामभयंकराय श्रीमत्पुरन्दरमहीन्द्रपुरन्दरेण दत्तं फलं जनकविष्णुमहीश्वाय
२४. चतुर्वूहात्मको विष्णुः, प्रासादे स्थापितः स्वयम् । पुरन्दरनरेशेन पितुः
सुकृतहेतवे ॥
२५. रविदिनश्वरणक्षेत्रं कुम्भसंस्थेशुमालौ मनसिजितिथिमाघे कृष्णापक्षेतिरम्ये ऋतुवसुरस-
२६. चिन्हे वत्सरे विष्णुहेतोः कनकरचितकुम्भं मेदिनीशो व्यधन्त ॥ शुभमस्तु सर्वजगतां
शिवं ॥

१.६ ललितपुर खोकनाया गणेश मन्दिरया संयुक्त शासन
न्त्यानाच्चंगु ईया अभिलेख

शिलापत्र । नेपाललिपि । नेपालभाषा । नेसं ६८९ माघ शुक्ल ६ आइतवार ।
वज्राचार्यः १११९ः २८ ।

नरसिंहदेव, पुरन्दरसिंहदेव व उद्धवसिंहदेवपिनि विजयराज्ये तवभ्यालया
जयशङ्क भारो व मेरिं जानाः गणेद्यः स्थापना याःगु ।

१. श्रेयोऽस्तु ॥ संवत् ६८९ माघ शुद्धि ष-
२. ष्टम्यां तिथौ आश्विनि नक्षत्रं शुभयोग
३. आदित्यवासरे मकररासिगते
४. सवितरि मेषराशिगते चन्द्रमसि
५. ॥ थ्वकुन्तु श्रीमत् श्रीश्रीनरसिंह दे-
६. व श्रीश्रीपुरन्द्रदेव श्रीश्रीउधवसि-
७. हदेव तवभ्यार जयशंख भारो थुतवं-
८. तछें पद भारो तवर न्ते अमृतसिंह भा-
९. रो गुरु श्रीध्रमजु कमिरु गुरु भारो ज-
१०. के प्रमुषन नाथ जयरभिछ्देस स-
११. मुच्यन चोरवाकु नामर राछेस श्री-
१२. श्रीश्री विनायक थापन याडा दिन
१३. जुरो ॥ शुभमस्तु ॥ ल्हेखोजु जीवराज-
१४. नृतिराज रुद्राम लुगुसिंह म...

१.७ छाउनी म्यूजियमय् च्चंगु उद्धवसिंहया अभिलेख

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत व नेपालभाषा । नेसं ६८९ ज्येष्ठ शुक्ल ८ सोमवार ।
तेवारी व मेरिं- १०; १०८३ः ४-६, वज्राचार्यः १११९ः २९-३५, Regmi- IV; 1086: 23-27 ।
उद्धवसिंहं आदिनारायणया मन्दिर स्थापना याःगु ।

१. ॐ नमो नारायणाय ॥ स्कन्धारुद्धसुपर्णं त्राणितशीणृ भवाव्यिभयतीर्णं, ।
मणिमयकुण्डलकर्णं, परमानन्दं भजे तमालवर्णम् ॥
२. ब्रह्माण्डं सकलं चराचलमिदं यस्मात्समुज्जायते, यस्मिन्तिष्ठति संहरन्ति च स्वयं
कल्पावशाने पुनः । यं वाचा मनसाप्यगोचरपर ब्र-
३. ह्मेति संगायते, क्षेमं संतनुतां सदोद्धवमहीपालस्य नित्यं भवान् ॥ ० ॥

યન્નામશ્વરણેન ભંગુરહૃદો દૂર દ્વિષો વિદ્રતો, યદવૃષૈ: ક-
 ૪. નકામ્બુભિ: પ્રશમિતો દારિદ્ર્યદાવ: સતામ, મં ભૂયિષ્ઠ ભુવન પુનાતિ નિયત
 યત્કર્તિભાગીરથી સોભૂદ્ભૂતલભૂષણો વિજયવાન् શ્રી-
 ૫. કીર્તિસિંહો નૃપ ॥ અજનિ કુસુમસિંહો વિશવિવિખ્યાતકીર્તિબ્ર્વલદધિચિસમાનો દાનશીલો
 વદાન્ય: । સમરભૂવિ કૃતાન્ત: શ-
 ૬. ત્રુમત્તેભસિંહો, નૃપતિમકુટરત્નૈર્ચર્ચત: પાદપદ્મ: ॥ શ્રીલક્ષ્મીપતિપાદપદ્મમધુપો
 વૈદર્ઘ્યવિશ્રામભૂ: રત્ન ભૂવલયસ્ય ભૂપનિવહપ્રત્ય-
 ૭. ક્ષાદેવત્રયી, । વિદ્વેષિદ્વિપખણ્ડખણ્ડનવિધૌ પ્રોદ્ધણસિંહકમ: પુત્રોસ્ય નિજલીલયા
 સમજનિ શ્રીવિષ્ણુસિંહો નૃપ ॥ મૌલૈ યસ્ય ચ પુણ્ડલીક
 ૮. સતતં લક્ષ્મી સદા લોચને ગોવિન્દો હૃદયામ્બુજે કરતલે કલ્પદ્રૂમો વર્તતે ।
 પાદાબ્જે બહુરાજલક્ષ્ણયુત: શ્રીરામભક્ત: સદા, નેપાલૈકશિરો-
 ૯. મણિ: સમજનિ શ્રીવિષ્ણુસિંહો નૃપ: ॥ ઉદ્ધવસ્તૈવ જનની, મહિષી વિષ્ણુભૂપતે: ।
 યા શ્રીહૃદયલક્ષ્મી સા, સાક્ષાલક્ષ્મીવ રાજતે ॥ એતે-
 ૧૦. સ્માદ્રરણીન્દ્રશેખરમણે: સવ્વાર્થચિન્તામણે, રૂદ્ભૂતો જગરીશ્વરો
 નૃપવપુભૂપાલચૂડામણિ: । વિદ્વેષિક્ષિલિપાલવારવનિતાવૈદર્ઘ્ય-
 ૧૧. દીક્ષાયારુ: શ્રીમદુદ્ધવસિંહદેવનૃપતિજ્ર્યાત્સહસ્યં સમા ॥ સાક્ષાત્કર્પણોવતીપર્ણો
 ગુણિજનહૃદયે કાલરૂપી રિપુણા કામો વામોરુચિ-
 ૧૨. તે હરિખનિભુજાવમેવ રામો નરાનાં । દૃષ્યદૃષ્ટક્ષિતિષદ્વિપકુલદલને પ્રોઢસિંહો
 નૃસિંહો, ભૂમિભારયૈકભૂમિર્જગતિ વિજયતે
 ૧૩. સોદ્રો ભૂમિપાલ: ॥ વિજ્ઞાનાગમધર્મશાસ્ત્રનિપુણો નાનાપુરાણાસ્પદ
 સંગીતોત્તમકામતન્ત્રકવિતાલંકાર સારાન્વિત: । નાનાશસ્ત્ર-
 ૧૪. વિધિપ્રયોગચતુરો સન્નીતિવિશ્રામભૂ: શ્રીમાન્દુદ્ધવસિંહદેવનૃપતિ: સંરાજતે ભૂતલે ॥
 દુષ્ટનૃપગાંકુશોર્ય ભરનૃપસ્થાપના-
 ૧૫. ચાર્યાઃ । ઉદ્ધવસિંહમહીપતિ: શરણાગતવજ્રપદ્જરો જયતિ ॥ સૂનુસ્તસ્ય
 ત્રિવિક્રમોત્તિગુણવાન् રૂપેણ કામોપમો, વિલ્યાતો ય-
 ૧૬. શસા સમસ્તભુવણે દાનેન કર્પણોપમ શૌય્ય ધૈર્યગુણાતિરેકમહિમા
 સવ્વાર્થચિન્તામણિર્યસ્તાતસ્યમુદં તનોતિ સ તં જીયા-
 ૧૭. ત્કમાર: સદા ॥ તેનાકારિ મઠો સુવર્ણશિખરો હેમાદ્રિવદ્રાજતે, યત્રોચ્ચૈ કલશેષુ
 નાકટિનીમાલાયતે સર્વદા ॥
 ૧૮. માર્ત્ણણો ભ્રમતે યદેકશિરસિ નક્ષત્રનાથેન ચ સપ્તર્ષિધ્રુવમણ્ડલાનિ વિલસન્મેરુ:
 સદા સ્પર્દ્ધતે । સાફલ્ય જનયન્ સુર-
 ૧૯. સ્ત્ર્યદૃશાં દિગ્મણ્ડલં દ્યોતયન્નાચુમ્બન્ શશિવિમ્બમઘરમણિં દ્યામણ્ડલં મણ્ડયન્ ।
 સર્વેષાં ભજનીયતામપિ ભજન્ કૃષ્ણાય પ્ર-
 ૨૦. ત્યર્પિત: પ્રાસાદોદ્ધવસિંહદેવનૃપતેર્હોમાચલં સ્પર્દ્ધતે ॥ ક્ષોણીસોદ્ધવસિંહદેવનૃપતે:

સામ્રાજ્યમેઘાગમે સન્તુષ્ટા ગુણશા-
 ૨૧. લિશાલિરતુલશ્રીશાલિતામાગતા । ઉડ્ડીના રિપુરાજહંસપરિષત્તકીર્તિચન્દ્રાંશવો
 નષ્ટા દુર્જનપાંશવ: ક્ષિતિભૃતાન્તેજઃસહસ્રાં-
 ૨૨. શવ: ॥ ઉત્તુજ્ઞોદ્વાસિંહદેવનૃપતે: પ્રારમ્ભવત્સર્વત: સિદ્ધસ્તકલવત્કણીન્દ્રધરણીમેરુ:
 સ્થિરકીર્તિવત્ત । દો:કલ્પદ્રૂમ-
 ૨૩. વત્સમસ્તવિબુધાનન્દાય કન્દાયિત: પ્રાસાદ: પણ્થીવીભૂજા મધુરિણેરુત્થાપિતો
 રાજતે ॥ પ્રાસાદરત્નવિવિધોપલકાંચનેન, નિ-
 ૨૪. મ્રાય તત્ત્વ પ્રતિમાંચ નિધાય વિષ્ણો: । લક્ષ્મીસરસ્વતિયુતાં ગરુડાસનસ્થાં
 નારાયણસ્ય પરમાત્મકમાદિમર્તિમ્ ॥ મુણિગણ-
 ૨૫. વિનિયુક્તૈવ્રિષ્ણુધર્મોત્તરોક્તૈ, વ્રિહિતશ્રુતિવિધાનૈદ્વદિશાહં નિનાય । દ્વિજગણશ્રુતિપાઠૈ
 લર્કષ્ણોમ ચ કૃત્વા, નૃપ-
 ૨૬. તિકૃતપ્રતિસ્થામાદિનારાયણસ્ય ॥ ભૂખ્યણ્ડયોગાઙ્ગગુણાબ્દયાતે, શુકે શુચૌ વિષ્ણુતિથૌ
 ॥ ગુરો ચ । હિરણ્યકુંભ
 ૨૭. ચ પતાકયા યુતં, તમુદ્રો ભક્તિપરશ્ચકાર ॥ ॥ અતઃપરં દેશભાષા ભવિષ્યતિ
 શ્રીમણિગલાદિરાજ્ય
 ૨૮. એકાતપત્ર યાડબિજ્યાક શ્રીશ્રીજયવિષ્ણુસિંહદેવ ઠાકુરજુ, થોસ એહેયા
 થકુરનિંજુ શ્રીશ્રીહૃદયલક્ષ્મીજુ થો ઉ-
 ૨૯. ભયસ પુત્ર, શ્રીશ્રીજયઉદ્ધવસિંહદેવ ઠાકુરસન વિષ્ણુભક્તિપૂર્વન થો દેવલ દયકાથે,
 શ્રીશ્રીશ્રીઆદિ-
 ૩૦. નારાયણટો લક્ષ્મીસરસ્વતીસ્ય કાચક, ગરુડાશન યાડન થાપના યાડ બિજ્યાચકા
 થોસ પ્રતિષ્ઠા યાતડા-
 ૩૧. સ્યં લક્ષ્ણહૃતિ યજ્ઞ યાડન સુવર્ણકલસારોહન યાડ ॥ સમ્વત્ ૬૬૯ જ્યેષ્ઠમાસે,
 શુક્લપક્ષે, અષ્ટમ્યાયા-
 ૩૨. ન્તિથૌ, પૂર્વફાલત્યાણી નક્ષત્રે, વજ્રયોગે, સોમવાસરે, વેલા ઉપ્ર ઘટિ દ, વિઘટિ ૨૦
 ફેસ્ય ઘટિ ૧૧ વિઘટિ ૩૫
 ૩૩. થતેન ન્હા લક્ષ્ણહૃતિયા અગ્નિસ્થાપન જુરોમ્ ॥ થવન પ્રન્હલિવ એકાદશયાં તિથૌ,
 ચિત્રનક્ષત્રે, વરિયાન્યો-
 ૩૪. ગે, બૃહસ્પતિવાસરે, થોકન્હુ વેલા ઉપ્ર ઘટિ ૭ થતેન ન્હા ગજુલિ છા ધ્વજારોહન
 જુરોમ્ ॥ થવન ગુ-
 ૩૫. ન્હુલિવ, કૃષ્ણપક્ષ, ચતુર્થી પર પચ્ચમ્યાં તિથૌ શ્રવણ પર ધનેષ્ઠનક્ષત્રે, વૈધૃતિ પર
 વિસ્ક્ફભયોગે,
 ૩૬. શુક્રવાસરે, વેલા ઉપ્ર ઘટિ ૨૧ વિઘટિ ૨૪ ફેસ્ય ઘટિ ૨૭ થતેનન્હા લક્ષ્ણહૃતિયા
 પૂર્ણા યાડા દિ-
 ૩૭. ન જુરોમ્ ॥ થો જિમનેન્હુટો વિષ્ણુધર્મોત્તર આદિન વૈષ્ણવશાસ્ત્રસ લ્લાકો પરિ

मानन समस्तं

३८. पिकास्य विव, कायष्ठ विष्णुसिंह बाबु ॥ भक्तिपूर्वन प्रत्याल्हादन थो आदि-
३९. नारायण प्रतिष्ठा याडबिज्याडा जुरोम् ॥ शुभ ॥

१.८ यत तुवाहालय् च्वंगु नरसिंहदेवया पालय्या अभिलेख ।

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत व नेपालभाषा । नेसं ६९६ वैशाख शुक्ल (त्रयोदशी) बुधवार । वज्राचार्यः १११९ः ३५-३७, Regmi -IV; 1086: 32-33 ।

तुवाहाया लंगु भारों थः छ्य् देव भारो ल्वचं कया: सीगुलिं वया लुमन्तिइ विष्णुया देगः स्थापना यानाव्यूगु ।

१. उँ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ नारायण नमस्तेस्तु नर-
२. कार्णवतारण । त्रैलोक्यव्यापिता ... त्राहि मां मधुसूदन ॥
३. स्वादनन्दरसवर्षे वैशाषे ॥ शुक्लपक्षे च ह-
४. स्त्यर्क्षे स्थापनं बुधवासरे ॥ ॥ श्रेयोऽस्तु ॥ सम्वत् ६९६
५. पौषकृष्ण ॥ नवमिकुन्हु, वाराणसीस, सिद्धेश्वरीया, अंड-
६. स तिथनकं उमामहेश्वर प्रतिमा थंडाव, यज्ञ याचकं त्व-
७. बाहार लंगु भारोनं काय देवभारो चलनं न कंयाव
८. मोक्यातं नामनं थापना याड ताथरतो ॥ लिहा वूयाव वै-
९. शाष शुक्ल ॥ त्रयोदशी ॥ हस्तनक्षत्र ॥ हर्षनयोग ॥ बुधवा-
१०. र थ्वकुन्हुं त्वंवलाछ्वेस, साएव देव भारोयात नामनं
११. स्वत पोलोन देवल दयकं, लुं गजुडि छास्यं, विष्णु स्था-
१२. पन याडा दिन जुरो ॥ थ्व देवं तया न्हित्नुल, तुथि लुया-
१३. व, तुथि दयकं व छ्याडन देवल दंडा जुरो ॥ थ्व देवल -
१४. यातं देवपूजा, निश्राव, मतयात आदिवु आय दुंतया
१५. जुरो ॥ पुरोहित मदिछ्वे द्विजवर श्रीफ्याकदेवजु, उप-
१६. देस्ता बखनिम्ह श्रीदेवसिंहजु । दैवज्ञ योय का ... जि
१७. व संख भारो, आचार्ज्य छुक्ल हाकु भारो ॥ यजमान
१८. त्वंवाहार पात्रवंश रावुत दोय भारो, पुत्र लंगु भारो
१९. हाकु भारो ॥ अनेन पुन्येन पौत्र देवभारो- वैकुण्ठ
२०. प्राप्तिरस्तु ॥ देवज्यायाक कमि १ लुगुडु भारो ॥
२१. थ्वते कर्म्म याडा श्रीज्येष्ठविहाल यंकुलि श्रीज-
२२. यनरसिंहदेव ठाकुरस प्रज्याय जुरो ॥ शुभम् ॥

१.९ किपू बाघभैरव मन्दिरथाय् च्वंगु पुरन्दरसिंहया पालय्या अभिलेख ।

ताम्रपत्र । नेपाललिपि । संस्कृत । नेसं ७०७ कार्तिक शुक्ल १२ प्र १३ शुक्रवार । वज्राचार्यः १११९ः ४८६-४७, Regmi -IV; 1086: 35, श्रेष्ठः ११२०ः ९३ ।

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहं पालन यानातःगु कीर्तिपुरय् श्रीगुदेस्थानया अधिपति श्रीश्रीभीमसेनद्यःया मन्दिर च्वय् यजमान क्वाठनायक जकेराजं लुँया गजू व ध्वजा छाःगु ।

१. उँ स्वस्ति ॥ सम्वत् ७०७ कार्तिक शुक्ल द्वादशी प्र च त्रयोदशयां
२. तिथौ उत्तरभद्रनक्षत्रे व्याघाटयोगे शुक्रवासरे तस्मिन् दि-
३. वसे समस्तसूप्रसस्त्यलङ्कृतसद्विराजमान श्रीश्रीजयपुरन्द-
४. रसिंहदेवेन राशा पालितायां श्रीकीर्तिपुर्या श्रीगुद्रेस्थाना-
५. धिपति श्रीश्रीभीमसेनभद्राकप्रासादोपरि स्वर्णकलश-
६. ध्वजारोहनं भवति ॥ यजमान जकेराज क्वाठनायकेन कृतमिति ॥

१.१० भण्डारखालय् च्वंगु पुरन्दरसिंहया अभिलेख ।

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत व नेपालभाषा । नेसं ७०९ मागे कृष्ण ९ । वज्राचार्यः १११९ः ३८-४०; तेवारी व मेरिं-६; १०८२ः ७ ।

पुरन्दरसिंहया भौ ललितलक्ष्मीया मृत्यु जुगुलिं दुमाजुया स्थापना यानाव्यूगु ।

१. उँ नमः श्रीयै ॥ भूगा ॥ ख्यात्या समुत्पन्ना, श्रीदेवी विष्णुवल्लभा । द्रुतचामीक-
२. रः कान्त्या सर्वाभरणभूषिता ॥ प्रणम्य देवदेवेशीम, लक्ष्मीं भुवनपूजितां ॥
३. अभूच्छीविष्णुसिंहोसो, राजा विष्णुपरायणः । सर्वराजगुणेर्युक्तो राजराजो-
४. पमः श्रियः ॥ तस्यात्मजो महाराज भुवि राजते । वीरनारायणो वी-
५. रो, विपक्षदलनक्षमः ॥ श्रीपुरन्दरसिंहेति युधिष्ठिर इवापरः । तस्य
६. पुत्रोतितेजस्वी युवराजगुणाकरः । पुरुषोत्तमसिंहेति, धनंजय इवाप-
७. रः । तस्य पाणीगृहीता या पत्नी भर्तृपरायणा: । ललितालक्ष्मिविख्याता सा
८. तु कालवशं गता ॥ तस्याः स्वर्लोकसंस्थायाः प्रासादे दिव्यसुन्दरे । प्रतिमां
कमलादे-
९. व्यास्तत्र संस्थाप्य भूपतिः । लक्ष्मीपूजादिकं सर्वम, ... पर्यकल्पयत् ॥ ॥
१०. अतः परं देशभाषा ॥ थो सत्रयात दुंता बुरो
११. भेरुचलरोव ... स्तपि १४ संख्वोशने वो, यं थ्वते चलन चल जुरो ॥
१२. थ्वते बुया वरिसानन प्रतिदिन अविच्छिन्नन जाके कुडिछि १ फलके
१३. कुडिछि १ धरिपाट छिं १ मतं विययात चेकन -अस्ता धारे थो

१४. सत्रस चोड ब्राम्हणीस्त न्हिथं बिय जुरो । विशेषन बुरांयात ईन्द्रयात -
१५. न रडनयात, मनिरलयातन मत घ थिड प्वाठ ५० धारे छोयके माल
१६. रडनयात कुन्हु दान बिय, सियाफलके फं ४ जिव थ्वं फ ४ ला दन ४
१७. धरिपाट १२ थ्वते चाछि फलके, पा - चयि भुति.....
१८. कलगुडि फोया, थ्वते दान बियमाल ॥ थ्वतेया चिन्ता याडा गोष्ठी
१९. मानिगल कोविछें केशवभारो त्वबाहार रूपकेश भारो तनिम्ह
२०. हनुमन्तछें हाक्वनायक हतखानिम्ह माधव भारो थ्व पेम्ह
२१. लवल्हाया जुरो, थ्वते चोस्यं तको हीन यातसा पंच महापातक
२२. जुरो ॥ सम्वत् ७०९ मार्गशिरकृष्ण ९ जुरो । शुभमस्तु ॥ ॥

१.११ पुरन्दरसिंहया पालया खोना देलाटोलया चैत्यया अभिलेख ।

शिलापत्र । नेपाललिपि । नेपालभाषा । नेसं ७१० आश्विन शुक्ल २ आइतवार । वज्राचार्य; १११९:४२-४३ ।

श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंह ठाकुरया विजयराज्य खोनाय् तःऽवःगु देगः दय्कूगु ।

१. अँ स्वस्ति ॥ सम्वत् ७१० आश्विन शुक्ल द्वितीया तिथौ ॥ -
२. त्रनक्षत्रे ॥ आदित्यवासरे ॥ ... दिनस श्रीश्रीजयपु-
३. रन्द्रसिंहदेव ठाकुरस विजयराज्य तवदेवर
४. - र मा रस किर्त
५. दक गुण भावो
६. गुणि भावो नाथु भावो दोय भारो थ्व
७. नेस्यं थ्व फले दोयका दिन जुरो शुभमस्तु सर्वदा

१.१२ पुरन्दरसिंहया मंगलबजारय् च्वंगु नरसिंह मन्दिरया अभिलेख

शिलापत्र । नेपाललिपि । संस्कृत व नेपालभाषा । नेसं ७१० कार्तिक शुक्ल २ शुक्रवार । तेवारी व मेपि-६; १०८२:८, Regmi-IV; 1086: 36-37, वज्राचार्य; १११९: ४०-४२ ।

पुरन्दरसिंहं थः दाजु नरसिंहदेव सीगुलिं वया नामं देगः दय्काः गुथि तयाव्यूगु ।

१. अँ नमो नरसिंहाय ॥ ॥ कोधादालोलजिह्वं विवृतनिजमुखं सोमसूय्यर्गिनने

२. निशितं भिन्नदैत्येन्द्रगात्रं । चक्र शखं सपाशां कुलिशगदां
३. मणिमयविविधाकल्पमीडे नृसिंह ॥ नृसिंह पातृ दैत्यारे
४. कोटीनां निपातैरकृत्वाणः ॥ अभूपभूमिःप्रतिपक्षभीतिः
५. सदा समासादितभूरिकीर्तिः । चिरं कृतार्थीकृतभूमिः)स्फुरत्प्रतापो नृपविष्णुसिंहः ॥
६. तस्माद्भूपशिरोमणे: समजनि श्रीवीरनारायणो धर्मज्ञानविवेकनिर्मलधियः स-
७. धिकदो दान्तः सदा धर्मवाक् श्रीमान् धीरपुर-
८. न्दरो निजगुणे सर्वदा । तस्याग्रजोसौ नरसिंहदेवस्त्यक्त्वा धरिसीं वररा-
९. ज्यलक्ष्मीम् ॥ तस्यैव हेतोश्च मठं चकार । नृसिंहदेवार्थ-
१०. नृसिंहरूपं, नारायणस्य प्रतिमां चकार । नृसिंहरूप च विधाय भ्रातुः पुरन्दरो भूपः-
११. ॥ ॥ अतःपरं देशभाषा श्रीश्रीजयपुरन्दरसिंहदेवठाकुरसनं,
१२. ददा नरसिंहजु परलोक बिज्याडा, थोसते निमित्तनं देवल गंठकूट दयक
१३. नरसिंहमूर्ति प्रतिमा स्थापन याड ... केवं धुरि को खलंबु रोव डा ५ ममीखा
१४. बु रोव डा ५ बेलखगव बु रोव ४ थ्वते बुया वर्षानन नित्यपूजाजोछि धरि
१५. के फं १ फलके कुड १ ... ग्वल स्थान मत न्हिथं बियमाल ॥
१६. कुन्हु लन यायमाल ।
१७. धनपूजा, धरिपाट ४ दुदुपाट ४ धेर दंम १
१८. दंम १ दक्षिणा दंम १ ॥ बु- यात ४ ... यात नमतोछे पुनप्वाठ १
१९. थ्वतेया गोष्ठी कोनिम्ह ... कुशल बाबु ओटा बाबु ... गो पार दिति
२०. साषहनया थ्वते सेल्हातक्व मनिस्तरपं का-
२१. ले पंचपातक जुरो ॥ सम्वत् ७१० कार्तिकशुक्ल २ ज्येष्ठानक्षेत्र शुक्र-
२२. मानयोग शुक्रवार विच्छसंक्रान्ति कुन्हु तया जुरो ॥ शुभ ॥

२. ग्रन्थ अभिलेख

२.१ विष्णुसिंहया पालय् च्वःगु उषाहरण नाटकया आदिवाक्य

थुगु सफू राष्ट्रिय अभिलेखालय् सुरक्षित जुयाच्वंगु दु । थुकिया रील नं बी२७६/१६वी खः । नेपाललिपि मैथिली व नेपालभाषा ल्वाकछ्यानाः थ्यासफुती च्वयातःगु दु । मुक्कं १६ पत्र जक दिनगु थ्व सफू पूमवं । सफूया साइज २० X ९.६ सेमी. दु । सफू ल्व्यःगु संवत् व ल्व्यम्हेसिया नां मदु ।

શતમખપૂરી સમ અતિ અનુપને
વિચિત્ર લલિતાપુરિ વિદિત ઉત્તમે ૨
નિવાસિત મળિનાગ શ્રીમણિકેશવે,
વિદારિત દુઃશાસન શ્રીભીમદેવ ॥ ધૂ ॥
શ્રીવિષ્ણુસિંહદેવ પાલિત એસ્થાને ॥ ॥
હે ભાયિવૃન્દ એમત જે લલિતપત્તન
ઉષાહરણ નૃત્ય હાયિછે ઈહાર
શુદ્ધાશુદ્ધ ક્ષમા કરાયવા નિમિત્તે
ગુરુજનેર થાયિ અહ્મે વિનતિ કરિછે ॥ શલો ॥

સકલ ગુણનિધાના વૈરિ દૈતેયં દાને,
પ્રવિદિત યદુનાથો વિષ્ણુસિંહો મહીન્દ્ર: ।
જયતિ હૃદયલક્ષ્મ્યા, પદ્મલક્ષ્મ્યા, શુભાઙ્ગ્યા
વિમલ કમલલક્ષ્મ્યા સંયુત કામકાન્ત:
દેશવલાલિ ॥ અથ તાલ ॥

નીત દયાલસિન્ધુ પ્રતાપે સરોજવંધુ
જગતમુદિત શુભ કીર્તિં નાયે, ૨ વૈરી દાનવકુલ,
જત મહા મહાવલ, તત વધ કૈલ કૃષ્ણ મૂર્તિં નાયે ॥ ધૂ ॥
જય પ્રવલમાધવ જે, શ્રીજય વિષ્ણુસિંહદેવ નાયે,
મુખ સુધાકરસમ, હૃદયલખમિ નામ,
પદુમલખમી રૂપવતી નાયે, ૨
સકલજન આધાર કમલલખમી વરે,
તુલિત કમલાલય ચુંતી નાયે ॥
પહાડિયા ॥ પડિમાન ॥
કાંચન કસિપુ રૂપે મારિરે,
સે સમ કુમાર વરે
શ્રીનરસિંહદેવ નામ વિખ્યાત,
અતિ દુર્લભ સુન્દરે ૨
જે દેવેન ધિરે વજેન પ્રહારે વૃત્તાસુર નામ વીરે,
તાહાર સદૃશ રૂપ ગુણ શ્રીપુરન્દરસિંહદેવ ધીરે ॥ ધૂ ॥
કૃષ્ણરો પરમસખા, વંશરો તિલક
શ્રીઉદ્ધવસિંહદેવ ચતુર નિર્દોખા ॥ ॥

૨.૨ વિષ્ણુસિંહયા પાલય ચ્વઃગુ નારદસહિતા (નેસં ૬૭૨)યા પુષ્પિકાવાક્ય

કેસર પુસ્તકાલયય ચ્વંગુ થ્વ સફૂયા રીલ નં સી ૫/૨ ખ: । નેસં ૬૭૨ય્ય યલ
થબુદુ ચ્વમ્હ જીવશખ લ્ત્યઃગુ થુગુ સફૂ નેપાલલિપિ છ્યયલા: નેપાલભાષા વ સસ્કૃત
લ્વાકછ્યાનાઃ ચ્વયાતઃગુ દુ । તાડપત્ર્ય ચ્વયાતઃગુ ૯૪ પત્ર દુગુ થ્વ સફૂ પૂવ્ં । સફૂયા
સાઇજ ૩૩.૫ X ૬ સેમી. દુ ।

શ્રીમાન્માણિગલેશ એષ ભુવને સર્વાર્થચિન્તામણિ:
સર્વાન્ વૈરિગણાન્ પ્રતાપદહનૈ: સંદાત્યતે સર્વદા ।
ધન્યોસૌ લલિતાપુરે નૃપવર: સિંહ સ એકો નૃણા
જીયાચ્છ્રીજયવિષ્ણુસિંહ ઇતિ ય: સન્નીતિરત્નાકર: ॥
તદ્ વિજય ॥

નામે થંબુ પ્રસિદ્ધ દ્વિજગૃહ શુરમાભપત: પુર્વભાગે,
તત્થાને વિપ્ર ખ્યામ્સો વિપુલગુણવતાં શીવસિંહો પ્રસિદ્ધ: ।
તસ્યાર્થ ન્યાયશાસ્ત્રં ગુણવિધ્યુતા તત્વ નેપાલભાષાં
દેવજ્ઞ જીવશંખે લિખિત ઇવમિમાં યોયકોછેંગૃહેષુ ॥
દશ્રશૈલરશે વર્ષે કાર્તિકે શિત સપ્તમી ॥
વૃદ્ધિયોગે હરીત્રિક્ષે સમ્પૂર્ણ બુધવાસરે ॥ ૦ ॥ ૦ ॥
યાદૃસં પુષ્ટકં દૃષ્ટા તાદૃસં લિખિતં મયા ॥
યદિ શુદ્ધમ્ અશુદ્ધ વા સોધનિયં મહદ્વધૈ ॥
ભરનપૃષ્ઠ કટિપ્રીવો, તપ્તદૃષ્ટીર અધોમુખે ।
કષ્ટેન લિખિતં સાસ્ત્રં પુત્રવત્ પ્રતિપાલયત् ॥
ઉદકાનલચૌરેભ્યો, મુખિકશ ચ તથૈવ ચ ।
રક્ષતવ્ય પ્રયત્નેન, મયા કસ્તેન લિખિત ॥ ॥
શુભમ્ અસ્તુ સર્વદા ॥ શુભ ॥

(પત્ર ૯૨ ખ ૧-૭)

૨.૩ નરસિંહ, પુરન્દરસિંહ વ ઉદ્ધવસિંહપિંસં ગુથિ તયાબ્યુગુ ટિપોટ

૧. ... શ્રાદ્ધયાતં મ્વાચ પુ ૧૦ ધાડગવડ ૧૬ તુ સેડન સેનક્વ ॥ યજયાતં તાય યંત
વાસનથં હોતા અર્ગિનયાતં લું દિક્ષણાકો દાનપત્રસડ ॥ શ્રીશ્રીનરસિંહદેવ
થાકુલસન દુંતા ॥ ગુઠ વંલાનિમહં શ્રીહૃદયદેવ પ્રભિતિન સ્વમહં ॥ ધાસેને તકો
મહરડાવ ફ્યાય દુ જુરો ॥

૨. રોવ ૬ શુનાષુ બેલે ॥ નાથ ભમિચાયા ૧૨૦ દ સુષુ ॥ ટંકા ૬ અલ્યા
ઘેલ સાખરત્વં ષુ ટંકાયા બ્રસાનન અલ્યા ગવડ ૧૨૦ ધાલે દયેકે ॥ હેરનામયિસ દત્ત ॥

३. क्रष्ण २ जव १ ख्वातवहिलि क्वाठकोवल ॥ ख्वया ब्रसानन घेल साषरन
मूगलड बाग्वड १२० यवद्वेषे गुथि यतको हृदयसिंह भनशालि, जखसिंह महातवो
मजिडड बिज्याय दु ॥ श्रीश्रीउद्धवसिंह थाकुलस दत्त ॥

४. रोव ५ चूमदाँव बु क्यफ १०० क ३ चाध्वाखाचल ॥ खलुति पू १२०
पाल लाकम्ह ब्राम्हणजुस्तं यने ॥ श्रीश्रीपुरन्दरसिंहदेव थाकुरस दत्त ॥

५. लुकुनीमयिया दत्त माथलड बाग्वड १२० गुथि बकनिम्ह श्रीजुजुदेव ॥

(सौजन्य - छत्रबहादुर कायस्थ)

२.४ इन्द्रविजयजात्रा गीत

नीजि संग्रहया थ्व सफूया रील नं ई २९५/२७ खः । थ्यासफुती नेपाललिपि
नेपालभाषां च्यातःगु दु । मुक्कं २५ पत्र दुगु थ्व सफुती तन्त्राख्यान व धर्मलक्ष्मीसंवाद
नं दुथ्यानाच्चंगु दु ।

उकी मध्ये नेसं ६९१-६९४ दुने च्यातःगु नेपालभाषाया स्वपु म्ये दक्ले न्हापां
ठाकुरलाल मानन्दरं 'भी' पत्रिकाया दँ २०/७, थ्याल्या: १७० (नेसं १०९७ कौला)स
प्यसः दं मयाक पुलांगु लोकगीत नामं पिकयादीगु खः । व धुकाः डा. कमलप्रकाश
मल्लं 'सितु' पत्रिकाया दँ १६, ल्या: ६७ (नेसं ११०५ कछला-थिंला) व दँ १६, ल्या:
६८ (नेसं ११०५ पोहेला-सिल्ला)या अंक्य पिकयादीगु दु ।

म्ये पु १

... जि प्यासन व जय जरा श्री ... न कुण्डस मदव २
शमस्त मोय तड राखर(प) (ध)र्म याततो ॥ १३ ॥
जुत वव भंगर तु क्षे माया मोहो इलिष्या मते रे २
... मदोरने बिन्धरपं दिके मारने ॥ १४ ॥

नेपाल राज पालित स्वामि (श्री)... ठाकुर २
तिभयसं जयं प्रतापन श्वे खन क्षररपं जोगुने ॥ १५ ॥
श्री(था)नस चतुर वर्ण हस्ति बोया २
मयन सु पोस्य आरंकार एन्द्रविजय... (ने) ॥ १६ ॥
गुणिजन रोक समस्केस्के जन दोहो विमति जुरोयो २
... या उपहास याके मतेरने ॥ १७ ॥

सं ६९१ ॥ स्वंनगलं चारयां ॥

म्ये पु २

राग ॥ ताल जति ॥

प्रनमति श्रीजुगपति चन्द्रं सूर्यं धर्मं तो साखि २
नेपालराजस षव यारे मखोन सोस्य असत्यया ॥
सत्यानास जुस्य वरोयो ॥ १ ॥

....ति सतरपं तया उचित शुयाकेनं मोमो रा २
पेता अर्थि वड बनिजार बन्धनस केडाने ॥
श(र)णागति बैलि तोरो रा ॥ २ ॥
रोगि उतेव जुरडासे वैद्य भास्य उपाय यातं २
थव छिछिजिरडाव यादोर मस्यरो प्रणगतितो हेनने ॥
जस शुयाकेनं मदु रे ॥ ३ ॥

दुर्जनया मधुर वचनन मायाजारस छुयत रे २
अनेग उपायओ बुधि याड मा काय होनक दिरतो ॥
थथिड धर्म याड विज्यात ॥ ४ ॥

बा काय फुकिंज थव थिथे इलिष्या वाद मतेरने २
वन बिनुन सिंह मोक थें, सिंह बिनुन वन मोक थें रा
थेथे इलिष्या मतेरने ५ ॥

उचेतस अञ्चित याड थवरा तु खड केडाने २
शुयाके नं उचेत्त दया ते, वर्त्तमान थथे जुस्यं वरोयो ॥
अविधि वतरपो सोहुने ॥ ६ ॥

झहथेया लोकसके माम बबु चन्द्रं सूर्यवत तुरे तुखे २
आवया (लोक?)स्यन हरतं मते रे, माम बबुयाके धरम दहुने ॥
छु पेर ओ बोया फवक्षे ॥ ७ ॥
(दिन) केडातु सोस्य दिरतो, मनुषन् याडा पाप सोहुने २
भुमिश पेयावया वेहे तस्यं पापस गाध मतेर ले ॥
पृथि मिन सोय महुरे ॥ ८ ॥

मानुख जरम अधिर संसार लंख बोंवो लिथ्यं ता चोने मदुरे २
असत्य अधर्म ईर्ष्या मते रे, पाप पुने जुको तुखे द्वायिव ॥
धन संशरग मजु रे ॥ ९ ॥

श्री मानिगर धम्मीस्त राजास श्रीनरसिंहदेव त्रिभयं २
नरपति पालित स्वामि खदर्गसिद्धि चिलंकारने ॥
लिपु छेदरपो थजुरे ॥ १० ॥

श्री एन्द्रमण्डप थानस नाना अलंकारमयन पोस्यं २
हस्ति रथ यिन्द्रविजय जात्रा छिजिस्यन श्वगुने ॥
गुणिस्यं उपहास मते रे ॥ ११ ॥

सम्वत ६९२ थो मे चिडाया ॥

स्थेपु ३

राग ताल जति

(अ)मल सहस्रनाम, श्रीबुगमलोक्येश्वर दिनपति शमरपा राषरपन २
तिपुरन येसे हरो, छेदरपे कामना, खदर्गसिद्धि छरपोरस्यं प्रसन जुये ॥ १ ॥

नेपारस आवन इहा सेया धाव मदु रे, स्वंचा पेन्हन क्वाठ (पो)र छाया २
तिभय थाकुरजुन, चोगाम क्वाठ पेन्हन छास्यं आनन्दन वया ॥ २ ॥

बरखुनि बथानस संचानस्यं येय थें कायन गाचक योशे चोनोयो २
कंदोर सेगुकोतों चातुरोड हरोयो, यंगर यंबुया प्रजा मन डेनोयो ॥ ३ ॥

निन्हन ने गाम मागर होरोचो देश छ्याडन लुर कास्यं हयका २
शबाजन (बाजन) थासे वया शवयाव, ख(डप्च देश?)या रोक पिरच्यातो ॥ ४ ॥

पाशन केड हस्ति छुन राषरपा थ्य, विपतिस राषलपा गथे मसेर २
बहुबुद्धि गरनथंया रथाण याड दिरतो, पास याय मछारयो गति सर्जन ॥ ५ ॥

खसत गागोरे चारान पतरके मफोल, थव सिरस मि तुनो महेमा छाय २
दुर्जनया वचनन सर्नागति हेननै, छखेनस खोबि थस्य जोय फव खे ॥ ६ ॥

संको चंगु भोत पनति राज दाको मोयाव, कचा ल्हाया सिमा थ्य चोनडासेन २
बर बुद्धि उपायन राज लिकास्य बिया, थथिंगव उचेत दाको हनरपर ॥ ७ ॥

अति अहंकारन थम शुपर मदशे, पिथिन मव्यासे महेमान जोरतो २
राजहंश नेम्हंसेन कापरे बोयकाथ्यं पररपिव महेमान श्वहुने ॥ ८ ॥

तिपुरस थव यारे मखोन सोसे हर, थव रा तु खडन सड दिरतो २
येथ्यं थसने थोचाकन वने मफुरे, पापनु भुजरपं मोय फुवक्षे ॥ ९ ॥

श्री नरसिंहदेव श्री पुरन्द्रसिंहदेव, श्री उधवसिंहदेव त्रिभय स्वामि २
जगतसं आधार जयं जयं प्रतापे, आवया थें सतुर छेदरपेने ॥ १० ॥

श्री एन्द्रमण्डपस चतुर दिग हस्ति बोया मयन पोस्य दिप आरंकार २
एन्द्रविजय जात्रा जिपनिस्यं श्वर वया, गुणिजनरोकस्यं हास मते रे ॥ ११ ॥

शुभ ॥ सम्वत ६९४ चोगाम क्वाठ दडाया ॥ ० ॥

२.५ नरसिंहदेवया पालय् च्वःगु सफू - महाभारत (नेसं ६९८)या पुष्पिका वाक्य

राष्ट्रिय अभिलेखालय् चंगु थुगु सफूया ल्याः प्र ११५८ खः । प्राचीन
देवनागरीलिपि नेसं ६९८ ल्ययातःगु २४५ पत्र दुगु थ्व सफू पूवं । सफूया साइज
९३/४ X ४ सेमी. दु ।

वसुरन्ध्ररसे याते नेपालाद्वेषु माधवे
शुक्ले रवे चतुर्थ्यायां लिपि पूर्ण तहाभवत् ॥

राजाधिराज श्रीविक्रमा नारायणावतार श्रीश्रीजयनरसिंहदेवभूपालचक्चूडामणिना
पालिते ललित(पट्टन महाराष्ट्रे श्रीभारसिंहात्मजेन करणवंशोद्भवनेन विष्णुदाशेन
अष्टादशापर्वमहाभारत स्वार्थं लेखकेन लिखितमिदम् ।

(शर्मा १०८८:२१८)